

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До дипломної роботи магістра

на тему «Рання історія царства майя Йашчілан (III - початок VII століть)»

Виконав: студент VII курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Стюфляєв Максим Ігорович

Керівник:

Доктор історичних наук, професор

Сорочан Сергій Борисович

Рецензент:

Кандидат історичних наук, доцент

Д'ячков Сергій Володимирович

Харків 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	
1.1. Історіографія дослідження.....	13
1.2. Джерельна база дослідження.....	42
1.3. Методологія дослідження.....	54
Розділ 2. Політичний устрій майя класичної доби	
2.1. Ієрархічні відносини у світі царів майя.....	58
2.2. Війни стародавніх майя.....	66
2.3. «Священний владар» майя – посередник між богами та людьми..	74
2.4. Родина і двір «священного владаря».....	84
Розділ 3. Рання історія Йашчілана	
3.1. «Емблемні ієрогліфи» майя: проблема інтерпретації.....	93
3.2. «Емблемні ієрогліфи» Йашчілана та проблема походження <i>па'чанських і каахських владарів.....</i>	97
3.3. Список ранніх царів Йашчілана і проблеми його хронології.....	109
3.4. Правителі Йашчілана в IV-V століттях.....	118
Розділ 4. Відносини Йашчілана із іншими царствами майя та Мезоамерики у другій половині V – VI століттях	
4.1. Заснування царства в П'єдрас-Неграсі і початок його протистояння із Йашчіланом (450-ті – 470-ті роки)... ..	130
4.2. Царства майя під зверхністю Теотівакана (кінець IV – початок VI століть)	140

4.3. Йашчілан і П'єдрас-Неграс у політиці гегемонів (перша чверть VI століття)...	150
4.4. Історія Йашчілана між 537 і 629 роками. Війни проти <i>Шукальнааха</i> та Паленке.....	160
Висновки.....	170
Додатки.....	176
Список джерел та літератури.....	180
Резюме.....	210

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Майя класичної доби створили поряд з ацтеками та інками одну із трьох найвідоміших і самотутніх цивілізацій Доколумбової Америки. Сучасних істориків-компаративістів, які досліджують процес становлення й розвитку світових цивілізацій, високі культури цього регіону цікавлять насамперед як приклад самотутнього виникнення складних суспільств в умовах, так би мовити, «чистого експерименту». Як відомо, в Старому світі перші цивілізації склалися на території Близького Сходу (Месопотамія, Єгипет), Індії та Китаю. При цьому між названими регіонами швидко налагодилися активні обопільні контакти. Дотепер тривають, наприклад, жваві дискусії про роль і міру месопотамського впливу на становлення давньоєгипетської цивілізації. Навіть такі віддалені одна від одної держави, як Рим і Китай, контактували через посередників – врешті-решт, китайський секрет прядіння шовку став відомим у Візантії, і Східна Римська імперія перетворила торгівлю цінною тканиною на важливе джерело своїх прибутків. Перелік подібних запозичень можна продовжувати ще довго, тому перед дослідниками завжди постає питання: якою мірою вихід тієї чи іншої стародавньої культури на вищий рівень суспільного розвитку зумовлювався внутрішньою еволюцією, а яку роль відіграли чинники зовнішнього впливу?

У цьому контексті майя та інші американські цивілізації дають нам дуже важливий порівняльний матеріал, адже народи Мезоамерики були відокремлені від Старого світу Атлантичним океаном і розвивалися значною мірою незалежно від впливів з Європи, Азії чи Африки. Відповідно, якби цивілізація майя за низкою базових ознак докорінно відрізнялася від відомих нам східних чи античних аналогів, ми могли би зробити висновок, що такі спільні для різних культур критерії високого суспільного розвитку, як наявність соціальної стратифікації, міст, писемності тощо, найкраще можна пояснити взаємними контактами і запозиченням цивілізаційних надбань від сусідів. Навпаки, якщо майя класичної доби типологічно належали до тієї ж групи ранніх цивілізацій,

що й Єгипет Нового царства або Китай епохи Чжоу, то це свідчить, що людські спільноти з різних точок земної кулі, дійшовши у своїй еволюції до певного етапу розвитку, здатні в схожий спосіб відповідати на виклики, які постають перед ними, навіть не здогадуючись про існування одна одної.

На нашу думку, типологічну подібність чи відмінність майя класичної доби від ранніх цивілізацій Старого світу найкраще можна виявити, проаналізувавши розвиток політичних інституцій. На вершині суспільної піраміди стародавніх майя стояли спадкові царі («священні владарі»), статус яких вважався сакральним. Для своїх підданих цар був не просто політичним лідером – він виконував функцію посередника між богами та людьми, забезпечував процвітання міста. Саме «священні владарі» фігурують як центральні учасники найважливіших календарних та інших публічних церемоній. За їхнім наказом будувалися головні міські храми («оселі» або «спочивальні» богів), а діяння правителів увічнювалися на десятках кам'яних монументів, які височіли на центральних площах. Таким чином, побудована навколо постаті царя ієрархія пронизувала різні сторони життя стародавніх майя. Занепад інституту «священних владарів» прийнято вважати однією з головних ознак колапсу цивілізації класичної доби.

В останні десятиліття реконструкція політичної історії майя класичної доби стала одним із найбільш інтенсивних напрямів досліджень у майяністиці і сьогодні стрімко розвивається. Це зумовлено тим, що у дослідників лише порівняно нещодавно з'явилася можливість повноцінно працювати із таким надзвичайно важливим типом писемних джерел, як ієрогліфічні тексти I тисячоліття нашої ери. Ієрогліфічну писемність майя було дешифровано в середині XX століття нашим видатним співвітчизником, студентом Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) Юрієм Кнорозовим. Проте, хоча Кнорозов правильно визначив тип письма і встановив читання багатьох знаків, до суцільного читання текстів тоді було ще далеко. Сучасний етап вивчення

писемності майя розпочався у другій половині 1980-х років. Він пов'язаний насамперед із роботою молодого покоління американських, британських і німецьких епіграфістів, які прийняли й розвинули досягнення Кнорозова.

На жаль, усі ці відкриття останніх десятиліть залишаються практично невідомими за межами вузького професійного середовища. Сказане особливо стосується України, де не лише широкий загал, але й переважна більшість істориків має про цивілізацію майя вельми приблизне уявлення. У вітчизняних підручниках цивілізації Доколумбової Америки присутні лише побіжно, внаслідок чого школярі і студенти часто змішують стародавніх майя з ацтеками та інками. Навіть наявні українські університетські посібники зі спецкурсів історії Доколумбової Америки складно назвати такими, що відповідають сучасним вимогам – вміщена в них інформація про цивілізацію майя базується здебільшого на вторинному або застарілому матеріалі.

На наш погляд, одна з причин такого незадовільного становища полягає у тому, що історія майя упродовж тривалого часу залишалася «знеособленою». Писемні джерела донедавна залишалися недешифрованими, а матеріальна культура, якою б різною вона не була, без текстів залишається «німою», не здатна назвати нам імена своїх творців. Між тим саме присутність людини «відживляє» минуле, дозволяє йому увійти в масову свідомість. Наша робота покликана певною мірою заповнити прогалину, і це одна з причин, чому автором зроблено акцент на політичній історії та діяльності видатних осіб: царів і цариць, воєначальників, впливових сановників тощо.

З огляду на сказане вище, можемо зробити висновок, що реконструкція політичної історії майя класичної доби, базована на вивченні ієрогліфічних текстів, на сьогодні залишається надзвичайно актуальним напрямом у майяністиці. Рішення автора зосередитися на ранній історії Йашчілана, одного з найбільш важливих царств західного регіону майя, зумовлювалося багатством місцевої джерельної бази. В Йашчілані зберігся порівняно великий корпус писемних пам'яток, який, до того ж, добре опубліковано. Водночас рання

історія міста дотепер не привертала належної уваги з боку фахівців, які переважно зосереджувалися на періоді розквіту Йашчілана у VII-VIII століттях нашої ери. Через це багато важливих питань, пов'язаних із діяльністю перших правителів, є спірними або взагалі майже не розкривалися в наявній літературі. Їхнє детальне вивчення видається нам дуже перспективним напрямом для наукового дослідження.

Отже, актуальність магістерської роботи «Рання історія царства майя Йашчілан (III - початок VII століть)» зумовлюється такими чинниками: важливістю порівняння ранніх цивілізацій Старого і Нового світу з метою виявлення їхньої типологічної подібності чи відмінності; вагомою роллю, яку відігравали в житті суспільства стародавніх майя політичні інститути, насамперед інститут «священних владарів»; значною активізацією досліджень політичної історії майя класичної доби в останні десятиліття; незадовільним загальним станом досліджень історії майя в Україні, низьким рівнем обізнаності вітчизняної наукової спільноти із минулим цієї цивілізації.

Об'єктом дослідження є царство Йашчілан і сусідні з ним царства західного регіону, а також цивілізація майя та інші цивілізації Мезоамерики класичної доби загалом.

Предметом дослідження є політичні відносини у суспільстві майя класичної доби, характер царської влади і роль ритуалу в її легітимації, особливості внутрішньої та зовнішньої політики перших правителів Йашчілана.

Хронологічні межі дослідження охоплюють більшу частину класичної доби цивілізації майя і визначалися з огляду на наявну джерельну базу. Історію стародавньої Мезоамерики від виникнення перших цивілізацій і до завоювання іспанцями ацтекської столиці Теночтітлана прийнято поділяти на три великі доби чи періоди. Назви цих епох належать дослідникам середини XX століття. У працях провідного тогочасного майяніста Еріка Томпсона миролюбні і цивілізовані майя класичної доби постають як цілковита протилежність

суспільству посткласичного Юкатану, яке, відповідно до концепції цього вченого, зазнало згубного впливу з боку мексиканських «варварів». Нині популярна колись теза про «деградацію» посткласичних майя Юкатану чи гірської Гватемали уже вважається анахронізмом, але поділ історії доколумбових майя на три етапи виявився доволі зручним і позначення «докласичний період», «класичний період» та «посткласичний період» дотепер використовуються за усталеною традицією.

Класична доба історії майя охоплює проміжок приблизно від 250 по 1000 роки нашої ери. У її межах виділяють три фази: ранню (250-600 роки), пізню (600-800 роки) та термінальну (800-1000 роки). Чому саме 250 рік прийнято вважати приблизною датою початку нового етапу? Можна помітити кілька прикмет виходу суспільства на якісно інший рівень розвитку. Насамперед, класичній епосі притаманне небачене доти поширення писемності. Якщо перед її початком нам відомі лише поодинокі тексти (наприклад, підписи до фресок із Сан-Бартоло або нещодавні знахідки у Чакхобоні), які до того ж надзвичайно складні для читання і розуміння, то в III-X століттях створюється великий корпус писемних пам'яток. Найбільш раннім точно датованим монументом із низинної зони майя дотепер залишається стела 29 з Тікаля, встановлена у 292 році. Завершення класичної доби так само визначають за найпізнішими датами на відомих монументах. Після колапсу класичної цивілізації традиція створення таких публічних пам'яток відійшла у минуле. З погляду дослідника, втрата писемних джерел означає звуження можливостей пізнавати минуле. Парадоксально, але історія майя у VII-VIII століттях відома нам значно краще і повніше, аніж, наприклад, у XIV столітті.

У випадку Йашчілана найбільш ранні свідчення діяльності правителів міста датуються IV століттям. Проте, оскільки ми вважаємо, що місцева династія походила з Ель-Соца в Петені, нижньою хронологічною межею доцільно визначити III століття нашої ери. Ранній етап історії Йашчілана

завершується в 629 році з коронацією Йашуун-Бахлама III. Через це верхньою хронологічною межею дослідження обрано початок VII століття нашої ери.

Територіальні межі дослідження охоплюють археологічну пам'ятку Йашчілан та сусідні із ним центри, а також низинну зону майя і територію Мезоамерики загалом. Мезоамерикою прийнято називати історико-культурний регіон, що простягається від центральних районів Мексики на півночі до Коста-Ріки на півдні. Поняття «Мезоамерика» близьке до більш звичного нам «Центральна Америка», проте має інший сенс. Центральна Америка – це суто географічне явище. Так називають країни, які лежать між Північною та Південною Америкою: Беліз, Гватемалу, Сальвадор, Гондурас, Нікарагуа, Коста-Ріку і Панаму. Натомість Мезоамерика – позначення цивілізаційне. Воно акцентує на історичній спорідненості індіанських культур регіону. Кордони Центральної Америки та Мезоамерики частково перетинаються, але не збігаються. Наприклад, Мексика з погляду географії є частиною Північної Америки. Однак стародавні цивілізації, що існували на її території, зокрема і цивілізація майя, охоплюються поняттям «Мезоамерика».

Майя мешкали в давнину і мешкають сьогодні у південно-східній частині Мезоамерики. Область їхнього розселення охоплює територію сучасних мексиканських штатів Чіапас, Табаско, Кампече, Кінтана-Роо і Юкатан, а також Беліз, Гватемалу, Сальвадор та західну частину Гондурасу. Це дуже неоднорідний регіон, який прийнято ділити на кілька частин. За природно-географічними особливостями виокремлюють Тихоокеанське узбережжя і гірську та низинну зони.

Розквіт цивілізації майя класичної доби був пов'язаний насамперед із низинною зоною. У межах південних низин дослідники на підставі географії та історико-культурної специфіки виокремлюють кілька регіонів: Петен, долину ріки Пасьйон, долину Усумасінти (західний регіон) і долину ріки Мотагуа (південно-східний регіон). Кожен із них, своєю чергою, поділяється на менші

частини. Царство Йашчілан розташовувалося в долині Верхньої Усумасінти – ріки, що тече у західній частині низин майя.

Метою дослідження є вивчення політичної системи та політичних відносин у царствах майя класичної доби на прикладі раннього Йашчілана, а також порівняння політичної організації стародавніх майя із політичною організацією ранніх цивілізацій Старого світу.

Задля досягнення поставленої мети автором визначено такі **завдання**: дати загальну характеристику політичного устрою майя класичної доби; дослідити роль «священих владарів» майя як особливих посередників між богами та людьми і проаналізувати значення публічних ритуалів у сакралізації їхнього статусу; здійснити, наскільки це можливо, максимально повну і точну реконструкцію ранньої історії Йашчілана за даними ієрогліфічних текстів; приділити особливу увагу зовнішній політиці Йашчілана, його мирним і ворожим контактам з сусідами; визначити місце цього царства в ширшому політичному ландшафті низин майя і Мезоамерики ранньої класичної доби.

Наукова новизна отриманих результатів полягає як у висуненні нових гіпотез та інтерпретацій джерел, так і в продовженні й поглибленні напрацювань попередників. Зокрема вперше в історіографії автором було: уточнено царський список П'єдрас-Неграса; обґрунтовано власну інтерпретацію тексту панелі 3 з П'єдрас-Неграса як вказівки на вічний характер влади померлого сюзерена над підданими, незалежний від впливу звичайного земного часу; запропоновано концепцію довгого панування Теотівакана в регіоні майя, яка значно змінює наше уявлення про переломні події середини VI століття і роль Йашчілана в них. Також було уточнено інтерпретацію подвійних «емблемних ієрогліфів» Йашчілана і П'єдрас-Неграса. На думку автора, в цих титулах віддзеркалено складну історію походження обох династій. У роботі детально проаналізовано проблеми хронології ранніх правителів Йашчілана, читання їхніх імен тощо. Робота є першим

узагальненням політичної історії раннього Йашчілана в українській історіографії.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що проаналізований автором матеріал і отримані висновки можуть бути використані при написанні книг, підручників та посібників, розробленні навчальних курсів з історії майя та Мезоамерики загалом, історії світових цивілізацій, історії Стародавнього світу і середніх віків.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у вигляді публікації наукових статей та виступів на міжнародних наукових конференціях. Зокрема проміжні результати дослідження були представлені автором на таких наукових конференціях: Міжнародна наукова конференція «Україна-Латинська Америка: 30 років співпраці. До 100-річчя з дня народження українського вченого Ю. В. Кнорозова» (Київ, 25 листопада 2022 року); 76-та Міжнародна конференція для молодих вчених «Каразінські читання» (Харків, 21 квітня 2023 року); Міжнародна наукова конференція VER KYIVIENS (Sub Umbra Castanearum) «СТАРОДАВНІЙ СВІТ, СЕРЕДНІ ВІКИ, РАННІЙ НОВИЙ ЧАС: ІСТОРІЯ, РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА» (Київ, 18 травня 2023 року). Результати дослідження відображено в збірках тез згаданих конференцій, а також у двох наукових публікаціях автора українською та англійською мовами. Перша стаття вже вийшла у 63-му числі «Вісника Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»». Друга стаття, написана в співавторстві з Марією Стаднік, має незабаром з'явитися у межах серії публікацій *Glyph Dwellers*, здійснюваних командою проєкту *Maya Hieroglyphic Database Project* (California State University, Chico).

Структура роботи. Робота складається зі Вступу, основної частини та висновків. У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, його об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі, наукову новизну та практичне значення. Відповідно до логіки викладу матеріалу, основну частину поділено на розділи та підрозділи. У першому розділі здійснено аналіз історіографії та

джерельної бази, представлено методологію дослідження. У другому розділі зроблено загальну характеристику політичного устрою майя класичної доби. Третій та четвертий розділи присвячено ранній історії Йашчілана і побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Підрозділи роботи здебільшого стосуються тих чи інших аспектів теми розділу, наприклад, ролі війн у політичному житті стародавніх майя або місцю Йашчілана і П'єдрас-Неграса в політиці гегемонів у першій чверті VI століття. Завершується робота висновками, в яких підбито головні підсумки дослідження.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Знайомство європейців із цивілізаційною спадщиною стародавніх майя розпочалося майже відразу після прибуття в Мезоамерику іспанських конкістадорів, тобто у першій половині XVI століття. Слід сказати, що поширене сьогодні уявлення, буцімто всі цивілізації Доколумбової Америки були знищені завойовниками, лише частково відповідає дійсності. Могутні імперії ацтеків у Мексиці та інків на території Перу конкістадори дійсно застали в мить розквіту, а от доба піднесення майя на той час уже давно минула. Опір загарбникам чинили насамперед царства північного Юкатану і гірської Гватемали, які до того ж ворогували між собою.¹ Натомість великі міста центральної області, де цивілізація майя у I тисячолітті нашої ери досягла свого найбільшого злету, перетворилися на руїни за багато століть перед появою Кортеса чи Монтехо. Перші європейці, котрі дісталися регіону Петен або Чіапасу, могли побачити хіба що вкриті лісом груди каміння.²

Найбільш ранні випадкові зустрічі конкістадорів із такими рукотворними пам'ятками минулого відбулися вже невдовзі після їхньої появи на американському континенті. Наприклад, у 1576 році представник королівського суду в Гватемалі Дієго Гарсія де Паласіо відкрив на території сучасного Гондурасу руїни Копана – одного з найвідоміших нині міст майя класичної

¹ Історію іспанського завоювання Юкатану висвітлено в: Chamberlain R. The Conquest and Colonization of Yucatan, 1517-1550. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1948. 365 p.

² Яскравий виняток із цього правила – тривалий опір останнього самостійного царства майя-іца, яке було розташоване на березі озера Петен-Іца і зберігало незалежність від колонізаторів аж до 1697 року. Його історію докладно викладено в: Jones G. The Conquest of the Last Maya Kingdom. Stanford, California: Stanford University Press, 1998. 568 p.

добу. Про свою знахідку він сповістив у посланні до іспанського короля Філіпа II. Опис іншого великого міста, найімовірніше Тікаля, залишив наприкінці XVII століття францисканський чернець Андрес де Авенданьо. Нарешті, у XVIII столітті одразу кілька мандрівників, зокрема капітан драгунів Антоніо дель Ріо, відвідали місто Паленке – справжню перлину архітектури і мистецтва стародавніх майя, розташовану на території теперішнього мексиканського штату Чіapas. А. дель Ріо опублікував у 1822 році звіт про свою подорож, доповнений доволі якісними як на той час ілюстраціями іншого учасника експедиції, художника Ігнасіо Армендаріса.¹

Наукове вивчення спадщини майя почалося в останній чверті XVIII століття. То був час, коли Європою ширилися ідеї Просвітництва і зростав інтерес до пам'яток минулого. Нові віяння не оминули Іспанію – імперія нарешті звернула увагу на історію своїх заокеанських володінь. Вже першим мандрівникам та дослідникам не давало спокою питання: хто збудував посеред джунглів велелюдні міста із величними храмами, просторими палацами і монументами на площах? Колонізаторам здавалася неймовірною думка, ніби всю цю красу могли створити предки індіанців, яких тоді вважали «дикунами». Зверхнє ставлення до народів Америки спонукало взятися за пошуки попередників Христофора Колумба, що нібито колись перетнули Атлантичний океан і принесли до Нового світу світло цивілізації.²

Щодо того, хто саме міг виконати роль міжконтинентального контактера, висувалися найнеймовірніші гіпотези. Іспанське духовенство, ясна річ, шукало відповідей на свої питання у Біблії. В історичних книгах Старого Завіту розповідається, що після падіння Ізраїльського царства десять колін Ізраїлевих опинилися в асирійському полоні і потому безслідно зникли. Чернець-домініканець Бартоломе де Лас-Касас ще у XVI столітті першим припустив,

¹ Коротко про історію «повторного відкриття» цивілізації майя європейцями дивіться в: Coe M. *Breaking the Maya Code*. London and New York: Thames and Hudson, 1992. P. 73-98.

² Докладний огляд ідей про походження індіанських цивілізацій від різних народів Старого світу дивіться в: Гуляев В. И. *Доколумбовы плавания в Америку*. Москва: Ломоносовъ, 2010. 216 с.

буцімто загублені ізраїльтяни переселилися до Америки й заклали там цивілізацію. Хоч сьогодні подібні думки здаються абсурдними, свого часу вони здобули неабияку популярність. Прихильники походження індіанців з Ізраїлю зібрали чимало паралелей між місцевими легендами та Біблією: історія про всесвітній потоп, поклоніння хресту тощо.¹

Хай якими фантастичними і далекими від дійсності були подібні «гіпотези», вони принесли певну користь науці, адже привернули увагу до культурної спадщини корінних народів Мезоамерики та сприяли початкові її ретельного вивчення. Наприклад, заможний ірландський аристократ Едвард Кінг, більш відомий як лорд Кінгсборо, був буквально одержимий пошуком слідів присутності ізраїльтян у Мексиці. Прагнучи зібрати якомога більше «доказів» на підтримку своїх ідей, Кінгсборо власним коштом опублікував якісні акварельні копії старовинних рукописів, зокрема Дрезденського кодексу майя. Інший видатний збирач писемних джерел, абат Шарль-Етьєн Брассьор де Бурбур (1814-1874), назавжди лишився в історії майяністики як людина, котра у середині XIX століття переклала французькою мовою епос Пополь-Вух, знайшла та опублікувала частину Мадридського кодексу майя і головне розшукала «Повідомлення про справи в Юкатані», написане у XVI столітті монахом-францисканцем Дієго де Ландою. Це напрочуд цінне та докладне джерело наших знань про побут і традиції корінних мешканців півострова в перші десятиліття після Конкісти. Саме «Повідомлення...» Ланди стане тим «ключем», за допомогою якого Юрій Кнорозов майже через сто років зуміє дешифрувати писемність майя.²

Та попри беззаперечні заслуги Брассьор де Бурбура як відкривача рукописів, запропоновані ним «інтерпретації» знайдених текстів не витримують жодної критики, адже абат шукав у кодексах майя те, чого там не було і бути не могло – спогади про легендарну Атлантиду. Брассьор де Бурбур

¹ Гуляев В. И. Доколумбовы плавания... С. 18-20.

² Більше про Брассьор де Бурбура дивіться в: Brunhouse R. In Search of the Maya: The First Archaeologists. New York: Ballantine Books, 1973. P. 110-131.

твердо вірив, що ця описана Платоном цивілізація відігравала в давнину роль сполучного «містка» між Старим та Новим світом. Свої сміливі припущення він намагався підкріпити джерелами, але запропоновані ним «читання» та «переклади» фрагментів Мадридського кодексу як оповіді про загибель Атлантиди скидаються радше на нестримний політ фантазії, аніж на сумлінну наукову роботу. Справі прочитання ієрогліфів необґрунтовані вигадки абата тільки нашкодили, бо похитнули віру наступного покоління вчених у саму можливість дешифрування складної писемності.¹

Ось на такому інтелектуальному тлі відбувалося відкриття міст стародавніх майя ранніми мандрівниками й піонерами археології. Вважається зокрема, що перша документально підтверджена згадка про Йашчілан міститься в опублікованому у 1833 році звіті офіцера Сполучених Провінцій Центральної Америки Хуана Галіндо про здійснене ним обстеження долини рік Пасьон і Усумасінта. Галіндо, імовірно на підставі повідомлень місцевого інформатора, пише зокрема, що на лівому березі Усумасінти розташовуються «якісь незвичайні та просторі руїни». На думку сучасних дослідників, у цьому напрочуд стислому описі мова йде саме про Йашчілан.²

Загалом станом на середину XIX століття історична спадщина народів Мезоамерики залишалася майже не дослідженою. У той час, коли Жан-Франсуа Шампольйон дешифрував єгипетські ієрогліфи, а Поль Еміль Ботта відкрив руїни стародавньої Ніневії, минуле Нового світу не привертало належної уваги з боку наукової спільноти. Ситуація почала змінюватися тільки завдяки кільком експедиціям американського дипломата Джона Ллойда Стівенса та його незмінного супутника, британського художника Фредеріка Катервуда. У 1839-1840 роках Стівенс і Катервуд відвідали міста майя в південних низинах (Копан, Кірігуа, Паленке). Наступного року настала черга городищ Юкатану (Ушмаль, Кабах, Чічен-Іца, Тулум та інші). За підсумками обох експедицій

¹ Coe M. Breaking the Maya Code... P. 99-106.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan. Ph.D. dissertation. Yale University, New Haven, 1988. P. 24.

незабаром з'явилися двотомні книги, які легко читалися і були щедро ілюстровані.¹ Вони одразу стали дуже популярними. Створені Катервудом літографії скульптур Копана й Паленке, піраміди Кукулькана в Чічен-Іці або споруд Ушмаля дотепер зачаровують кожного, хто має бодай загальне уявлення про Доколумбову Америку.

Зміст книг не поступався ілюстраціям. На відміну від Брассьор де Бурбура чи лорда Кінгсборо, Джон Стівенс був певен, що побачені ним міста збудували тубільці, предки місцевих індіанців. Його міркування про історію Мезоамерики вирізнялися ясністю і в дечому випередили свій час. Наприклад, він помітив, що ієрогліфи на монументах Копана, Кірігуа та Паленке і в Дрезденському кодексі – це одне письмо. Також мандрівник дійшов правильного висновку, що індіанська цивілізація загинула порівняно нещодавно і була значно молодша за давньоєгипетську. Не дивно, отже, що експедиції Стівенса й Катервуда вважаються знаковою подією для всього раннього етапу «відкриття» цивілізації майя.²

Стівенс та Катервуд не відвідували Йашчілан, бо аж до 1880-х років це місто залишалося майже невідомим для дослідників. У тогочасних звітах і документах натрапляємо тільки на поодинокі та побіжні згадки про руїни, що до усталення сучасної назви здебільшого були відомі як Менче. Майже до кінця XIX століття розвиток майяністики гальмувався через відчутний брак джерел. Багато важливих міст ще не були відкриті. Але навіть у Копані або Паленке, неодноразово відвіданих мандрівниками, монументи із написами здебільшого не фіксувалися належним чином. Якісних фотографій або копій скульптур майже не існувало. Цю прогалину почасти заповнили видатні дослідники руїн – англієць Альфред Персіваль Модслі (1850-1931) та австрієць Теоберт Малер (1842-1917).

¹ Stephens J. Incidents of Travel in Central America, Chiapas, and Yucatan. New York: Harper & Brothers, 1841. Vols. 1-2; Stephens J. Incidents of Travel in Yucatan. New York: Harper & Brothers, 1843. Vols. 1-2.

² Brunhouse R. In Search of the Maya... P. 82-109; Coe M. Breaking the Maya Code... P. 92-98.

Альфред Модслі свою першу подорож Мезоамериккою здійснив у 1881 році. Загалом таких експедицій буде сім. Модслі ретельно обстежив великі міста майя: Копан, Кірігуа, Паленке, Чічен-Іцу. Також він став одним із перших дослідників Тікаля та Йашчілана. Модслі називав себе «аматором» і «мандрівником заради задоволення», але в справі вивчення й збереження спадщини майя зробив куди більше, аніж тогочасні «професійні» американісти. Створені ним фотографії руїн, точні мапи міст, а також гіпсові відтиски монументів не втратили цінності навіть сьогодні. За час, що минув після його подорожей, багато пам'яток були пошкоджені і деякі важливі деталі можна тепер відновити тільки завдяки матеріалам Модслі.¹

До Йашчілана А. Модслі вперше дістався 18 березня 1882 року й перебував на території городища трохи більше тижня. За цей час він встиг зустрітися там з іншим піонером археології майя – французьким дослідником Дезіре Шарне. Крім того, Модслі склав першу мапу центральної частини Йашчілана («Менче»), а головне відкрив та якісно сфотографував близько двох десятків монументів із написами, зокрема одвірки 35 і 37 – надзвичайно важливі джерела для реконструкції ранньої історії Йашчілана, що будуть детально проаналізовані у нашій роботі. Помічниця Модслі Енні Гантер виконала також дуже точні промальовки кількох скульптур. Цінні матеріали, зібрані під час експедиційної подорожі, Модслі опублікував як ілюстрації-вклейки до другого тому своєї фундаментальної праці «Біологія Центральної Америки: Археологія», що побачила світ у 1899-1902 роках.² Завдяки його зусиллям деякі визначні зразки монументальної скульптури Йашчілана, зокрема одвірки 24 та 25, були вивезені у Лондон і нині зберігаються в колекції Британського музею. Без перебільшення можна сказати, що саме Альфред Модслі започаткував наукові дослідження в Йашчілані та заклав фундамент під дальше вивчення місцевих ієрогліфічних написів.

¹ Coe M. Breaking the Maya Code... P. 110-111.

² Maudslay A. Biologia Centrali-Americana: Archaeology. London: R. H. Porter and Dulau and Co, 1889–1902. Vol. 2. Plates 76-98.

Як людина, котра започаткувала нові стандарти фіксації монументів майя, Модслі ділить пальму першості із Теобертом Малером. Працюючи на замовлення й за підтримки Музею Пібоді Гарвардського університету, Малер безстрашно заглиблювався в хащі Петену. Між 1895 і 1911 роками він дістався віддалених міст, про які нічого не знали навіть Стівенс чи Модслі. Малеру належить слава першовідкривача таких важливих археологічних пам'яток майя, як Наранхо, Алтар-де-Сакріфісьос, Йашха та багатьох інших. Але австрійський вчений не лише знаходив невідомі руїни – Малер уславився старанно зробленими фотографіями монументів. Якщо якусь пам'ятку він знаходив розбитою на частини, кожен фрагмент фіксувався окремо. Своєю працею Малер врятував від забуття солідний корпус написів – багато монументів, які він встиг сфотографувати, тепер пошкоджені або знищені. Нині його архів зберігається у Музеї Пібоді.¹

Йашчілан Малер відвідував тричі. Перший його візит відбувся 1895 року, але тривав тільки два дні й не дав вагомих результатів. Значно більш важливі подорожі припали на 1897 та 1900 роки, коли австрійський вчений залишався у місті стародавніх майя відповідно на два і три місяці. За час другої та третьої експедицій Малер ретельно обстежив руїни, зокрема відкрив Південний акрополь Йашчілана (споруди 39, 40 і 41). На терасі, розташованій нижче цих будівель, він виявив низку різьблених стел. Загалом Малеру належить слава відкривача 14 стел та більш ніж 20 одвірків із Йашчілана. Ці нові монументи він ретельно фотографував, як і пам'ятки, котрі були ще раніше знайдені А. Модслі. Нарешті, саме Малер рішуче відкинув усі вживані в його час альтернативні назви городища (Менче, Лорійяр) і дав руїнам те ім'я, під яким вони відомі сьогодні: Йашчілан.²

У контексті теми нашого дослідження важливо також відзначити, що Теоберт Малер першим ретельно дослідив сусіднє із Йашчіланом городище

¹ Coe M. Breaking the Maya Code... P. 114-115.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 30, 35-37.

П'єдрас-Неграс, здійснивши туди дві експедиції в 1895 і 1899 роках. Вчений знайшов та сфотографував чотири вівтарі, десятки стел і три панелі із цього міста, започаткувавши тим самим вивчення корпусу писемних пам'яток П'єдрас-Неграса. Для нашого дослідження найбільш цінною є зроблена Малером високоякісна фотографія панелі 2 – надзвичайно важливого джерела, аналіз якого кидає світло на військовий союз П'єдрас-Неграса із могутнім Теотіваканом, що був на початку VI століття спрямований зокрема проти Йашчілана.

Матеріали, зібрані в Йашчілані, П'єдрас-Неграсі та на інших археологічних пам'ятках долини Усумасінті, Малер опублікував у два етапи. Спочатку в 1901 році з'явився том, присвячений городищам Чінікіха, Чанкала і П'єдрас-Неграс.¹ Два роки по тому вийшла наступна частина, у якій було підсумовано дослідження в Ель-Кайо, Ла-Марі, Ель-Чікосапоте та Йашчілані.² Десятки чітких фотоілюстрацій, якими Малер доповнив свої звіти, дотепер зберігають неабияку цінність для дослідників, адже за понад сто років, що минули від часу його експедицій, стан багатьох монументів істотно погіршився.

Отже, на початок XX століття піонерам археології майя вдалося зібрати стартовий дослідницький матеріал. Далі настав час тлумачення джерел. На жаль, це виявилось навіть більш складною справою, аніж відшукати міста і монументи. Саме між двома світовими війнами остаточно сформувалося ідеалізоване уявлення про майя як нібито унікальну цивілізацію, що не була схожа на будь-яке інше людське суспільство та керувалася жерцями-астрономами. До створення цього викривленого образу, відгомін якого дотепер відчутний у популярній літературі, чимало доклалися провідні тогочасні майяністи: Сільванус Морлі, Джон Тіпл, Ерік Томпсон. Чому так сталося?

¹ Maler T. Researches in the Central Portion of the Usumatsintla Valley: Report of Explorations for the Museum, 1898-1900. Cambridge, Mass.: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 1901. Vol. 2, Part 1. P. 1-75 and plates 1-33.

² Maler T. Researches in the Central Portion of the Usumatsintla Valley: Report of Explorations for the Museum – Part Second. Cambridge, Mass.: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 1903. Vol. 2, Part 2. P. 76-216 and plates 34-80.

Ієрогліфічні тексти майя у першій половині XX століття ще не було дешифровано, бо навіть самі індіанці давно забули письмо предків та перейшли на латинку. Зміст написів лишався цілковитою загадкою для дослідників, позбавлених, отже, можливості отримувати історичну інформацію безпосередньо з джерел. Аби бодай якось заповнити порожнечу, вчені вдавалися до цікавих, хоча й далеко не завжди коректних, паралелей з Античністю. Так набув популярності хрестоматійний шаблон, буцімто майя – це «греки Нового світу». На відміну від «римлян» ацтеків, вони, мовляв, не були войовничим народом, а зосередилися на пізнанні руху небесних світил, філософії та мистецтві. Тоді ж, за аналогією із класичною Грецією, усталився поділ історії майя перед Конкістою на три великих періоди: докласичний або архаїчний, класичний і посткласичний.¹

Однак С. Морлі та Е. Томпсон не обмежилися пошуком збігів з античною Європою. Вони сформулювали погляд на цивілізацію майя, що лишався панівним упродовж десятиліть. Важливою складовою їхньої концепції було доволі своєрідне розуміння ієрогліфічних текстів. Як ми вже сказали, написи на монументах тоді ще не піддалися дешифруванню. Крім одного важливого винятку. Досить швидко вченим вдалося зрозуміти календар і хронологічні записи. У великій пригоді тут стало опубліковане Брассьор де Бурбуром «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланди. У своєму звіті чернець-францисканець з-поміж іншого докладно описав традиційний індіанський календар. Ланда навіть навів ієрогліфи днів та місяців. Завдяки цим зразкам дослідники легко виокремили записи дат на монументах і в рукописах.²

На межі XIX-XX століть вивчення календаря, математики та астрономії майя стрімко просувалося вперед. У 1880-х роках німецький бібліотекар Ернст Фьорстеманн, працюючи із Дрезденським кодексом, дешифрував Довгий

¹ Більше про періодизацію історії майя дивіться в: Houston S., Inomata T. *The Classic Maya*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. Р. 15-22.

² Ланда Д. Сообщение о делах в Юкатане / Перевод со староиспанского, вводная статья и примечания Ю. В. Кнорозова. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1955. С. 164-169.

рахунок – систему послідовного відліку днів від початкової «нульової» дати. Саме за Довгим рахунком майя датували важливі події на монументах. Далі естафету перехопив американець Джозеф Гудмен, який у 1905 році, спираючись на Ланду та інші джерела колоніальної доби, успішно пов'язав ці записи із сучасним календарем. Він довів, що позиція Довгого рахунку 11.16.0.0.0, 13 Ахав 8 Шуль відповідає 1539 року за християнським літочисленням.¹ Висновки Гудмена не одразу здобули підтримку колег, але блискуче підтвердилися чверть століття по тому, коли Джон Тіпл пояснив записи руху Місяця в текстах майя.² Його відкриття дозволило перевірити різні хронологічні реконструкції, які пропонувалися раніше, за допомогою об'єктивної астрономічної інформації. Відкинувши хибні альтернативи, фахівці дійшли згоди, що майя рахували історичний час від 3114 року до нашої ери, а розквіт їхніх міст припав приблизно на III-X століття нашої ери. На сьогодні проблему співвідношення календарів загалом успішно розв'язано, хоча щодо окремих нюансів тривають дискусії і між кількома прийнятими у сучасній науковій літературі кореляціями зберігаються незначні розбіжності в два-три дні.³

Дешифрування календаря стало великим здобутком на шляху пізнання цивілізації майя. Проте, за відсутності загального прогресу в розумінні писемності, прорив на одному напрямі дав також сумні наслідки. Він спонукав провідних науковців надмірно зосередитися на вивченні календаря і астрономії. Захопившись складними математичними розрахунками та вивченням руху зірок, авторитетні фахівці зайшли так далеко, що цілковито відкинули можливість аналізу написів як історичного джерела. На думку Еріка Томпсона, тексти майя містили не уславлення правителів чи оповідь про завоювання, як було заведено у інших народів, а запис філософії часу із взаємопов'язаними

¹ Goodman J. Maya Dates // American Anthropologist. 1905. Vol. 7. P. 642-647.

² Teeple J. Maya Astronomy // Contributions to American Archaeology, No. 2. Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1931. P. 29-116.

³ У цій роботі дати календаря майя переведено в григоріанський календар відповідно до кореляції 584286, що її запропонували Саймон Мартін та Джоел Скінмор. Дивіться: Martin S., Skidmore J. Exploring the 584286 Correlation between the Maya and European Calendars // The PARI Journal. 2012. Vol. 13, No. 2. P. 3-16.

циклами божественного впливу.¹ Згаданий вище Джон Тіпл впевнено передбачав, що навіть після повного дешифрування ієрогліфів ми не знайдемо на монументах більш нічого, окрім цифр і астрономії з домішками міфології або релігії.²

Загальне переконання, буцімто єдиними вартими уваги темами на монументах є календар і астрономія, згубно позначилося на ставленні до пам'яток. Якщо в стародавніх текстах немає жодної іншої цінної інформації, то навіщо їх зберігати і копіювати? Показовим у цьому сенсі був підхід Сільвануса Морлі. Подібно до Малера, він шукав і знаходив у джунглях невідомі міста, зокрема відкрив світові Вашактун. Від 1914 року Морлі плідно співпрацював з Інститутом Карнегі (Вашингтон) і керував масштабними розкопками у Чічен-Іці. Також він виявився здібним популяризатором науки – наступне покоління майяністів виховувалося на книгах Морлі та його чудово ілюстрованих публікаціях у журналі *National Geographic*. Вчений захоплювався розрахунком календарних дат майя і вважав себе експертом з ієрогліфічної писемності.³ Підсумком його багаторічної праці стала поява великого тому «Написи Копана» і п'ятьох томів «Написів Петену». У названих книгах зібрано унікальний матеріал, але за критерієм точності відтворення скульптур роботи Морлі й близько не можуть зрівнятися зі старішими виданнями Малера та Модслі. Одержимий хронологією, він здебільшого наводив лише календарні частини текстів. Сьогодні така вибірковість викликає лише розпач. За століття, що минуло відтоді, монументи суттєво пошкодилися, і безцінні історичні свідчення, які Морлі міг зберегти для нащадків, тепер, либонь, втрачено назавжди.⁴

Молодий Ерік Томпсон обрав життєвий шлях, перебуваючи під враженням від опублікованої 1915 року книги Морлі «Вступ до вивчення

¹ Thompson E. The Rise and Fall of Maya Civilization. Norman: University of Oklahoma Press, 1954. P. 265.

² Teeple J. Maya Astronomy... P. 31.

³ Більше про Морлі і критику методів його роботи дивіться в: Coe M. Breaking the Maya Code... P. 126-129.

⁴ Написам з Йашчілана С. Морлі зокрема присвятив сьомий розділ другого тому «Написів Петену». Дивіться: Morley S. The Inscriptions of Peten. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1938. Vol. 2. P. 341-607.

ієрогліфів майя».¹ Попри гучну назву, праця майже повністю присвячувалася календарю. Від «учителя» Томпсон перейняв захоплення темою часу. Також на його уявленнях про стародавню цивілізацію позначилося знайомство в Белізі із сучасними майя. Побачивши на власні очі побут індіанців, Томпсон виніс тверде переконання, що вони успадкували від предків незмінний світогляд та життєві настанови. Будівників пірамід Тікаля чи Палацу Паленке вчений уявляв напрочуд побожними людьми. Він вважав, що, оскільки майя були відокремлені від Старого світу океаном, їм вдалося створити суспільство, геть не схоже на будь-які інші відомі зразки. Провідна роль начебто належала жерцям, які виконували обряди, стежили за рухом зірок і мало переймалися земними клопотами. Релігійний ритуал переважав над економічними та політичними інтересами. На думку Томпсона, майя навіть не мали міст у звичному розумінні цього слова, а знайдені археологами руїни – це «ритуальні центри», де сільське населення околиць збиралося в дні виконання пишних церемоній, але не мешкало постійно. Томпсон також стверджував, буцімто в добу розквіту їхньої цивілізації майя були винятково миролюбним народом. Найбільше, що він погоджувався визнати – імовірність поодиноких дрібних сутичок, зумовлених пошуком полонених для ритуального жертвоприношення.²

Можна сказати, що Томпсон і його однодумці від однієї крайності хитнулися до іншої. Бо якщо раніше іспанські колонізатори заперечували можливість самостійного розвитку народів Америки, то тепер майя навпаки проголошувалися «самотніми геніями», ізольованими навіть від найближчих сусідів. Водночас з кінця 1930-х років серед мексиканських археологів стала набирати сили протилежна тенденція, пов'язана із початком ґрунтовного вивчення пам'яток ольмекської культури, яка задовго перед класичною добою майя процвітала на узбережжі Мексиканської затоки (нині штати Веракрус і

¹ Morley S. An Introduction to the Study of the Maya Hieroglyphs. Washington D.C.: Government Printing Office, 1915. 300 p.

² Погляди Е. Томпсона найбільш повно представлено в: Thompson E. The Rise and Fall of Maya Civilization...

Табаско) та нерідко проголошується першою цивілізацією Мезоамерики. Ранні пам'ятки ольмеків датують II тисячоліттям до нашої ери, а першим їхнім значним центром вважається городище Сан-Лоренсо. Натомість розквіт культури ольмеків припав приблизно на 900-600 роки до нашої ери і був пов'язаний з іншою археологічною пам'яткою - Ла-Вентою.¹

Відкриття ольмекських центрів стало в середині XX століття справжньою археологічною сенсацією. Виявилося, що цивілізація на території Мексики мала куди глибші та давніші корені, аніж вважали перед розкопками у Ла-Венті чи Сан-Лоренсо. Надихнувшись новими знахідками, археологи Мігель Коваррубіас, Альфонсо Касо, Роман Пінья-Чан та інші сформулювали у 1940-х роках концепцію так званої «материнської культури». На їхню думку, писемність, календар, гру в м'яч та інші спільні риси народи Мезоамерики, зокрема майя, запозичили з єдиного джерела, тобто від ольмеків. Як конкретний доказ на підтримку цієї теоретичної схеми висувався той факт, що найбільш ранні відомі монументи з датами Довгого рахунку було знайдено західніше від області розселення майя, на території перешийку Тевантепек. Цей прикордонний регіон у I тисячолітті до нашої ери став місцем перетину різних культур: ольмекської, а згодом епіольмекської, сапотекської, Ісапи.

Твердження мексиканських археологів про цивілізаційну першість ольмеків очікувано наразилися на різку реакцію з боку провідних майяністів. Відповідаючи опонентам, Морлі і Томпсон всіляко намагалися довести, що насправді ольмекська культура виникла порівняно пізно і була для майя не «матір'ю», а «донькою». Морлі зокрема стверджував, що це ольмеки запозичили у майя Довгий рахунок і вирізьбили на своїх монументах неправдоподібно ранні дати. Палка полеміка з цього приводу виявилася загальною безплідною і лише завела дослідників у глухий кут.²

¹ Більше про ольмекську культуру дивіться, наприклад, у: Evans S. T. *Ancient Mexico and Central America: Archaeology and Culture History*. London - New York: Thames and Hudson, 2004. P. 129-186.

² Більше про полеміку щодо цивілізаційної першості майя або ольмеків дивіться в: Гуляев В. И. *История мезоамериканской археологии*. Москва: ИА РАН, 2010. С. 85-86.

З перспективи дальшого розвитку майяністики значно більш цінними, ніж теоретичні суперечки, слід вважати здійснені у першій половині ХХ століття археологічні дослідження та відкриття. Так у Йашчілані в 1931 році плідно попрацювала керована Сільванусом Морлі, Карлом Руппертом та Джоном Боллесом експедиція Інституту Карнегі. Тоді було знайдено чимало нових монументів з ієрогліфічними написами: кілька вівтарів, вісім стел (14, 17, 21-24, 27 і 29), вісім одвірків (нині їх позначають номерами від 47 до 54) та п'ять сходинок ієрогліфічних сходів 3. Для розуміння ранньої історії міста найбільше значення мало відкриття одвірка 49, на якому зокрема описано першу війну Йашчілана із сусіднім П'єдрас-Неграсом. Трохи пізніше, у 1934 і 1935 роках, Лінтон Саттертвейт, який тоді керував розкопками в П'єдрас-Неграсі, двічі відвідав Йашчілан і відкрив одвірки 55 та 57.¹

Навіть більш масштабні дослідження у 1930-х відбувалися в П'єдрас-Неграсі у межах проєкту, організованого Пенсільванським університетом (США). Тоді було знайдено дуже важливі для нашої роботи монументальні пам'ятки, зокрема панель 3, панель 12 і розбитий на фрагменти трон 1.² Названі тексти оповідають про заснування династії у П'єдрас-Неграсі та висвітлюють історію відносин цього царства із Йашчіланом. Ще однією знаковою археологічною подією, яка трапилася невдовзі після завершення Другої світової війни, стало відкриття у 1946 році американським фотографом Джайлсом Гілі руїн міста Бонампак, розташованого за 30 км на південь від Йашчілана, та його чудових різнокольорових настінних розписів. На фресках із Бонампак дуже вірогідно відтворено перебіг битви між двома арміями майя, а також показане святкування переможців і знущання над взятими у полон бранцями. Ця сенсаційна знахідка сильно похитнула виплеканий Морлі і Томпсоном образ «мирної» цивілізації.

¹ Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 32-33.

² Історію відкриття монументів П'єдрас-Неграса детально описано в: Teufel S. Die Monumentalskulpturen von Piedras Negras, Peten, Guatemala: Eine hieroglyphische und ikonographisch-ikonologische Analyse. Ph.D. Dissertation. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2004. 631 p.

Приблизно від 1960-х років більш ретельні та комплексні дослідження археологічних пам'яток допомогли спростувати концепцію «ритуальних центрів» і довести, що майя мешкали у повноцінних містах. З другого боку, теорія «материнської культури» так само не витримала перевірку часом. На сьогодні вже очевидно, що суспільний розвиток у різних частинах Мезоамерики відбувався паралельно внаслідок складної внутрішньої еволюції. Його неможливо звести до копіювання здобутків якоїсь «прогресивної» цивілізації.¹

Старі концепції, таким чином, поступово втратили актуальність і перед науковцями постало питання пошуку нових шляхів пізнання цивілізації майя. Для реконструкції її минулого, тим паче політичної історії, самих тільки речових знахідок було замало. Використати ж повною мірою інформативний потенціал писемних джерел неможливо без дешифрування писемності. Перші спроби зрозуміти вирізьблені на монументах ієрогліфи майя робилися ще в добу Стівенса та Катервуда. Сучасник Жан-Франсуа Шампольйона Костянтин Семюель Рафінеск-Шмальц правильно зрозумів просту систему запису чисел майя, а також довів, що ієрогліфічне письмо Дрезденського кодексу і монументів Паленке значно відрізняється од мексиканських малюнкових рукописів.² На жаль, дослідження писемності майя гальмувалося через брак якісних копій текстів. Недбалі промальовки монументів Паленке, з якими працював Рафінеск, лише віддалено нагадували оригінал. Навіть пізніші літографії Катервуда, гарні з суто художнього погляду, не досить акуратно відтворювали письмо, тому не стали надійною опорою для фахівців. Вивчення мов майя теж лише починалося. Тільки після експедицій Модслі і Малера вчені отримали нарешті точні зразки написів, які можна було повноцінно вивчати.

Потенційний «ключ» до забутої писемності, відповідник славетного Розетського каменя, містився в опублікованому Брассьор де Бурбуром

¹ Сучасну критику ідеї «материнської культури» дивіться в: Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 83-86.

² Coe M. Breaking the Maya Code... P. 89-91.

«Повідомленні про справи в Юкатані» Дієго де Ланди. Річ у тім, що іспанський чернець не обмежився описом календаря. Він навів також приклади ієрогліфів майя зі своїми поясненнями. Це були записи кількох слів і так звана «абетка Ланди» - 27 ієрогліфів майя, кожному з яких відповідала певна літера іспанського алфавіту.¹ Проте скористатися підказками Ланди виявилось не так просто. Знаків майя відомо значно більше, ніж 27, тому спроби прочитати ієрогліфічні тексти за «абеткою» провалилися.

Загалом на кінець XIX століття здобутки у дешифруванні лишалися дуже скромними. Крім цифр і календаря вдалося зрозуміти тільки окремі знаки, наприклад позначення кольорів та сторін світу.² Численні помилки перших дослідників похитнули довіру до їхніх методів. Від 1890-х років почав посилюватися скептичний погляд на писемність майя. «Абетка» Ланди опинилася тепер під гострою критикою і була оголошена «іспанською вигадкою». Німецькі вчені Едвард Зелер та Пауль Шельхас стверджували, нібито ієрогліфи взагалі не стосуються звучання слів, а є лише умовними символами, позначеннями певних ідей. Отже, їх неможливо читати фонетично, натомість потрібно тлумачити філософський зміст кожного окремого знака. Такі думки, підкріплені потім авторитетом Еріка Томпсона, завели справу дешифрування в глухий кут, загальмувавши поступ на пів століття. Врешті-решт Пауль Шельхас у відчаї не знайшов кращого виходу, аніж оголосити дешифрування ієрогліфів майя неможливим завданням.³

За таких обставин для досягнення прогресу корисним виявився погляд сторонньої людини, яка перебувала поза тогочасним фаховим середовищем. Доволі неочікувано писемність майя вдалося дешифрувати не в провідних американських чи німецьких університетах. Вирішальний прорив було здійснено зусиллями нашого видатного співвітчизника, уродженця Харківщини і студента Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині

¹ Ланда Д. Сообщение о делах в Юкатане... С. 193-195.

² Coe M. Breaking the Maya Code... P. 115-122.

³ Coe M. Breaking the Maya Code... P. 120-122.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) Юрій Валентиновича Кнорозова (1922-1999). Народився Кнорозов 19 листопада 1922 року у Південному. 1939 року він вступив на історичний факультет ХДУ. Під час навчання у Харкові молодий вчений зацікавився давньоєгипетськими ієрогліфами. Набуті тоді знання згодом стали йому у великій пригоді, коли працював із писемністю майя. У роки Другої світової війни, рятуючись від небезпеки голодної смерті, Кнорозов із матір'ю переселилися до Воронежської області Росії. Невдовзі по тому Юрій переїхав до Москви, де був зарахований на II курс історичного факультету МДУ.¹

У майяністику Кнорозов прийшов порівняно пізно, вже сформованим дослідником, і це виявилось його перевагою. Як людина зі сторони, що добре знала інші стародавні системи письма, Юрій Валентинович зумів подивитися на справу дешифрування незамуленим поглядом. Він не обмежився аналізом дат, а звернув увагу на некалендарні частини текстів. Виняткова загальна ерудиція і тривалі заняття єгиптологією допомогли Кнорозову зрозуміти, що писемність майя належала до того самого типу ієрогліфічного письма, що і давньоєгипетська або китайська.

Проте визначити тип письма замало. Далі потрібно було переходити до читання конкретних знаків. Тут Кнорозову у великій пригоді стала «абетка Ланди». Вченому вдалося розв'язати гадані суперечності, які спантеличували попередників. Кнорозов довів, що «абетка» з'явилася внаслідок взаємного непорозуміння представників двох дуже різних культур. Писемність майя складалася з ієрогліфів, які позначали ціле слово (логограм), і знаків-складів (силабограм). Ланда не знав цього, бо іспанці користуються алфавітним письмом. Він вголос диктував писарям майя назви літер іспанського алфавіту (*a, be, ce* тощо), а ті, не розуміючи, чого від них вимагають, писали знаки для

¹ Найбільш докладне, хоча дуже суб'єктивне і написане з виразних українофобських позицій, висвітлення українського періоду життя Кнорозова дивіться в: Ершова Г. Г. Последний гений XX века. Юрий Кнорозов: судьба ученого. Москва: РГГУ, 2019. С. 57-108. Також дивіться: Кнорозов Ю. В. Автобиография. 1948. URL: <http://knorosov.com/knor3.html> (дата звернення: 16.10.2023)

відповідних складів. Те саме сталося із прикладами слів. Їх Ланда теж диктував уголос, тому писці майя заплуталися і записали позбавлені сенсу комбінації складів. Зрозумівши, як працює «абетка Ланди», Юрій Кнорозов отримав першу добірку дешифрованих ієрогліфів. Далі він звернувся до вцілілих паперових рукописів майя: Дрезденського, Паризького та Мадридського кодексів. У цих книгах зображення богів, тварин і предметів супроводжуються підписами. Наприклад, у Дрезденському кодексі двічі зображено собаку і в обох випадках її підписано знаками-складами **tz** та **lu**, що разом читаються *tzul*, тобто «собака». Такі очевидні контексти дозволили встановити читання багатьох знаків і підтвердили правильність обраного методу. Свої перші висновки Кнорозов представив у невеликій статті, опублікованій 1952 року в журналі «Советская этнография». Саме цю роботу можна вважати дешифровкою ієрогліфічної писемності майя.¹

На Заході відкриття Кнорозова сприйняли не одразу. На жаль, наукова проблема дешифрування писемності швидко перетворилася на зброю в політичному суперництві часів «холодної війни».² Першу статтю Юрія Валентиновича редактори радянського журналу доповнили передмовою, в якій проголосили дешифрування писемності майя свідченням переваги марксистсько-ленінського світогляду над буржуазною наукою. Сам Кнорозов теж не гребував різкими випадами у бік опонентів, критикуючи американських колег за їхню зацикленість на «теолого-астрологічній галіматії».³ Ясна річ, такі гострі закиди спонукали авторитетів по той бік океану до не менш емоційної відповіді. Ерік Томпсон категорично відкинув новий спосіб читання текстів. Він скористався окремими дрібними похибками Кнорозова для того, аби піддати сумніву цілу систему. Наприклад, зображеного в Дрезденському кодексі оленя Кнорозов помилково прийняв за ягуара, і Томпсон у своїй рецензії з дошкульною іронією пише про «марксистсько-ленінських ягуарів».

¹ Кнорозов Ю. В. Древняя письменность Центральной Америки // Советская этнография. 1952. № 3. С. 100-118.

² Coe M. Breaking the Maya Code... P. 152-166.

³ Кнорозов Ю. В. Древняя письменность... С. 100-102.

Політизація дискусії згубно позначилася на розвиткові епіграфіки майя та особистій долі самого Кнорозова. Комуністична влада СРСР майже не відпускала вченого за кордон і позбавила його можливості повноцінного спілкування із західними колегами. Юрій Валентинович лише одного разу побував на міжнародній конференції, а Гватемалу вперше відвідав аж у 1990 році, незадовго перед розпадом радянської держави. Ізоляція аж ніяк не сприяла науковим пошукам: позбавлений можливості фахового обговорення своїх ідей та прямого доступу до джерел, Кнорозов запропонував чимало хибних читань ієрогліфів. Через це ранні його роботи часто кращі за пізніші.¹

Та все ж час підтвердив правоту Кнорозова. Світове визнання до нього прийшло, хоч і з деяким запізненням. Майже одночасно із Кнорозовим авторитетові Томпсона кинула виклик американська дослідниця Тетяна Проскурякова. Вона пішла іншим шляхом, бо не читала ієрогліфи, зате намагалася визначити їхній сенс шляхом структурного аналізу. Проскурякова була художницею і в 1930-х роках починала кар'єру, малюючи археологічні реконструкції споруд П'єдрас-Неграса. Значно пізніше вона звернула увагу на тамтешні стели. Монументи П'єдрас-Неграса цікаві тим, що розташовані групами. Як помітила Т. Проскурякова, відстань між датами у кожній групі не перевищує тривалості людського життя, а певні знаки, пов'язані з датами, повторюються в чіткій послідовності. Дослідниця зробила логічний висновок, що найбільш рання дата позначає народження царя, наступна його коронацію тощо. Цим спостереженням вона заклала основи так званої «школи умовного читання» – важливого етапу розвитку епіграфіки майя в 1960-х – 1980-х роках, коли дослідники ще не могли вільно читати ієрогліфічні тексти, але більш-менш правильно зрозуміли їхню структуру та загальний історичний зміст.²

¹ Яскравий приклад регресу – читання імені бога дощу, одного з найважливіших у пантеоні майя. В статті 1955 року Ю. Кнорозов правильно дешифрував його як Чак, але згодом сам же відмовився від свого відкриття на користь абсолютно хибного читання К'ашіш. Дивіться про це: Талах В. М. Вступ до ієрогліфічної писемності майя. Київ, 2019. С. 6.

² Coe M. Breaking the Maya Code... P. 167-184.

У 1960 році з'явилася поворотна стаття Проскурякової про правителів П'єдрас-Неграса, яка стала черговим ударом по ідеях Томпсона. У цій роботі дослідниця правильно ідентифікувала дієслова, що позначали народження і коронацію місцевих царів, тобто мали першорядне значення для відтворення династичної історії. Проскурякова не намагалася дешифрувати писемність, тож давала знакам умовні назви за їхнім зовнішнім виглядом. Наприклад, запис про народження (нині читається **SIH-ya-ja**, «народжено») вона іменувала «ієрогліфом перевернутої жаби», а повідомлення про воцаріння – «ієрогліфом зубного болю». Однак головне, що Т. Проскурякова першою зрозуміла зміст описаних на монументах подій. Далі вона, спираючись на ці відкриття та хронологію монументів, здійснила приблизну реконструкцію царського списку П'єдрас-Неграса, яка з певними корективами актуальна дотепер.¹

Кілька років по тому Т. Проскурякова продовжила свої дослідження на матеріалі Йашчілана. Дві її статті, опубліковані у 1963 та 1964 роках заклали фундамент під наше розуміння політичної історії цього міста.² Щоправда, ранньому Йашчілану вона приділила небагато уваги, зосередившись передусім на діяннях двох пізніх місцевих правителів, найкраще засвідчених джерелами: Іцамкокаах-Бахлама III (681-742) та Йашуун-Бахлама IV (752-768). Звісно, основоположниця епіграфіки майя не знала їхніх справжніх імен – вона розрізняла царів Йашчілана, давши їм умовні прізвиська «Щит-Ягуар» та «Птах-Ягуар». Традиція позначати правителів майя за нікнеймами відтоді міцно вкоренилася у західній історіографії, від неї досі остаточно не відмовилися навіть провідні сучасні епіграфісти. Ми у цій роботі намагалися уникати прізвиськ і послуговувалися ними тільки в разі крайньої потреби.

Роботи Т. Проскурякової започаткували вивчення подієвої історії майя класичної доби. Після їхнього виходу стало неможливо заперечувати, що майя

¹ Proskouriakoff T. Historical Implications of a Pattern of Dates at Piedras Negras, Guatemala // American Antiquities. 1960. Vol. 25, No. 4. P. 454-475.

² Proskouriakoff T. Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan, Part 1 // Estudios de Cultura Maya. 1963. Vol. 3. P. 149-167; Proskouriakoff T. Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan, Part 2 // Estudios de Cultura Maya. 1964. Vol. 4. P. 177-201.

писали на монументах про своє минуле й перебували під владою не жерців, а спадкових царів. Упродовж наступних десятиліть «школа умовного читання» динамічно розвивалася і досягла важливих результатів.¹ Відкриття історичного змісту написів привернуло увагу наукової спільноти до потреби належного документування та збереження джерел. Дедалі очевиднішою ставала необхідність створення єдиного корпусу ієрогліфічних текстів.

Від кінця 1960-х років за реалізацію такої масштабної і амбітної задачі взявся Музей археології та етнології Пібоді Гарвардського університету США. Нагадаємо, саме там зберігаються безцінні архіви Теоберта Малера, також цьому музею в 1958 році передав свої польові матеріали інститут Карнегі. Таким чином, Гарвард мав солідну джерельну базу для початку роботи над корпусом. Першим і багаторічним керівником проєкту став досвідчений археолог Іан Грехем, що брав участь у численних експедиціях до важкодоступних районів тропічного лісу, зокрема став першим дослідником Ель-Мірадора – одного з найбільших докласичних осередків цивілізації майя.²

Вступний том Корпусу ієрогліфічних написів майя опублікували у 1975 році, після чого почали виходити томи, присвячені окремим містам. Серед перших І. Грем та його колега Ерік фон Еу взяли за документацію монументів Йашчілана. Між 1977 та 1982 роками вийшли друком три частини третього тому Корпусу, в яких було опубліковано усі відомі на той час одвірки та ієрогліфічні сходи із цього городища.³ Вказана праця дотепер залишається міцним фундаментом для будь-якого дослідника політичної історії Йашчілана.

¹ Наприклад, у 1973 році Л. Шіле та П. Метьюз здійснили першу реконструкцію царського списку Паленке. Дивіться: Mathews P., Schele L. Lords of Palenque: The Glyphic Evidence // Primera Mesa Redonda de Palenque, Part I: A Conference on the Art, Iconography, and Dynastic History of Palenque, 1973 / Ed. by M. G. Robertson. Pebble Beach, CA: Robert Louis Stevenson School, 1974. P. 63-75.

² Більше про наукові здобутки Іана Грехема дивіться, наприклад, у: Stuart D. Ian Graham and the Maya // The PARI Journal. 2017. Vol. 18, No. 1. P. 1-8.

³ Graham I., von Euw E. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 1: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1977. P. 3:1-3:61; Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 2: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1979. P. 3:62-3:125; Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 3: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1982. P. 3:126-3:189.

Щоправда, випуски Корпусу не містять жодних читань чи перекладів текстів або історичного аналізу їхнього змісту – це суто публікації джерел у чистому вигляді. Важливо, що крім чорно-білих фотографій кожен монумент представлено досить якісними як на свій час промальовками, які значно полегшують для спеціаліста ідентифікацію та читання ієрогліфів.

Робота над створенням Корпусу триває й нині, хоча порівняно із 1970-ми – 1980-ми роками темп випуску нових частин значно знизився. У контексті теми нашого дослідження важливо відзначити, що в 2003 році Девід Стюарт та Іан Грехем опублікували фотографії і промальовки стел 1-12 з П'єдрас-Неграса,¹ а зовсім нещодавно, 2022 року, Барбарою Феш і Олександром Токовініним і було видано четверту частину третього тому, в якій зібрано усі відомі на сьогодні стели Йашчілана.²

Одночасно із документацією відомих монументів в Йашчілані тривали польові дослідження, які дозволили поповнити місцевий корпус писемних джерел новими знахідками. Зокрема у 1973-1985 роках на території городища здійснювала розкопки команда мексиканського Національного інституту археології та історії (INAH) під керівництвом авторитетного археолога Роберто Гарсія Моля. Тоді було зроблено низку важливих відкриттів, зокрема виявлено імовірні поховання двох пізніх цариць, а також знайдено кілька нових монументів.³ З погляду розуміння ранньої історії Йашчілана найбільш важливим поповненням джерельної бази стало відкриття одвірка 11, здійснене у 1983 році, тобто вже після видання І. Грехемом трьох частин Корпусу.⁴ На превеликий жаль, деякі знайдені цим проєктом ієрогліфічні тексти, зокрема

¹ Stuart D., Graham I. *Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 1: Piedras Negras*. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2003. P. 9:1-9:63.

² Fash B., Tokovinine A., Graham I. *Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 4: Yaxchilan*. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2022. P. 3:190-3:294.

³ Mathews P. *The Sculpture of Yaxchilan...* P. 34-35.

⁴ Промальовку одвірка, виконану Д. Стюартом, опубліковано в: Mathews P. *The Sculpture of Yaxchilan...* P. 97.

написи на різьблених кістках із поховання цариці Іш-К'абаль-Шоок, дотепер залишаються належним чином не опублікованими.¹

На межі 1980-х і 1990-х років ієрогліфічні тексти з Йашчілана стали об'єктом детального аналізу одразу в кількох важливих працях, які, хоча й були написані за методами «школи умовного читання», не втратили цінності навіть тепер. Передусім відзначимо докторську дисертацію Пітера Метьюза, яка залишається найбільш докладним дослідженням політичної історії і написів Йашчілана.² Дисертацію було захищено у 1988 році, а майже десять років по тому перекладено іспанською мовою та видано в Мексиці як монографію.³ У своїй роботі Метьюз реконструював повний царський список Йашчілана, який із незначними змінами актуальний і сьогодні. Також вчений запропонував власну хронологію ранніх правителів міста, що нині стала загальноприйнятою в літературі. Добре знання династичної історії дозволило Метьюзу поділити писемні пам'ятки Йашчілана між царями і розглядати кожен монумент окремо у межах певного хронологічного відтинку. Його дисертація – це незамінний «путівник» для дослідника, якому потрібно, приміром, визначити, які саме джерела містять інформацію з того чи іншого історичного періоду. Також вона дає загальне уявлення про зміст написів. Водночас як епіграфіст Метьюз розвивав методи Проскуракової. Він не читав написи, а лише намагався інтерпретувати їх шляхом структурного аналізу, тобто виокремлював дати, дієслова, царські імена й титули тощо. Через це його коментарі до текстів були дещо поверхневими і мірою прогресу в розумінні писемності швидко застаріли. Багато гіпотез вченого не витримали перевірку часом, наприклад, війни ранніх царів Йашчілана він тлумачив як дружні «візити», що створило хибне уявлення про політичну ситуацію в регіоні у IV-VI століттях.

¹ Зовсім нещодавно деякі результати роботи проекту було узагальнено в статті, ілюстрованій між іншим фотографією однієї з таких кісток. На жаль, фото занадто дрібне і прочитати напис за ним неможливо. Дивіться: Fierro Padilla R., García Moll R. Símbolos de prestigio y poder entre los gobernantes del Clásico Tardío en las Tierras Bajas mayas del sur: los datos arqueológicos de Yaxchilán, Chiapas // Estudios de Cultura Maya. 2022. Vol. 60. P. 115.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilán...

³ Mathews P. La escultura de Yaxchilán. México D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1997. 374 p.

Одночасно із Пітером Метьюзом археологічний та писемний матеріал Йашчілана опрацьовувала Керолін Тейт, яка у 1992 році видала монографію, спеціально присвячену цьому місту стародавніх майя.¹ На відміну від Метьюза, Тейт приділила багато уваги не лише ієрогліфічним текстам, а й дослідженню іконографії та архітектури. Вміщений у книзі опис головних міських споруд та пов'язаних із ними скульптур донині не втратив значення як корисний довідник. Також важливо, що в книзі К. Тейт багато фотографій і промальовок монументів. До виходу четвертої частини третього тому Корпусу її праця, як і дисертація Метьюза, залишалися головними новітніми публікаціями, в яких було зібрано стели Йашчілана. Проте виконані К. Тейт переклади написів є надто приблизними, а її історичний та мистецтвознавчий коментар на сьогодні суттєво застарів і не відповідає сучасному рівню розвитку епіграфіки майя.

У роки виходу досліджень П. Метьюза та К. Тейт «школа умовного читання» досягла розквіту в працях свого найбільш яскравого представника Лінди Шіле. Її написані у співавторстві книги «Кров царів» і «Ліс царів» досі популярні в англomовному світі й формують погляд на історію стародавніх майя серед спільноти археологів та ширшого загалу.² Водночас простий структурний аналіз текстів із дедалі більшою очевидністю вичерпував свої пізнавальні можливості. Кінець 1980-х років ознаменувався початком сучасного етапу вивчення ієрогліфічної писемності майя, пов'язаного насамперед із роботою молодого покоління американських, британських і німецьких епіграфістів (Девід Стюарт, Стівен Хаустон, Саймон Мартін, Ніколай Грюбе та інші), які прийняли й розвинули досягнення Кнорозова. Головна ознака цього етапу – перехід від умовного тлумачення окремих знаків до суцільного читання й перекладу стародавніх текстів.³

¹ Tate C. Yaxchilan: The Design of a Ceremonial City. Austin: University of Texas Press, 1992. 320 p.

² Schele L., Miller M. The Blood of Kings: Dynasty and Ritual in Maya Art. Fort Worth: Kimbell Art Museum, 1986. 335 p.; Schele L., Freidel D. A Forest of Kings: The Untold Story of the Ancient Maya. New York: William Morrow Paperbacks, 1990. 544 p.

³ Талах В. М. Вступ до ієрогліфічної писемності майя... С. 7.

Важливим осередком наукової дискусії в той час стали щорічні семінари з писемності майя, організовані Ліндою Шіле і Техаським університетом в Остіні (США). Саме учні Л. Шіле зробили найбільший внесок на новому етапі досліджень. Вважається, що він почався 1987 року, коли Д. Стюарт опублікував статтю «Десять фонетичних знаків-складів», у якій обґрунтував читання низки ієрогліфів.¹ Одним із провідних напрямів роботи стало більш детальне й точне відтворення історії майя, неможливе за методами «школи умовного читання». Зразковим прикладом дослідження корпусу писемних пам'яток класичної доби вважається видана 1993 року монографія С. Хаустона: «Ієрогліфи та історія Дос-Піласа: династична політика майя класичної доби».²

На 1990-ті роки припав час бурхливого розвитку епіграфіки майя. Щороку робилися важливі відкриття: відбувалося дешифрування ієрогліфів, покращувалося розуміння історичних джерел тощо. Як наслідок виникла потреба узагальнити весь цей масив нової інформації, адже книга «Ліс царів», яка залишалася тоді найдокладнішим доступним викладом історії майя, суттєво застаріла уже на момент свого виходу. Із непростю задачею синтезувати матеріал чудово впоралися С. Мартін та Н. Грюбе. Їхня написана в легкому науково-популярному стилі книга «Хроніка царів і цариць майя», перше видання якої з'явилося в 2000 році, вирізняється точним і ретельним аналізом джерел та обґрунтованістю зроблених висновків. Окремі розділи цієї праці присвячувалися династіям Йашчілана та П'єдрас-Неграса.³ За майже чверть століття, що минули після її написання, жодного кращого узагальнення політичної історії стародавніх майя так і не було створено. У 2008 році вийшло

¹ Stuart D. Ten Phonetic Syllables // Research Reports on Ancient Maya Writing 14. Washington D.C.: Center for Maya Research, 1987. P. 1-55.

² Houston S. Hieroglyphs and History at Dos Pilas: Dynastic Politics of the Classic Maya. Austin: University of Texas Press, 1993. 181 p.

³ Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. London – New York: Thames and Hudson, 2000. P. 116-153.

друге видання «Хроніки...» з незначними виправленнями та доповненнями, яке враховувало деякі найновіші відкриття.¹

Головною концептуальною вадою роботи С. Мартіна та Н. Грюбе, на нашу думку, можна вважати спосіб структурування матеріалу, за якого історію майя класичної доби представлено як оповідь про одинадцять наймогутніших та найкраще досліджених династій і кожному з цих царських домів (правителям Тікаля, Паленке тощо) відповідає окремий розділ книги. По-перше, така структура спонукала авторів до повторювання інформації, надто коли йдеться про історію міцно пов'язаних між собою сусідів (Наранхо і Караколь, Копан та Кірігуа). По-друге, зосередження на кількох головних містах призвело до того, що історія численних менш значущих царств висвітлюється в книзі побіжно і привертає увагу тільки у контексті їхніх відносин із могутнішими сусідами або гегемонами. Наприклад, читач «Хроніки...» отримає доволі повне уявлення про події в Йашчілані чи П'єдрас-Неграсі, але буде куди гірше ознайомлений із роллю інших важливих гравців регіону Верхньої Усумасінті: Бонампака, владарів *Ак'е'* і *Сац'і'* тощо. Отже, більша частина строкатого політичного світу майя, в якому зіштовхнулися суперечливі інтереси десятків різних династій, лишилася за межами книги С. Мартіна та Н. Грюбе. Ми вважаємо, що актуальною задачею на сьогоденному етапі розвитку майяністики залишається написання монографії, присвяченої не окремим царствам, а політичній історії майя класичної доби як єдиному цілому. Впевнені, вихід за межі локальної історії царств та регіонів відкриє для дослідників нові перспективи та дозволить побачити ширший контекст багатьох подій.

Під оглядом вивчення історії Йашчілана з-поміж праць, які з'явилися уже після написання «Хроніки...», відзначимо захищену 2006 року кандидатську дисертацію Олександра Сафронова «Держави майя Західного регіону в

¹ Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. 2nd edition. London – New York: Thames and Hudson, 2008. 240 p. Далі, якщо спеціально не зазначено інше, ми посилаємося саме на це оновлене друге видання.

класичну добу»¹, а також видану п'ять років по тому монографію Петера Біро «Західний регіон майя класичної доби: історія».² Навіть схожі назви вказують на те, що в обох випадках автори обрали ідентичний об'єкт дослідження – західні царства майя класичної доби включно з Йашчіланом. Широкий регіональний контекст вигідно вирізняє їхні праці порівняно із «Хронікою...» Мартіна та Грюбе. Як Сафронову, так і Біро вдалося залучити солідну джерельну базу, зокрема російський дослідник переклав 93 ієрогліфічних написи та виконав промальовки 12 монументів. Водночас за змістом і акцентами їхні роботи доволі сильно відрізняються.

Одна з головних дослідницьких задач О. Сафронова полягала в реконструкції політичної географії Західного регіону. Саме ця частина його дисертації викликає у нас найбільші сумніви і заперечення. Як буде зрозуміло з основної частини роботи, ми не погоджуємося із обстоюваною Сафроновим інтерпретацією «емблемних ієрогліфів» як позначень територіальних царств (такий погляд станом на 2006 рік, щоправда, взагалі домінував в історіографії), а слідом за О. Токовініним вважаємо їх династичними титулами, проявами колективної ідентичності царів. Тому ми не бачимо підстав шукати на Усумасінті окреме царство *Каах* або називати *К'іна'* «лівобережною частиною царства П'єдрас-Неграс». Запропонований Сафроновим виклад подій політичної історії став важливим внеском в історіографію, а виконана ним спільно з Дмитром Беляєвим реконструкція історії царств Лакандонської сельви, на наш погляд, дотепер лишається найкращою і найбільш обґрунтованою.³ Водночас у роботі недостатньо уваги приділено таким загальним проблемам історії майя, як відносини західних царств із Теотіваканом або колапс класичної цивілізації.

¹ Сафронов А. В. Государства майя Западного региона в классический период: дис. ... канд. ист. наук. Москва, 2006. 623 с.

² Biro P. The Classic Maya Western Region: A History. Oxford: Archaeopress, 2011. 338 p.

³ Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах: история и политическая география государств майя Верхней Усумасинты // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ. 2004. Вып. 6. С. 119-142.

Петер Біро навпаки не обмежився суто історією Західного регіону і активно залучив для порівняння матеріал Копана, Петену, Дос-Піласа тощо. Цілі розділи його книги присвячено ролі Теотівакана в області майя та експансії *канульських* владарів на заході. У контексті нашого дослідження важливо, що П. Біро детально проаналізував імовірність походження династії Йашчілана з Ель-Соца.¹ Водночас ми не можемо погодитися із його тлумаченнями цілої низки проблемних питань. Після прочитання книги Біро створюється враження, що в багатьох спірних моментах він обирає не найбільш переконливу, а найбільш оригінальну інтерпретацію, свідомо полемізуючи із Мартіном та Грюбе. Яскравий приклад подібного ревізійонізму – його невдала і непереконлива спроба заперечити традиційний погляд на завоювання царств майя Теотіваканом.² При розгляді ранньої історії Йашчілана Біро спробував повернутися до старих ідей Л. Шіле і П. Метьюза та представити захоплених місцевими царями бранців як «візитерів», що також не видається обґрунтованим.

В Україні різні аспекти політичної історії майя досліджувалися Віктором Талахом, Юрієм Полуховичем та автором цієї статті. Окремо слід згадати кандидатську дисертацію Юрія Полуховича «Політико-династична історія держави майя Баакаль за матеріалами корпусу епіграфічних джерел Паленке (Лакамха')», захищену 2012 року у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.³ Названа праця на сьогодні залишається найбільш ґрунтовним вітчизняним дослідженням політичної історії майя, базованим на читанні та перекладі ієрогліфічних текстів. Важливо, що Ю. Полухович не обмежив своє дослідження джерельною базою Паленке, а залучив також ієрогліфічні написи з інших міст. Зокрема в додатках до дисертації він переклав українською мовою одвірки 3 і 37 з Йашчілана, а також одвірок 2 із Лаштуніча.

¹ Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 48-53.

² Ibid. P. 76.

³ Полухович Ю. Ю. Політико-династична історія держави майя Баакаль за матеріалами корпусу епіграфічних джерел Паленке (Лакамха'): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2012. 621 с.

Водночас жодного дослідження, спеціально присвяченого політичній історії Йашчілана, у вітчизняній історіографії дотепер здійснено не було.

З-поміж публікацій останніх років згадаємо насамперед ґрунтовну монографію С. Мартіна, зроблену на основі його докторської дисертації: «Політика стародавніх майя: політична антропологія класичної доби (150-900 роки нашої ери)».¹ На відміну від «Хроніки...», нова книга не є послідовним викладом історичних подій, а написана в жанрі політичної антропології, тобто зосереджується на проблемах ідентичності, формах легітимації влади і сприйнятті її соціумом. У цій праці, адресованій широкому колу археологів та антропологів, С. Мартін узагальнив свідчення писемних джерел з таких питань, як політична організація суспільства майя класичної доби, ієрархічні відносини, роль ритуалу, династичних шлюбів, війни тощо. Її вихід став підсумком багаторічної роботи автора з ієрогліфічними текстами. Окремі параграфи книги написано на матеріалі пізнього Йашчілана, хоча рання історія міста висвітлюється лише побіжно.

Наразі в регіоні Верхньої Усумасінти, де розташовується Йашчілан, тривають також інтенсивні археологічні розкопки. Наприклад, у 2003-2010 роках регіональним археологічним проєктом *Sierra del Lacandon* під керівництвом Чарльза Голдена та Ендрю Шерера досліджувалися провінційні центри й менші поселення, розташовані на прикордонні царств Йашчілан і П'єдрас-Неграс.² Польові відкриття подеколи дозволяють розв'язати проблеми, над якими вчені перед тим безуспішно працювали десятиліттями. Скажімо, зовсім нещодавно в Лаканха-Цельталь було знайдено монументи з написами, які показали що це маловідоме й майже недосліджене поки городище у давнину слугувало столицею владарів *Сацц'і'* – важливих сусідів Йашчілана, які в

¹ Martin S. *Ancient Maya Politics: A Political Anthropology of the Classic Period 150–900 CE*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 542 p.

² Докладніше про роботу цього проєкту дивіться, наприклад: Golden C., Scherer A. *Border Problems: Recent Archaeological Research along the Usumacinta River* // *The PARI Journal*. 2006. Vol. 7, No. 2. P. 1-16.

різний час конкурували із ним або укладали союзи.¹ Поза всяким сумнівом, майбутні знахідки та студії дозволять прояснити чимало спірних аспектів політичної історії майя загалом і Йашчілана зокрема.

Гадаємо, здійснений нами огляд історіографії показує, що рання історія Йашчілана є актуальною темою для дослідження, яка не була вичерпана в попередників і потребує дальшого опрацювання.

1.2. Джерельна база дослідження

Головним типом джерел, на якому базується наше дослідження є писемні пам'ятки, а саме ієрогліфічні тексти, створені за класичної доби розвитку цивілізації майя (III-X століття нашої ери). На жаль, з погляду археології рання історія Йашчілана наразі досліджена дуже погано, а перші великі міські споруди, імовірно, досі надійно приховані під більш пізніми надбудовами.² Вказана обставина об'єктивно звужує наші можливості залучити речовий джерельний матеріал. Натомість велике значення в роботі належить візуальним джерелам, адже написи на монументах чи кераміці майя нерідко слугували доповненням до тієї чи іншої іконографічної сцени. Пізні документи колоніальної доби («Повідомлення...» Д. де Ланди та інших іспанських авторів, книги юкатанських майя Чілам-Балам, епос майя-кіче Пополь-Вух тощо), а також етнографічні матеріали і словники мов майя використовувалися в разі потреби тільки як допоміжні джерела.

Дешифрування ієрогліфічної писемності докорінно змінило наше уявлення про історію майя. Якщо до середини XX століття її вивчали

¹ Golden C., Scherer A., Houston S. et al. Centering the Classic Maya Kingdom of Sak Tz'i' // Journal of Field Archaeology. 2020. Vol. 45, Issue 2. P. 67-85.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118; Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 47.

насамперед за колоніальними джерелами, екстраполюючи наявні там дані на більш ранні часи, то після відкриттів Ю. Кнорозова і Т. Проскурякової «заговорив» великий корпус писемних пам'яток класичної епохи. Останній, своєю чергою, поділяється відповідно до типу носія на дві великі групи: монументальні царські написи і присвятні володільницькі написи на кераміці та предметах дрібної пластики.¹

Особливість і складність роботи історика, який вивчає пору розквіту цивілізації майя, полягає в неможливості звернутися до докладних наративних джерел. Розлогі оповіді про минуле, імовірно, колись містилися в паперових рукописах (кодексах), але жодна така книга класичної доби до сьогодні не збереглася. Головна причина загибелі манускриптів — несприятливий клімат. На відміну від Єгипту з його пустелями, у вологих тропіках Центральної Америки папір швидко псується та гниє або стає ласою здобиччю для комах. Через це до нас дійшли тільки чотири порівняно пізніх кодекси майя: Дрезденський, Мадридський, Паризький та Грольє, створені приблизно в XIII–XVI століттях, тобто вже після колапсу класичної цивілізації. Усі вони майже не містять оповідей про історичні події. Провідні теми цих пам'яток — ритуальні цикли календаря, астрономія, сприятливий та несприятливий час для принесення жертв богам або вчинення інших дій.² У нашій роботі кодекси майя згадуються тільки в контексті тлумачення деяких ієрогліфічних знаків.

На щастя, крім паперових книг стародавніх майя лишили багату писемну спадщину, яка збереглася до нашого часу на твердих носіях. Порівняно з іншими культурами Мезоамерики ця цивілізація не має собі рівних з погляду кількості та жанрової різноманітності створених текстів. Ієрогліфічними знаками оздоблювали не тільки стіни храмових споруд чи поставлені на

¹ Більше про типологічну класифікацію ієрогліфічних написів майя дивіться в: Stuart D. A Study of Maya Inscriptions. PhD Dissertation, Department of Anthropology, Vanderbilt University, Nashville, 1995. P. 98-118; Беляев Д. Д. Формирование и развитие государственной организации у майя Петена в классический период (I тыс. н. э.): дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2001. С. 30-37.

² Дивіться докладніше: Стаднік М. А. Мезоамериканські кодекси XIII–XVI століття: історико-культурне значення та проблеми реконструкції: кваліфікаційна робота магістра. Київ, 2022. 86 с.

головних міських площах монументи, але й кераміку та інші побутові предмети (наприклад, табакерки), дрібні прикраси і навіть кістяні ткацькі голки.

Згідно з підрахунками, здійсненими *Maya Hieroglyphic Database Project*, наразі загалом відомо близько 5 000 ієрогліфічних написів майя.¹ Цифра видається дуже скромною, якщо порівняти її зі спадщиною Стародавнього Сходу, де самих тільки шумерських і аккадських клинописних табличок налічується понад півмільйона.² Але навіть такий корпус є найбільшим у Новому світі і достатнім для того, аби отримати знання про стародавню культуру з першоджерел. На сьогодні в цілій Доколумбовій Мезоамериці лише політичну історію майя класичної доби та імперії ацтеків можна викласти докладно і з яскравими сюжетами.

Ієрогліфічні написи майя різняться як змістовно, так і за типом матеріалу, на якому вони збереглися (камінь, ліпнина, дерево, кераміка, жадеїт, кістка тощо). Мусимо одразу зауважити, що здійснити жорстку жанрову класифікацію пам'яток складно, бо в межах одного тексту звіт про воєнну перемогу може, наприклад, поєднуватися із переказами легендарних діянь богів (у свідомості майя поділу на «міф» та історію не існувало).³ Головним джерелом наших знань про минуле є короткі написи, вирізьблені або розписані за наказом царів (зрідка вельмож) на кам'яних, дерев'яних чи ліпних монументах: стелах, вівтарях, настінних панелях, одвірках, тронах та інших пам'ятках. Такі офіційні тексти зазвичай приурочувалися до завершення важливих циклів календаря. Вони стандартні за формою і містять тільки лаконічні повідомлення про важливі церемонії чи політичні події. Мова царських написів здебільшого суха й

¹ Підрахунки *Maya Hieroglyphic Database Project* узгоджуються з оцінками інших дослідників, зокрема Крістофера Хелмке. Цифра «понад 15 000 ієрогліфічних текстів», яка була вперше наведена Стівеном Хаустоном і стала популярною в науковій літературі, видається дуже завищеною. Порівняйте: Houston S. Into the Minds of Ancients: Advances in Maya Glyph Studies // *Journal of World Prehistory*. 2000. Vol. 14, No. 2. P. 131; Kettunen H., Helmke C. Introduction to Maya Hieroglyphs // *Workshop Handbook for the European Maya Conference, Sixteenth Edition*. Wayeb, 2019. P. 8. URL: <https://www.wayeb.org/wp-content/uploads/2019/04/wh2019english.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

² Підрахунки наведено в: Streck M. Großes Fach Altorientalistik: Der Umfang des keilschriftlichen Textkorpus // *Altorientalistik im 21. Jahrhundert: Selbstverständnis, Herausforderungen, Ziele* / Ed. M. Hilgert. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Nr. 142. Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, 2010. P. 56.

³ Про складність застосування тематичного поділу дивіться: Беляєв Д. Д. Формирование... С. 30-31.

нагадує протокольний звіт. Крім опису різноманітних обрядів, у них нерідко згадувалися головні віхи біографії правителя: народження, воцаріння, шлюб, перемоги на війні тощо. Доволі часто цар оповідав про своїх предків і їхні славетні звершення. Окрім політичної історії монументальні написи надзвичайно цінні для вивчення світогляду майя і різноманітних тогочасних ритуальних практик.¹

Водночас ці джерела, з яких ми отримуємо знання про минуле майя, мають свою специфіку і низку об'єктивних обмежень. Стислі й написані з використанням сухих шаблонних формул, вони розчарують вибагливого дослідника, вихованого на зразках пишномовних античних хронік або навіть руських літописів: марно шукати в ієрогліфічних написах майя яскравого опису битви чи детальної, хай навіть прикрашеної, біографії видатного діяча. На жаль, автори монументальних текстів здебільшого воліли обмежувати свою оповідь викладом фактів: приміром, у разі вдалого нападу на вороже місто кількома словами сповіщалося про його спустошення або спалення, без будь-яких подробиць.²

Аби було краще зрозуміло, про що йдеться, наведемо майже повністю у власному перекладі доволі цікавий і типовий за змістом напис, що зберігся на стелі 6 із Караколя, даючи у круглих дужках доповнення до тексту, а в квадратних – свої пояснення: «Рахунок часу 9.5.19.1.2, 9 Ік' 5 Ік'ат (19 квітня 553 року, коли) сів на владарювання Йахавте'-К'ініч, священна особа (з царського роду) *К'анту'* [правитель Караколя], про це подбав Йаш-Еб-Шоок-К'ініч, Священний *Мутульський* Владак [тобто правитель Тікаля санкціонував коронацію в Караколі Йахавте-К'ініча II, став його політичним зверхником]. 18 днів та 16 двадцятиденок (минуло відтоді, як) сів на владарюванні, і (відбулося перше встановлення каменя) в день 9 Ахав 3 Колахав [тобто 23 березня 554

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 54-60.

² Tokovinine A. Fire in the Land: Landscapes of War in Classic Maya Narratives // Seeking Conflict in Mesoamerica: Operational, Cognitive, and Experiential Approaches / Ed. by S. Morton and M. Peuramaki-Brown. Louisville: University of Colorado Press, 2019. P. 80-86; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 204-215.

року Йахавте'-К'ініч II здійснив першу за час свого правління ювілейну церемонію]. Вдруге у день 7 Ахав 3 Уніів (8 грудня 573 року) (він) встановив камінь. Втретє в день 5 Ахав 3 Ік'сіхом (25 серпня 593 року) встановив камінь Йахавте'-К'ініч, священна особа *К'анту'*. 12 днів, 16 двадцятиденок, 5 років, 2 двадцятиліття (минуло відтоді, як) сів на владарюванні Йахавте'-К'ініч, (і тоді він) подарував пов'язку владаря... своїй дитині, (так) у день 5 Еб 5 Цікін (27 червня 599 року) сів на владарювання Ті'-...-Хуун, священна особа *К'анту'* [тобто, імовірно, Йахавте'-К'ініч II ще за життя зрікся влади і передав царську корону синові]. 8 днів, 1 двадцятиденка, 4 роки (минуло відтоді, як Ті'-...-Хуун) сів на владарюванні, (і в день) 4 Ахав 13 Цікін (5 липня 603 року) (він) розкидав краплі, (коли) минула середина двадцятиліття у Наах-Хо'-Чані [буквально «Домі п'ятого неба» – мабуть, назва місцевості або храму, де відбулася церемонія]... Ті'-...-Хуун, це бачив той, хто розкидає краплі і є владарем упродовж трьох двадцятиліть [тобто перебуває на третьому двадцятилітті життя, у віці від сорока до шістдесяти років], Йахавте'-К'ініч, священна особа *К'анту'*, його супроводжував молодший брат (царя) Йіхк'ін-Чехках-К'ініч, священна особа *К'анту'* [тобто Ті'-...-Хуун здійснив церемонію в присутності свого батька і молодшого брата]...».¹

Що можна сказати з приводу цього напису? Насамперед впадає в око його насиченість датами і фактами, адже із порівняно невеликого тексту ми дізнаємося про чимало знаменних подій, які сталися в житті двох місцевих владарів: воцаріння батька й сина, здійснені ними ювілейні обряди. Проте усю цю важливу інформацію висловлено аж надто лаконічно, без розкриття супутніх обставин або мотивів того чи іншого вчинку. Коли і як правителі Караколя опинилися під зверхністю царів Тікаля? Чому Йахавте'-К'ініч II ще за життя передав трон синові? Ці та багато інших питань лишаються нерозв'язаними, тож історикам доводиться збирати до купи розпорошені по джерелах свідчення і натяки та складати з них більш-менш цілісну картину,

¹ Переклад напису здійснено за його промальовкою, опублікованою в: Beetz C., Satterthwaite L. The Monuments and Inscriptions of Caracol, Belize. Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania, 1981. P. 145-147.

пропонувати власні вірогідні інтерпретації подій. Будь-яка детальна історична реконструкція – це завжди бачення сучасного дослідника. Коли ж ми маємо справу з текстами майя класичної доби, така реконструкція стає особливо хиткою, адже вчені, на жаль, здебільшого не в змозі перевірити правдивість фактів, повідомлених у якомусь окремому джерелі, шляхом порівняльного аналізу.

Царі майя вкрай неохоче згадували на монументах про власні поразки, тому перебіг багатьох великих війн тепер відтворюється майже виключно за звітами переможців.¹ Часто про ту чи іншу значущу подію відомо з єдиного напису, який зберігся суто випадково. За таких умов кожна нова знахідка здатна докорінно змінити усталені погляди. Яскравий приклад нещодавнього «переписування історії» – відкриття невідомого раніше ширшого контексту війн Наранхо з Караколем у першій третині VII століття: локальний конфлікт сусідів виявився одним з елементів внутрішнього розколу в родині могутніх *канульських* владарів.² Майяністика – це наука, яка нині динамічно розвивається, тож подані в нашій роботі інтерпретації та реконструкції подій згодом неминуче почасти застаріють. Щороку відкриваються нові джерела, уточнюється читання і розуміння відомих написів. Наше уявлення про минуле повсякчас збагачується новими нюансами, однак ніколи не досягне повноти, адже переважна більшість пам'яток втрачена через війни, була знищена несприятливим тропічним кліматом або досі прихована від дослідників і лише чекає на відкривачів.

На заваді пізнанню історії стоїть, проте, не тільки брак писемних джерел, але й їхній дещо специфічний зміст, адже царські написи не були літописами у звичному нам розумінні цього слова. Досі дискутується питання, чому майя почали вирізьблювати ієрогліфи на монументах, але навряд чи провідну роль

¹ Але дивіться про винятки в: Martin S. Ancient Maya Politics... P. 59.

² Helmke C., Awe J. Death Becomes Her: An Analysis of Panel 3, Xunantunich, Belize // The PARI Journal. 2016. Vol. 16, No. 4. P. 1-14; Helmke C., Awe J. Sharper than a Serpent's Tooth: A Tale of the Snakehead Dynasty as Recounted on Xunantunich Panel 4 // The PARI Journal. 2016. Vol. 17, No. 2. P. 1-22.

серед їхніх мотивів відігравала абстрактна цікавість до минулого. Деякі дослідники вважають публічні написи звичайнісіньким засобом пропаганди, покликаним уславити царів та їхні діяння.¹ Такі судження, звичайно, не позбавлені певних підстав – поставлені на центральних міських площах масивні кам'яні глиби, оздоблені портретом правителя і переліком його здобутків, мабуть, захоплювали кожного, хто споглядав цю пишноту. Пропагандистські мотиви у написах, безперечно, наявні – вони виразно простежуються, приміром, у спробах «підрихтувати» офіційну історію династії, вилучивши з неї невгодних царів.² Проте гадати, ніби ієрогліфи вирізьблювали лише з метою залякування чи агітації – неприпустиме спрощення. Згідно з уявленнями стародавніх майя, стели вважалися священними об'єктами, матеріальним втіленням часу. Звернувшись знову до напису на стелі 6 з Караколя, можна пересвідчитися, що головну увагу в ньому приділено не політичним, а ритуальним подіям – календарним церемоніям. Більш чи менш докладний опис обряду притаманний майже усім монументальним текстам, а от оповідь про поточну політичну ситуацію – лише доповнення до нього.³ Отже, творців пам'яток минуле цікавило передусім у контексті духовного зв'язку людей з богами, збереження належного перебігу часу та стабільного існування Всесвіту.

З огляду на вказану особливість джерел не дивно, що значну частину переважної більшості ієрогліфічних текстів заповнювала календарна інформація. Календар майя дуже складний і використовувався не лише для задоволення суто практичних потреб, а вважався насамперед виявом божественної волі, важливим елементом усталеного космічного ладу. Саме сакральною природою часу зумовлювалося притаманне усім цивілізаціям

¹ Подібний скептичний погляд найбільш детально представлено в: Marcus J. *Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilizations*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992. 517 p.

² Стюфляєв М. І. Історія і пропаганда в написах царя Йашчілана Йашуун-Бахлама IV // *USL Science II: науковий збірник матеріалів конференцій* (Київ, 2022) / Під ред. О. Машевського. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 49-57.

³ Stuart D. *A Study of Maya Inscriptions...* P. 101-102.

Мезоамерики співіснування кількох календарів: 260-денного ритуального циклу *цольк'ін*, 365-денного сонячного року *хааб* та Довгого рахунку.¹

Ритуальний і сонячний календарі застосовувалися одночасно, тож кожен день мав особливе позначення як за *цольк'іном*, так і за *хаабом*: 8 Іміш 4 Йашк'ін, 9 Ік' 5 Йашк'ін тощо. Такі комбінації дат утворюють циклічний відтинок, який прийнято називати «Календарним колом», і повторюються раз на приблизно 52 роки. У Мезоамериці це була головна форма вимірювання часу. Календарне коло зручне для фіксування днів у межах невеликого періоду тривалістю в кілька років чи десятиліть, але за його допомогою складно визначити точний час події, що сталася тисячу або навіть сто років тому, адже на таких значних проміжках циклічні дати повторюються. Тому, окрім *цольк'іна* і *хааба*, майя використовували абсолютний відлік часу — так званий «Довгий рахунок». Він дозволяв визначити, скільки днів минуло від початкової дати, і зазвичай записувався як послідовність п'яти періодів: чотирьохсотліть, двадцятиліть, 360-денних років, двадцятиденних місяців та днів. У сучасних публікаціях їх позначають цифрами через крапку. Така система дозволяла надійно зафіксувати в часі майже будь-яку реальну чи легендарну подію, тому, якщо на монументі наведено Довгий рахунок, його хронологія зазвичай відома із точністю до дня. На жаль, деякі написи майя містять лише Календарне коло, і їхнє точне датування є проблемним, якщо не підкріплюється додатковими даними. Саме таку ситуацію маємо у випадку ієрогліфічних сходів 1 з Йашчілана — важливого джерела для реконструкції ранньої історії цього міста. Якщо в написі згадувалися кілька подій, які сталися в різні дати, вони поєднувалися між собою інтервальними числами, тобто вказівками, скільки часу сплило після однієї дати до настання другої. Інтервальне число складалося

¹ Найбільш ґрунтовним дослідженням календаря майя залишається наразі фундаментальна праця Еріка Томпсона: Thompson E. *Maya Hieroglyphic Writing: An Introduction*. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1950. P. 66-128, 141-217.

із тих самих періодів, що й Довгий рахунок, але записувалися вони у зворотному порядку: від меншого до більшого.¹

Наші знання про історію майя нерівномірні навіть у межах класичної доби. Рання класика (кінець III – перша половина VI століть), якій присвячено нашу роботу, досі значною мірою застається для істориків таємничою епохою. Ранніх текстів збереглося небагато і в них не приділяли належної уваги політичному та військовому суперництву. Досить часто початки історії того чи іншого царства доводиться відновлювати на підставі значно пізніших повідомлень – саме так сталося і в Йашчілані. Певна річ, ретроспективними свідченнями слід користуватися дуже обережно, бо про давнину нащадки розповідали вибірково, наводячи тільки корисні для себе факти. За пізньої класики чисельність текстів зростає, урізноманітнюється їхній зміст, тому про перебіг подій від середини VI до кінця VIII століть фахівці мають повніше уявлення. На наявність чи відсутність написів могли впливати також місцева традиція і регіональні особливості, далеко не завжди нам тепер зрозумілі. Кількість монументальних скульптур не обов’язково корелювалася із розмірами міста: до найбільших у Петені належить корпус текстів із порівняно скромного городища Ла-Корона, натомість у значному за розмірами Накумі поки відомо лише кілька різьблених стел. Збереження історичної інформації залежало й від якості місцевого каменю: в Калакмулі археологи виявили 117 стел, проте тільки на деяких зацілили читабельні тексти. Через ці нюанси нині наше розуміння історії майя є вкрай нерівномірним: минуле одних міст і регіонів досліджене уже досить добре, натомість інші дотепер лишаються суцільною «білою плямою».²

Тексти на кераміці та інших приватних портативних об’єктах (виробах з кістки, жадеїту, мушель тощо) здебільшого дещо інакші за змістом, ніж монументальні. У 1970-х роках відомий дослідник Майкл Ко спостеріг, що

¹ Найкращий новітній огляд календаря майя дивіться в: Stuart D. The Order of Days: The Maya World and the Truth about 2012. New York: Harmony Books, 2011. P. 132-194.

² Більше про регіональні відмінності дивіться у: Stuart D. A Study of Maya Inscriptions... P. 118-133.

численні написи на вазах, келихах і тарілках класичної доби починаються з повторюваного в певному порядку набору знаків, названого ним «Первинною стандартною послідовністю» (*Primary Standard Sequence, PSS*). Ко вважав, що ця формула виражала уявлення стародавніх майя про потойбічне життя і посмертні мандри небіжчика.¹ Запропонована ним гіпотеза свого часу набула популярності, зокрема приймалася в радянській історіографії.² Однак згодом завдяки прогресу в дешифруванні писемності з'ясувалося, що жодного стосунку до царства мертвих PSS не має: у повних версіях вона містить дату, повідомлення про освячення і розпис чи вкриття різьбленням предмета, вказівку на тип та призначення речі, а також ім'я й титули її власника.³

Подібні записи, які відомі не лише на посудинах, а й, приміром, на прикрасах з жадеїту, міцно поєднували коштовні та престижні речі з особою їхнього господаря, тому Д. Стюарт нещодавно запропонував для них більш точне означення «Присвятна формула».⁴ Попри певну шаблонність, ці короткі тексти дуже інформативні і ретельно вивчаються дослідниками. Вони є безцінним джерелом для вивчення побутової культури майя, зокрема свідчать про різноманітність страв стародавньої кухні. Також «Присвятні формули» звертають нас до питання, як майя розуміли право власності і окреслюють коло осіб, з яких складалася еліта суспільства, адже рідкісними коштовностями чи парадною керамікою володіла насамперед заможна верства. Це важливо, бо загалом у написах майже не висвітлювалися правові норми або господарсько-економічна діяльність. Для дослідників політичної історії найбільш цікавою частиною «Присвятних формул» є титули власників коштовного посуду – царів або найвищих сановників. У нашій роботі тексти на кераміці використовуються

¹ Coe M. The Maya Scribe and His World. New York: The Grolier Club, 1973. P. 18-22.

² Гуляев В. И. Боги древних майя // Атеистические чтения. 1982. Вып. 12. С. 36-51.

³ Stuart D. Hieroglyphs on Maya Vessels // The Maya Vase Book: A Corpus of Rollout Photographs of Maya Vases by Justin Kerr, Volume 1. New York: Kerr Associates, 1989. P. 149-160.

⁴ Stuart D., Macleod B., Martin S., Polyukhovich Y. Glyphs on Pots: Decoding Classic Maya Ceramics // Sourcebook for the XXIX Maya Hieroglyphic Forum. University of Texas at Austin, 2005. P. 110-197.

передусім як головне джерело свідчень про владарів Ель-Соца – імовірних родичів династії Йашчілана.

Добу розквіту цивілізації майя відділено од нас століттями, що також створює об'єктивні труднощі для її наукового вивчення. Квітучі колись міста приховано тепер під непролазними хащами тропічного лісу, до багатьох із них сьогодні важко дістатися. Як уже зазначалося вище, археологи досі виявляють у джунглях руїни раніше невідомих міст майя, часом навіть столиці важливих царств. На превеликий жаль, недоступні дослідникам пам'ятки часто стають здобиччю мародерів і опиняються на чорному ринку, а звідти потрапляють до приватних колекцій. Міста майя нещадно грабувалися й грабуються нині, і це непоправна втрата для науки, адже своїми непрофесійними «розкопками» шукачі наживи пошкоджують та знищують безцінні витвори архітектури і мистецтва. Навіть якщо стародавню річ або напис згодом вдається знайти і викупити, голі предмети, позбавлені археологічного контексту, не дадуть історикові тієї повноти інформації, що її він міг би отримати за підсумками легальної наукової роботи (наприклад, звідки походить напис чи кому належала річ). Саме так сталося із монументами царів *Сац'і'*: вони опинилися в музеях та колекціях цілого світу, однак до початку розкопок у Лаканха-Цельталь походження каменів було невідоме.

Сказане, втім, не означає, що вчені не повинні тримати контакт з колекціонерами й публікувати знахідки, які опинилися у приватних власників. Навпаки, чимало видатних витворів мистецтва майя, насамперед парадна кераміка, стали відомими загалові саме завдяки домовленостям із приватними колекціонерами. Зокрема у 1973 році Майкл Ко за підсумками організованої ним же виставки склав каталог розписних посудин майя класичної доби, які походять з приватних і музейних колекцій.¹ Згодом у 1989-2000 роках фотограф і колекціонер Джастін Керр видав шість томів фотографій корпусу розписної та

¹ Coe M. The Maya Scribe and His World...

різьбленої кераміки майя.¹ Тим самим було започатковано створення єдиного реєстру відомих парадних посудин, який сьогодні налічує понад 10 000 одиниць. Надалі згадані в нашій роботі вази майя позначаються саме за їхнім номером у базі Д. Керра. Приміром, позначення K7821 означає, що посудина, про яку йдеться, має номер 7821. База доступна для вільного перегляду всім охочим у режимі онлайн.²

Завершимо цей розділ кількома поясненнями і зауваженнями технічного порядку. Ієрогліфічні знаки, читання яких наразі залишається невідомим або дискусійним, позначаються в нашій роботі за їхнім номером у каталозі Еріка Томпсона (наприклад, T78:514).³ У латинізованій транслітерації текстів, створених ієрогліфами майя, логограми пишуться жирним шрифтом великими літерами (**SAK, PAKAL, JUKUUB**), а знаки-склади та голосні — малими (**ba, mo, lu**). Через ризик поєднують знаки, розташовані в одному ієрогліфічному блоці. Фонетична транскрипція слів майя позначається *курсивом*. Написам майя притаманна унікальна графічна особливість — у більшості випадків знаки сполучалися в прямокутники, звані ієрогліфічними блоками. Кожен такий блок міг містити від одного до п'яти ієрогліфів, найчастіше два-чотири. В одному блоці можна було записати окреме слово, стале словосполучення чи фразу, наприклад ім'я і титули царя. За загальним правилом із блоків, своєю чергою, утворювали парні вертикальні стовпчики, що читалися зліва направо і згори вниз. Якщо пронумерувати їх подібно до клітинок на шаховій дошці, порядок читання буде таким: A1-B1, A2-B2... і так до кінця стовпчика В. Далі читаються два наступні стовпчики: C1-D1, C2-D2 тощо.⁴

Упорядник гарвардського «Корпусу ієрогліфічних написів майя» Іан Грехем розробив спеціальну систему позначення монументальних текстів, яка

¹ Kerr J. The Maya Vase Book: A Corpus of Rollout Photos of Maya Vases. New York: Kerr Associates, 1989-1999. Vols. 1-6.

² Maya Vase Database: An Archive of Rollout Photographs Created by Justin Kerr. URL: <http://research.mayavase.com/kerrmaya.html> (дата звернення: 16.10.2023).

³ Thompson E. A Catalog of Maya Hieroglyphs. Norman: University of Oklahoma Press, 1962. 472 p.

⁴ Kettunen H., Helmke C. Introduction to Maya Hieroglyphs... P. 14-16.

швидко стала загальноприйнятою серед епіграфістів.¹ Ми також застосовуємо її в своїй роботі у тих випадках, коли потрібно послатися безпосередньо на джерело, а не на наукову літературу. Запроваджені Грехемом умовні позначення починаються із особливого коду, який складається з трьох великих латинських літер і є скороченням від назви тієї чи іншої археологічної пам'ятки. Далі наводяться тип монумента та його офіційний порядковий номер і після коми зазначаються конкретні блоки ієрогліфічного напису. Наприклад, посилання YAX: Lnt. 10, B6-A7 означає, що йдеться про блоки B6-A7 одвірка (англійською Lintel) 10 з Йашчілана. В окремих випадках, якщо писемна пам'ятка нетипова або має невідоме походження, наводиться повна назва монумента (приміром, Маркадор з Тікаля). Повний перелік трилітерних кодів для городищ постійно оновлюється та доповнюється і його актуальну версію можна переглянути онлайн на офіційному сайті гарвардського «Корпусу...».²

1.3. Методологія дослідження

Теоретико-методологічною базою нашого дослідження є спеціальні історичні принципи і методи: принцип історизму, принцип науковості та об'єктивності, принцип всебічного аналізу об'єкта дослідження. Принцип історизму передбачає, що будь-яке історичне явище має досліджуватися в контексті конкретних історичних обставин та їхнього взаємного зв'язку. Послідовне дотримання цього принципу дозволяє уникати як свідомої модернізації, так і архаїзації історичних процесів. Реалізація принципу

¹ Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 1: Introduction to the Corpus. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1975. P. 1:23-1:25.

² Three-letter Site Code List. URL: <https://peabody.harvard.edu/maya-site-codes> (дата звернення: 16.10.2023).

історизму в нашій роботі стала можливою завдяки ретельному опрацюванню джерельної бази дослідження, насамперед ієрогліфічних текстів майя I тисячоліття нашої ери.

Принцип науковості та об'єктивності означає, що ми намагалися розглядати об'єкт нашого дослідження відсторонено, незалежно від особистих уподобань та упереджень. Це важливе застереження, оскільки від часу відкриття Нового світу європейцями й дотепер історія стародавніх майя та їхня цивілізаційна спадщина незмінно залишаються в центрі запеклих політичних і релігійних дискусій, нерідко стаючи підґрунтям для різноманітних псевдонаукових спекуляцій. Ми заперечуємо проти подібних суб'єктивних підходів, зокрема відмовляємося від спрощеного погляду на цивілізацію майя як буцімто «менш розвинену» порівняно з культурами Стародавнього Сходу чи Середньовічної Європи. Наведені в роботі висновки та гіпотези спираються насамперед на сумлінний науковий аналіз наявної джерельної бази. Водночас ми усвідомлюємо, що сучасний науковець відділений від доби розквіту цивілізацій майя століттями, є представником іншої історичної епохи та культури. Через це досягти абсолютної ідеальної об'єктивності і цілком відокремити об'єкт дослідження від суб'єктивного погляду історика навряд чи можливо.

Принцип всебічного аналізу об'єкта дослідження дозволив нам комплексно розглянути різні аспекти ранньої історії Йашчілана, приділивши увагу не лише особливостям внутрішнього розвитку цієї держави, але так само її відносинам із іншими царствами майя і Мезоамерики загалом. Також для автора цього дослідження теоретично близькими є підходи основоположників політичної антропології – окремого напрямку соціальної антропології, який вивчає не лише механізми управління архаїчними суспільствами, але й місце особи у певній політичній системі, особливості сприйняття індивідом влади та владних інституцій. Саме тому в нашій роботі чимало уваги приділено

конкретним способам легітимації особливого становища царів майя, зокрема сакральним основам їхньої влади.

З метою здійснення максимально комплексного аналізу джерельної бази і досягнення поставлених у роботі задач ми використовували низку як загальнонаукових, так і спеціальних історичних методів. До перших належать зокрема методи аналізу та синтезу, індукції й дедукції, що застосовувалися для дослідження усього наявного джерельного та фактологічного матеріалу. З-поміж використаних спеціальних історичних методів виділимо такі методи, як проблемно-хронологічний, історико-порівняльний та історико-генетичний.

Застосування проблемно-хронологічного методу дозволило структурувати нашу роботу за хронологічним принципом, а також виділити у межах теми дослідження окремі проблемні аспекти. Наприклад, третій і четвертий розділи роботи присвячено відповідно історії Йашчілана в III – першій половині V століть та у другій половині V – VI століттях. Натомість окремі параграфи другого розділу виділено під аналіз тих чи інших спеціальних проблем, наприклад ролі війн у суспільстві майя класичної доби.

Історико-порівняльний або компаративний метод дозволив нам виявити спільне і відмінне між історичними явищами та процесами, відокремленими один від одного в часі чи просторі. Його застосування допомогло обґрунтувати типологічну подібність цивілізації майя до ранніх цивілізацій Стародавнього Сходу (єгипетської, шумерської та інших). Також метод компаративістики дозволив порівняти динаміку політичних процесів у ранньому Йашчілані з розвитком інших царств майя, насамперед П'єдрас-Неграса, й центральноєксіканської імперії Теотівакана.

Історико-генетичний метод простежує еволюційний розвиток того чи іншого історичного явища. Послугуючись ним, ми приділили у цій роботі значну увагу особливостям становлення держави в Йашчілані, зокрема

імовірному походженню місцевої царської династії з Центрального Петену, конкретно із міста Ель-Соц.

Монументальні пам'ятки і розписна кераміка майя, головне джерело наших знань про історію цієї цивілізації в класичну епоху, характеризуються нерозривним поєднанням ієрогліфічних текстів та зображувальних сцен. Тому вагоме місце з-поміж інших методів, застосованих у цій роботі, належить іконографічному методові – міждисциплінарному методу дослідження творів образотворчого мистецтва, який дозволяє описати, класифікувати та інтерпретувати візуальні історичні джерела.

На нашу думку, комплексне застосування усіх перелічених методів і принципів дозволило здійснити по можливості повний та всебічний аналіз теми дослідження і досягти поставлених у роботі задач.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ МАЙЯ КЛАСИЧНОЇ ДОБИ

2.1. Ієрархічні відносини у світі царів майя

Майя ніколи не мали єдиної централізованої держави, подібної, скажімо, до Єгипту XVIII та XIX династій чи Месопотамії часів III династії Ура. У I тисячолітті нашої ери, коли їхня цивілізація досягла найвищого піднесення, низинну зону було поділено між десятками більших та менших царств, які часто ворогували одне з одним.¹ У науковій літературі такі політичні утворення інколи називають «містами-державами»², але це некоректне означення, адже правителі великих міст панували не тільки в столиці, а й на околицях, призначали в підлеглі містечка і селища намісників.³ У нашій роботі ми надалі використовуватимемо більш загальний та нейтральний термін «царство». Наявність численних конкурентів спонукала царів до застосування різноманітних механізмів взаємодії із сусідами, наприклад, ведення війн чи навпаки укладення союзів, скріплених династичними шлюбними узами. Саме постійне зіткнення різних, подеколи діаметрально протилежних, інтересів зробило політичну історію майя дуже цікавою, багатою на події.

На вершині піраміди суспільних відносин у межах кожного царства стояли спадкові правителі. Позірна одноманітність найпоширеніших царських титулів, що їх ми детально розглянемо пізніше, спонукала П. Метьюза до висновку, нібито всі «священні владарі» вважалися незалежними та рівноправними, мали однаковий статус. Згідно з концепцією цього вченого, близько 790 року територію низин було поділено між приблизно сімдесятьма

¹ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 7.

² Дивіться, наприклад: Гуляев В. И. Города-государства майя: (Структура и функции города в раннеклассовом обществе). Москва: Наука, 1979. 304 с.

³ Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 175-176; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 86-88.

невеличкими державами.¹ Такий погляд набув популярності у дослідженнях кінця 1980-х і початку 1990-х років, проте виявився помилковим. Насправді політична система майя класичної доби ґрунтувалася на принципах доволі жорсткої ієрархії. Хоча царів справді було багато, правитель маленького селища за впливовістю аж ніяк не міг рівнятися із державцями Тікаля чи Калакмуля.²

В ієрогліфічних текстах відмінність статусу позначалася особливим терміном *uajaw* (буквально «його владар» або «владар, котрий належить іншому»), що вказував на залежного, підлеглого правителя.³ Наприклад, цар Наранхо К'ах'-Тілів-Чан-Чакх «належав» «Священному Канульському Владарю» з Калакмуля Йукноом-Йіч'аак-К'ах'у, тобто визнавав зверхність останнього над собою. Подеколи нижче місце правителя в ієрархії демонструвалося відсутністю у його титулі традиційного почесного прикметника «священний».⁴ Так, ще один канульський васал з Лос-Алакранеса (городище на півдні штату Кампече) іменувався просто «владарем», а не «священним владарем».⁵ По суті, ця концепція вельми подібна на сюзеренно-васальні відносини у середньовічній Європі: третьорядні царі корилися сильнішим сусідам, а ті, своєю чергою, виявляли лояльність до наймогутніших гегемонів. Варто наголосити, що зв'язок, який поєднував підлеглого з паном, мав глибоко особистий та сакральний характер і не обривався навіть по смерті сюзерена. Скажімо, владар з династії *Ак'е'* (розташування їхньої столиці поки невідоме) «Ец'наб»-Чоой у написі, датованому 715 роком, називає себе васалом царя Тоніні К'ініч-Баакналь-Чакха, який помер за сім років перед тим.⁶

¹ Mathews P. Classic Maya Emblem Glyphs // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 28-29.

² Martin S., Grube N. Evidence for Macro-Political Organization amongst Classic Maya Lowland States. Manuscript, 1994. 62 p. URL: <http://www.mesoweb.com/articles/Martin-Grube/Macro-Politics.html> (дата звернення: 16.10.2023); Martin S. Ancient Maya Politics... P. 237-276.

³ Термін *uajaw* був вперше ідентифікований американським епіграфістом Стівеном Хаустоном у 1985 році.

⁴ Houston S. Problematic Emblem Glyphs: Examples from Altar de Sacrificios, El Chorro, Río Azul, and Xultun // Research Reports on Ancient Maya Writing 3. Washington D.C.: Center for Maya Research, 1986. 11 p.

⁵ Grube N. Toponyms, Emblem Glyphs, and the Political Geography of Southern Campeche // Anthropological Notebooks. 2005. Vol. 11, No. 1. P. 91-93.

⁶ Miller M., Martin S. Courtly Art of the Ancient Maya. London – New York: Thames and Hudson, 2004. P. 141.

Перевага одного вінценосця над іншим освячувалася інаугураційним ритуалом, тому в текстах повсякчас наголошується, що владар-гегемон наказав коронувати васала або навіть особисто взяв участь у такій церемонії.¹ Щоб здобути санкцію на правління, претенденти інколи здійснювали тривалі подорожі до столиці сюзерена. Приміром, засновник династії Копана К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' 152 дні мандрував у свої нові володіння з далекого Теотівакана, де отримав регалії царського статусу.² Відомі випадки, коли монарх спочатку коронувався вдома, а потім, пересвідчившись у підтримці підданих, вирушав на зустріч зі зверхником і легітимізувався в його очах виконанням окремого ритуалу – саме так у першій чверті VII століття, схоже, розгорталися події в Караколі.³ Якщо залежний владар змінював протектора, обряд воцаріння так само здійснювали повторно. Скажімо, п'ятирічний правитель Мораль-Реформи Муваан-Холь зійшов на престол у 661 році, а вже наступного року коронувався вдруге як васал всесильного *канульського* царя з Калакмуля Йукноом-Ч'еена II. Проте 690 року, коли Калакмуль втратив панівне становище на рівнинах Табаско, Муваан-Холь досить швидко зорієнтувався у нових реаліях: відвідавши Паленке, він перейшов під руку тамтешнього монарха К'ініч-Кан-Бахлама II і був утретє за життя нагороджений знаками високого статусу.⁴

Зовнішня експансія гегемонів здійснювалася передусім шляхом пошуку нових надійних спільників і васалів, вибудовування розгалужених мереж взаємозалежності та підтримки. Підкоривши вороже місто, завойовники зазвичай не позбавляли його права мати власну династію, а натомість передавали владу своїм прихильникам чи навіть шукали порозуміння зі старим правителем. Застосування таких складних механізмів впливу, напевно, зумовлювалося особливостями світогляду, зокрема наявністю локальних

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 238-240.

² Stuart D. The Beginnings of the Copan Dynasty: A Review of the Hieroglyphic and Historical Evidence // Understanding Early Classic Copan / Ed. by E. Bell, M. Canuto, and R. Sharer. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2004. P. 227-240.

³ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 249.

⁴ Martin S. Moral-Reforma y la contienda por el oriente de Tabasco // Arqueología Mexicana. 2003. Vol. 11, No. 61. P. 44-47.

пантеонів та культом предків. Задля добробуту кожна спільнота мусила мати свого царя, котрий би дбав про місцевих богів, забезпечуючи їхню прихильність, та користувався заступництвом попередніх правителів – власних предків.¹ Спроба замінити «священних владарів» звичайними намісниками неминуче наразилася би на запеклий опір, тому перед сюзеренами поставало непросте питання: яким чином зміцнити вірність васалів? Окрім суто силових засобів великої ваги надавали династичним шлюбам, адже народжені в них діти єднали обидва царські дома.² Багато уваги приділялося спільним урочистостям: ювілейним церемоніям, танцям, грі в м'яч, навіть вживанню алкогольних напоїв. Бучні бенкети в палацах використовувалися могутнішими владарями як чудова нагода переконатися в доброзичливості сусідів чи скріпити попередні угоди. Приміром, у 749 році цар П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахк III пишно відзначив двадцятиліття перебування при владі, запросивши на святкування правителя Сапоте-Бобаля і цілу делегацію з Йашчілана.³ Загалом мирні контакти у написах висвітлювалися куди рідше, аніж воєнні звершення, проте відомо, що царі мали власних посланців, котрі часом долали чималі відстані, аби виконати покладену на них дипломатичну місію.⁴

У багатьох випадках сюзерен винагороджував васалів за вірну службу коштовними дарунками: розписною керамікою, жадеїтовими прикрасами тощо. Так, правителі Наранхо після завоювання якогось сусіднього міста часто дарували тамтешнім вельможам свій особистий парадний посуд: тарілки, келихи і вази. Напевно, цими цінними речами загарбники купували лояльність місцевих еліт. Царі Мотуль-де-Сан-Хосе, середнього за значенням міста, розташованого поблизу озера Петен-Іца, діяли дещо інакше. Не маючи достатньої військової потуги, вони мусили покладатися на дипломатію, і

¹ Дивіться також: Martin S., Grube N. Evidence for Macro-Political Organization... P. 22-23.

² Estrada-Belli F., Tokovinine A. A King's Apotheosis: Iconography, Text, and Politics from a Classic Maya Temple at Holmul // Latin American Antiquity. 2016. Vol. 27, Issue 2. P. 164-165; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 183-185.

³ Tokovinine A. "It is his Image with Pulque": Drinks, Gifts, and Political Networking in Classic Maya Texts and Images // Ancient Mesoamerica. 2016. Vol. 27, Issue 1. P. 14-21.

⁴ Houston S., Stuart D., Taube K. The Memory of Bones: Body, Being, and Experience among the Classic Maya. Austin: University of Texas Press, 2006. P. 241-249.

дарування прегарної розписної кераміки було одним із засобів налагодження взаємовигідних дружніх взаємин із рівноправними партнерами. Через це посуд владарів *Ік'а* (правителів Мотуль-де-Сан-Хосе) виявлено у багатих похованнях з великих міст: Ель-Перу, Дос-Піласа, Тамаріндіто.¹ Проте сюзерен чи союзник міг надати не лише готові мистецькі шедеври, а й людей, здатних їх створити: виконуючи наказ патронів, здібні митці інколи подорожували в інше царство. Скажімо, коли правитель Бонампака Йахав-Чан-Муваан II узяв шлюб з донькою чи сестрою свого зверхника, царя Йашчілана Іцамкокаах-Бахлама IV, разом із нареченою в його столиці оселилася і почала там працювати група талановитих скульпторів.²

Підлеглисть могла набувати найрізноманітніших форм, залежно од співвідношення військової сили сторін, наявності матеріальних ресурсів тощо. Сюзерен одержував від залежних царів данину, оголошував у разі потреби збори союзного війська, залучав робітників з околиць до втілення великих будівельних проєктів у своїй столиці і таке інше. Інколи він одверто втручався в справи васалів, зокрема у випадку внутрішніх чвар саджав на троні бажаного претендента.³ Не слід, однак, гадати, ніби відданість васала сюзеренові завжди спиралася на самий тільки примус і загрозу покарання. Оскільки часто-густо вони були родичами, вагомішим виявлявся особистісний чинник. Наприклад, «Священні *Канульські* Владарі» з Калакмуля мали вірних і важливих молодших партнерів у північно-західному Петені – правителів Ла-Корони. Обидві династії єднали міцні родинні узи: впродовж двохсот років щонайменше тричі *канульські* царівни прибували до Ла-Корони й виходили заміж за тамтешніх державців.⁴ Втім, навіть близьке споріднення не усувало небезпеку розбрату. Владар Наранхо К'ах'-Укалав-Чан-Чак, приміром, одружився із принцесою з Йашхи, аби створенням спільної династії покласти край давній ворожнечі

¹ Tokovinine A. "It is his Image with Pulque"... P. 21-25.

² Miller M., Brittenham C. The Spectacle of the Late Maya Court: Reflections on the Murals of Bonampak. Austin: University of Texas Press, 2013. P. 161-162.

³ Полухович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 40.

⁴ Martin S. Wives and Daughters on the Dallas Altar // Mesoweb Articles, 2008. P. 1-9. URL: <http://www.mesoweb.com/articles/martin/Wives&Daughters.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

сусідів, але в підсумку їхній син, народжений від цього шлюбу, став активним учасником великої регіональної війни і спустошив материне рідне місто.¹

Як слушно відзначив у своєму дисертаційному дослідженні Юрій Полухович, ієрархічні відносини між царствами майя були багатоступеневими.² На вершині політичної системи перебували кілька гегемонів, які претендували на провідне становище в низинах або принаймні панували кожен у своєму регіоні: царі Тікаля, Калакмуля, Паленке, Копана та деякі інші. Окрім звичного статусу «священного владаря» вони мали найвищий титул *калоомте*’, що його умовно можна порівняти з європейським відповідником «імператор».³ Стосовно часу появи і точного значення цього терміна тривають дискусії, але він подібний до військових звань *йахавте*’ («володар його списа») і *баахте*’ («головний спис»), тож, мабуть, первинно уславлював видатних правителів як воєначальників.⁴ Титул, вочевидь, дуже давній і від початку стосувався засадничих аспектів світогляду майя, принаймні до такого висновку спонукають його розширені форми, зафіксовані в ієрогліфічних текстах.⁵ Скажімо, на стелі 9 з городища Ламанай (Беліз, східна частина низин) місцевого правителя К’ахк’-Йіпіій-Чан-Йопаата названо «східним *калоомте*’». Водночас на фресці з Ек-Балама, що на Північному Юкатані, згадано «північного *калоомте*’», а царі південних міст Копан та Кірігуа величалися «південними *калоомте*’». Нарешті, найпрестижнішим вважався титул «західний *калоомте*’», котрий нагадував про непереможних імператорів Теотівакана – величезної метрополії, розташованої в Центральній

¹ Найбільш докладне дослідження про цю війну дивіться в: Helmke C., Hoggarth J., Awe J. A Reading of the Komkom Vase Discovered at Baking Pot, Belize. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2018. 144 p.

² Полухович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 40-41.

³ Титул довгий час не вдавалося правильно дешифрувати, його теперішнє читання підтверджується фонетичним записом на стелі 19 з Копана. Дивіться дешифровку в: Stuart D., Grube N., Schele L. A Substitution Set for the “Ma Cuch/Batab” Title // Copan Note 58, 1989. P. 1-3. Найновіше і найкраще узагальнення даних про ранг *калоомте*’ дивіться в: Martin S. Ancient Maya Politics... P. 77-83.

⁴ Значення титулів *йахавте*’ і *баахте*’ як військових звань обґрунтоване в: Lacadena A. Titulos militares en los textos jeroglificos mayas del periodo clasico. Ponencia presentada en 8 Congreso internacional de mayistas Mexico D.F., 8-13 de agosto de 2010.

⁵ Tokovinine A. Place and Identity in Classic Maya Narratives. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2013. P. 94-95; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 79-80.

Мексичі, тобто далеко на захід від земель майя.¹ Отже, верховний політичний ранг міцно пов'язувався із уявленнями про будову космосу: в кожній стороні світу мусив панувати свій імператор. Де-факто, однак, політична вага титулу *калоомте* з часом неухильно зменшувалася. За ранньої класики він з'являвся в написах порівняно рідко і стосувався тільки наймогутніших владарів: спочатку чужинців із Теотівакана, а згодом їхніх родичів з Тікаля і *канульських* царів. Натомість у VIII-IX століттях, незадовго перед загибеллю класичної цивілізації, винятковість статусу дедалі більше нівелювалася – імператорами почали гордовито іменуватися дрібні царьки.²

Сходиною нижче від гегемонів розмістилися царі, котрі мали васалів, але й самі мусили коритися волі могутнішого зверхника. Добрий приклад такого подвійного становища – Наранхо за правління Ах-Нумсаах-Чан-К'ініча (546 – після 623). Він носив царську пов'язку майже вісімдесят років (найдовше відоме наразі владарювання в історії майя) та непохитно зберігав вірність щонайменше чотирьом *канульським* сюзеренам, які встигли за цей час змінити один одного на престолі.³ Водночас Ах-Нумсаах-Чан-К'ініч, вдаючись до різних воєнних та мирних засобів, досяг переваги над сусідами і сам перетворився на панівну силу у східному Петені: видав доньку заміж за правителя чи спадкоємця трону в Хольмулі, дарував вишуканий посуд благородним особам з Шунантуніча і Караколя тощо.⁴ Так само царям П'єдрас-Неграса залежність від Калакмуля не перешкоджала боротися за домінування на Усумасінті. Нарешті, переважну більшість у численній спільноті майяських

¹ Оскільки від кінця IV до початку VI століть право називатися *калоомте* належало виключно чужинцям із Теотівакана, серед дослідників дуже популярним став погляд, нібито сам титул мав мексиканське походження і був принесений західними завойовниками після 378 року. Нам така інтерпретація видається сумнівною. Більш імовірно, що автори текстів майя просто показали політичну зверхність Теотівакана через надання його правителям свого найвищого рангу. Важливо пам'ятати, що в ретроспективних текстах титул *калоомте* носили дуже давні владарі: «Листяний ягуар» на стелі 31 з Тікаля і другий цар на *канульських* династичних вазах. Якщо названі персонажі були історичними особами, то мали правити задовго перед мексиканським завоюванням.

² Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 141; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 81.

³ Martin S., Fialko V., Tokovinine A., Ramirez F. Contexto y texto de la Estela 47 de Naranjo-Sa'aal, Peten, Guatemala // XXIX Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2015 / Editado por B. Arroyo, L. Méndez Salinas y G. Aju Alvarez. Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2016. P. 615-628.

⁴ Houston S., Tokovinine A. Caracol at Cambridge // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, September 12, 2016. URL: <https://mayadecipherment.com/2016/09/12/caracol-at-cambridge/> (дата звернення: 17.10.2023); Estrada-Belli F., Tokovinine A. A King's Apotheosis... P. 162-164.

царів складали малозначущі правителі невеликих містечок і поселень. Про багатьох із них ми ніколи не довідаємося, адже зазвичай такі особи не ставили власних монументів. Можливо, окремим царям завдяки вигідному географічному розташуванню столиці або іншим сприятливим чинникам вдавалося триматися поза мережею впливів та залежностей, але на підставі наявних джерел важко визначити, чи багато було таких щасливців.¹

Самі майя чудово усвідомлювали винятковість становища гегемонів, їхню перевагу над іншими владарями. Про це свідчить текст, вирізьблений на стелі А з Копана. Там після опису здійсненого у 730 році обряду встановлення «великого каменя» йдеться про майбутнє завершення календарного двадцятиліття і наприкінці згадано чотирьох царів: «Священного *Шукуупського* Владаря» (правитель Копана), «Священного *Мутульського* Владаря» (правитель Тікаля), «Священного *Канульського* Владаря» (правитель Калакмуля) та «Священного *Баакальського* Владаря» (правитель Паленке).² Хоча не всі нюанси тексту добре зрозумілі, наріжною, вочевидь, була думка про особливу політичну і сакральну роль чотирьох царів, кожен з яких асоціювався із певною стороною світу. Показово, що жодного владаря не названо на ім'я – мова йшла про знеособлених представників найбільш шанованих династій. Подібну концепцію виражено в написі на вівтарі 3 з Алтар-де-Лос-Рейес, де перелічено престоли тринадцяти владарів і серед інших розпізнаються титули правителів Калакмуля, Тікаля, Паленке, Альтун-Ха, Ецни, Мотуль-де-Сан-Хосе.³ Знов-таки можна лише здогадуватися, чому в списку згадано саме цих царів, але поява священного числа тринадцять і округла форма монумента, подібного на земну поверхню, спонукають до висновку, що вівтар символізує особливу вагу названих династій у часі та космосі і, відповідно, в політичному вимірі.⁴ Наведені приклади цікаві не лише

¹ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 41.

² Текст стели А з Копана перекладено українською мовою в: Полюхович Ю. Ю. Вказ. праця, С. 517-520.

³ Grube N. Monumentos esculpidos: epigrafía e iconografía // Reconocimiento arqueológico en el sureste del estado de Campeche, México: 1996-2005 / Editor I. Šprajc. Oxford: Archaeopress, 2008. P. 180-182. Дещо відмінна інтерпретація напису на цьому монументі міститься в: Tokovine A. Place and Identity... P. 106-107.

⁴ Houston S., Stuart D., Taube K. The Memory of Bones... P. 95-97.

з погляду кращого розуміння ієрархічних відносин – вони доводять, що, незважаючи на будь-які політичні поділи, майя мали уявлення про область свого розселення в низинах як певний спільний простір, а їхня ідентичність не обмежувалася кордонами окремих царств.

Звісно, окреслена тут загальними обрисами сюзеренно-васальна система на практиці ніколи не була стабільною. Навпаки, царська доля подеколи виявлялася вкрай мінливою: скажімо, владар Йашхи К'ініч-Лакамтуун у 796 році бучно відсвяткував перемогу над Уканалем, але три роки по тому мусив тікати зі своєї столиці, рятуючись від наступу правителя Наранхо Іцамкокаах-К'авііля, котрий, до речі, приходився йому родичем.¹ Зв'язки між панівними і підкореними царствами були доволі хиткими, трималися передусім на особистих стосунках правителів та визнанні військової моці зверхника. За першої ж поразки сюзерена виникала загроза розпаду створеної ним коаліції. Саме тому навіть в історії царств-гегемонів траплялися темні періоди: Тікаль зазнав кількох злетів і падінь, Паленке на межі VI-VII століть двічі спустошила *канульська* армія, а найвідоміший цар Копана Вашаклахуун-Убаах-К'авііль загинув через заколот колишнього васала. Прагнення до розширення чи переділу сфер впливу було одним із провідних мотивів, що змушували царів майя провадити майже безперервні війни проти конкурентів.

2.2. Війни стародавніх майя

Аж до середини XX століття в науці панувало ідеалізоване уявлення, відгомін якого відчутно й донині, нібито майя вирізнялися з-поміж решти

¹ Stuart D. A Captive's Story: Xub Chahk of Ucanal // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 23, 2019. URL: <https://mayadecipherment.com/2019/06/23/a-captives-story-xub-chahk-of-ucanal/> (дата звернення: 17.10.2023).

стародавніх народів надзвичайною миролюбністю. Приміром, Ерік Томпсон стверджував, що, якщо за класичної доби інколи й могли траплятися збройні конфлікти, справа здебільшого зводилася до незначних сутичок і пошуку бранців для ритуального жертвоприношення.¹ Такі умоглядні гіпотези виявилися далекими від суворої дійсності, не витримали перевірки дальшими дослідженнями та відкриттями. У 1946 році світ дізнався про існування настінних фресок із Бонампака, на яких зокрема відтворено перебіг битви між двома арміями майя – ця приголомшлива знахідка розвіяла образ «мирної» цивілізації.² Пізніше, завдяки дешифруванню писемності, стало відомо про численні війни, що точилися між царствами. Нині вже неможливо заперечити очевидний факт – війна невідступно супроводжувала життя як царів чи вельмож, так і простих селян. А проте, незважаючи на появу великого масиву нових джерел, досі не вщухає полеміка стосовно масштабу збройних зіткнень, справжніх цілей їх учасників тощо. Деякі авторитетні дослідники, зокрема Артур Демарест, Девід Фрейдель, Такеші Іномата, розвиваючи старі ідеї Томпсона, намагаються довести, ніби війни майя зачіпали тільки вузький прошарок еліти, а переважна більшість населення взагалі не брала в них участі й мирно саджала кукурудзу. Військову боротьбу ці вчені вважають одним із ритуалів, а її перебіг обмежують дотриманням жорстких правил «шляхетної» поведінки. Концепція так званої «правильної війни», яка регулювалася ритуалом і не передбачала великої кількості загиблих, дотепер залишається досить популярною з-поміж археологів-майяністів.³

Але наскільки обґрунтованими є подібні теорії, чи можна перевірити їх свідченнями джерел? На нашу думку, будь-яку війну потрібно розглядати як складне та багатоаспектне явище. Бойові дії могли набувати різних форм, залежно від конкретних обставин та цілей сторін. Захисники ідеї «ритуальних

¹ Дивіться, наприклад: Thompson E. Maya Hieroglyphic Writing... P. 5-7.

² Детальний аналіз цієї сцени дивіться в: Miller M., Brittenham C. The Spectacle of the Late Maya Court... P. 94-112.

³ Концепцію елітної «ритуальної війни» досить чітко викладено, наприклад, у цій роботі: Inomata T., Triadan D. Culture and Practice of War in Maya Society // Warfare in Cultural Context: Practice, Agency, and the Archaeology of Violence / Ed. by A. E. Nielsen and W. H. Walker. Tucson: The University of Arizona Press, 2009. P. 56-83.

конфліктів» стверджують, що військова сутичка зазвичай обмежувалася поєдинком між аристократами чи стрімким рейдом, спрямованим на здобуття вельможних бранців з табору противника. Заперечити важливість таких живих «трофеїв» справді неможливо: на багатьох монументах показано звияжних царів, котрі топчуть простерту під ногами жертву, а найбільш хвалькуваті переможці додавали до своїх імен титули, що містили число взятих у полон ворогів або називали найважливіших із них.¹ Наприклад, на одвірку 10 з Йашчілана місцевого царя Іцамкокаах-Бахлама IV названо «господарем Тахаль-Мо', особою, яка має шістнадцятьох бранців».² Термін «господар» або «опікун» позначав особисту владу переможця над полоненим.

Повідомлення про взяття супротивника в полон – найпопулярніший спосіб опису війни в ієрогліфічних текстах. Подоланого на полі бою правителя чи сановника очікувала незавидна доля: після битви бранців «представляли», тобто вони ставали учасниками святкового дійства тріумфаторів. З переможених ворогів знімали прикраси та інші ознаки високого статусу, їх публічно принижували і катували. Якщо на монументі демонстрували наругу над чужим царем, з його титулу вилучали престижний прикметник «священний» – вочевидь, вважалося, що полонений втрачав сакральну силу, віддавав її переможцеві. Саме тому найбільше цінувалася «здобич» з кола еліти: царі, воєначальники, вельможі. Знущення над бранцями показане на згаданих вище фресках з Бонампака: нещасних роздягли і поставили на коліна перед ворожим царем та його почетом. З пальців мучеників падає краплями кров – імовірно, ще до початку «свята» їм вирвали нігті. Багатьох полонених після тортур приносили в жертву богам, причому способи страти також бували дуже жорстокими – практикувалося відтинання голови і навіть спалювання живцем.³ Майже всі показані на монументах бранці – чоловіки, проте відомо

¹ Stuart D. The "Count of Captives" Epithet in Classic Maya Writing // Fifth Palenque Round Table, 1983 / Ed. by V. Fields. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1985. P. 97-101; Helmke C. Tactics, Trophies and Titles: A Comparative Perspective on Ancient Maya Raiding // Ancient Mesoamerica. 2020. Vol. 31, Issue 1. P. 37-42.

² YAX: Lnt. 10, блоки B6-A7.

³ Більше про приниження бранців дивіться в: Houston S., Stuart D., Taube K. The Memory of Bones... P. 202-207.

кілька зображень жінок, яких так само роздягали, зв'язували і катували. Цікаво, що на стелі 9 з Калакмуля бранку топче ногами теж жінка – місцева цариця.¹

З огляду на сказане не дивно, що в основі ворожнечі між царями майя нерідко лежали мотиви особистої родової помсти – нащадок прагнув відплатити кривдникам за вбивство чи образу предка. Водночас практичні політичні розрахунки інколи брали гору над бажанням знайти ритуальну жертву, тому, якщо переможений цар скорявся владі завойовника, йому могли зберегти життя і навіть залишити на троні.² Можливо також, що іноді заможних бранців просто викупували, адже родини правителів або аристократів володіли чималим скарбом.

Крім живих бранців престижними трофеями вважалися також череп і кістки вбитого супротивника. Хоробрі воїни відверто хизувалися своїми здобутками і влаштовували справжнісіньке «полювання», намагаючись заволодіти якомога більшою кількістю ворожих останків. Навіть поняття «кістка» і «бранець» у мові ієрогліфічної писемності позначалися одним словом, що вказує на їхню змістовну тотожність. Модифіковані трофейні черепи археологи виявили, приміром, у Пакбітуні (Беліз) – власники носили їх на собі, наче прикраси. Знахідки з Бекінг-Пот (також Беліз) свідчать, що, подібно до багатьох індіанських племен Північної Америки, майя здирали з убитих ворогів скальпи. Трофеями могли стати не тільки черепи, а й інші частини тіла – скажімо, в Караколі знайдено спеціальні невеличкі посудини, призначені для зберігання відрізаних пальців. Імовірно, практикували майя і здирання шкіри, принаймні в писемності відомий ієрогліф, що має вигляд круглого щита, обтягнутого людською шкірою.³

Проте очевидний акцент на «представленні» живих і мертвих ворогів аж ніяк не свідчить, ніби битва обмежувалася індивідуальним суперництвом

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 207.

² Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 121-123, 127-128, 145-146.

³ Helmke C. Tactics, Trophies and Titles... P. 32-37. Про черепи, знайдені у Пакбітуні, дивіться: Wrobel G., Helmke C., Gibbs S. et al. Two Trophy Skulls from Pacbitun, Belize // Latin American Antiquity. 2019. Vol. 30, Issue 1. P. 149-168.

вельмож чи стрімким рейдом зі швидким відступом – він доводить лише почесність військової звитяги. Війни майя далеко не зводилися до полювання за ритуальними жертвами та трофеями. Монументальні написи засвідчують, що збройні конфлікти переважно зумовлювалися політичним суперництвом царів, боротьбою за ресурси тощо. На жаль, наявні писемні джерела не позбавлені певних обмежень – хоча вони рясніють згадками про війну, події викладаються надзвичайно стисло, за допомогою коротких і шаблонних формул. Скажімо, битву зазвичай описували просто як «повалення зброї» ворога, цілковито оминаючи деякі важливі аспекти: чисельність війська кожної зі сторін, перебіг бою тощо. Через таку лаконічність з самих лише текстів не завжди легко зрозуміти, що мали на думці їхні автори: зіткнення великих армій чи поєдинок віч-на-віч двох суперників? Приміром, на фресках з Бонампака масштабна панорама бою підписана просто як «захоплення бранця». Так само, коли в написі говориться про «спустошення» або «спалення» міста, без ширшого контексту не зовсім ясно, що саме сплюндрували: ціле місто чи тільки важливий храм або палац правителя? Деякі ж промовистіші звороти, як от відома на кількох монументах фраза «нагромадилися гори черепів, пролилися озера крові», багатьом дослідникам видаються надто метафоричними.¹

Отже, малослівні царські пам'ятки залишають великий простір для інтерпретацій. Правильне розуміння природи і масштабу війн майя можливе тільки за умови поєднання даних археології зі свідченнями епіграфіки. Добра нагода здійснити таке зіставлення з'явилася нещодавно завдяки відкриттям у Віцні (Східний Петен, Гватемала). Ретельні розкопки на території цієї археологічної пам'ятки показали, що всі головні міські споруди, включно з царським палацом, було спалено між 650 та 800 роками. Найбільш спустошлива пожежа сталася приблизно в 690-х роках – після неї Віцна на тривалий час занепала, а чисельність населення різко скоротилася. Це надзвичайно важливе відкриття, адже на стелі 22 із сусіднього Наранхо оповідається про спалення

¹ Воєнну термінологію ієрогліфічних написів детально проаналізовано в таких роботах: Stuart D. A Study of Maya Inscriptions... P. 291-351; Tokovinine A. Fire in the Land... P. 80-86; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 204-215.

Віцни військом царя Наранхо К'ахк'-Тілів-Чан-Чакха у 697 році. Збіги в часі лишають мало сумнівів стосовно того, що виявлені археологами сліди катастрофічної пожежі – безпосередній наслідок цієї воєнної кампанії. Отже, за допомогою археологічних та геологічних даних дослідники перевірили вірогідність писемних джерел і пересвідчилися, що на отриману з них інформацію можна покладатися. На стелі з Наранхо сказано, що Віцну спалили – саме так воно без жодних метафор і сталося насправді, причому пожежа охопила не поодинокі будівлі, а ціле місто.¹

Розорення Віцни – не єдиний доказ ведення стародавніми майя спустошливих війн, які призвели до збезлюднення цілих областей. Не менш моторошні свідчення археологи отримали в долині ріки Пасьйон. Цей регіон від другої половини VIII століття перетворився на арену війни всіх проти всіх. Лихо не оминуло ані простолюду, ні еліту: в Канкуені було виявлено справжні «братні могили» – масові поховання десятків аристократів, жорстоко забитих списами й сокирами.² Не покладаючись на ласку ворога, люди шукали рятунку за міцними оборонними укріпленнями. Наприклад, у Дос-Піласі останні мешканці міста відчайдушно захищалися від невідомого нападника й навіть розбили царські монументи, аби використати їхній камінь для зміцнення нашвидкуруч зведених стін.³ У сусідній Агватеці фортифікаційні споруди сягали 4,8 км завдовжки і оточували не тільки місто, а й великі ділянки орної землі та запаси води.⁴ Проте, попри затятий спротив, міста гинули одне за одним. Інтенсивне будівництво оборонних споруд – переконливий доказ масових війн. За межами долини Пасьйон міцна фортифікація давно відома у Тікалі і Бекані. Завдяки новітній лазерній технології LiDAR, тепер вдалося

¹ Wahl D., Anderson L., Estrada-Belli F., Tokovinine A. Palaeoenvironmental, Epigraphic and Archaeological Evidence of Total Warfare among the Classic Maya // *Nature Human Behavior*. 2019. Vol. 3, Issue 10. P. 1049–1054.

² Skidmore J. Cancuen in the News // *Mesoweb Reports and News*, 2005. URL: http://www.mesoweb.com/reports/cancuen_news.html (дата звернення: 17.10.2023).

³ Demarest A., O'Mansky M., Wolley C. et al. Classic Maya Defensive Systems and Warfare in the Petexbatun Region: Archaeological Evidence and Interpretations // *Ancient Mesoamerica*. 1997. Vol. 8, Issue 2. P. 232–236.

⁴ Inomata T. The Last Day of a Fortified Classic Maya Center: Archaeological Investigations at Aguatemala, Guatemala // *Ancient Mesoamerica*. 1997. Vol. 8, Issue 2. P. 342–346.

виявити захисні конструкції в багатьох великих містах Петену: Ель-Соці, Хольмулі, Ель-Перу та інших.¹

Звісно, далеко не завжди здобуття ворожого міста чи селища призводило до різанини. За всіх часів живі люди цінувалися як ресурс і робоча сила. Втім, такі Вічні відсутність масових поховань або тіл загиблих, знайдених на руїнах будівель, може означати, що місцевих мешканців не винищили, а примусово переселили. Вочевидь, не випадково що, наприклад, великі воєнні перемоги Тікаля в першій половині VIII століття супроводжувалися будівництвом храмів і зростанням чисельності населення міста. Так само правитель Кірігуа К'ахк'-Тілів-Чан-Йопаат після перемоги над Копаном спорудив у своїй столиці величезну ритуальну площу, на якій було встановлено найвищі з відомих нині стел майя. Логічно припустити, що до цих масштабних будівельних робіт було залучено маси полонених.

Капітуляція означала не лише визнання політичної зверхності завойовника. Переможець отримував нагоду збагатитися, оволодівши статками противника. На стелі 12 із Наранхо прямо сказано, що війна проти сусідньої Йашхи супроводжувалася захопленням скарбів тамтешнього царя.² Одержання «священними владарями» воєнної здобичі представлене на парадній кераміці. Зокрема на посудині K4549 зображено правителя, що сидить на троні, під яким складено данину – перев'язані мотузками прямокутні згортки. Обабіч від царя стоять озброєні воїни, а також сидять зв'язані бранці, отже, коштовності, імовірно, було здобуто на війні.³

У бою змагалися не тільки люди, а й боги, котрі сприяли протилежним сторонам конфлікту: царі майя вирушали у битву в особливих паланкінах, оздоблених великими зображеннями божественних патронів своєї династії.

¹ Canuto M., Estrada-Belli F., Garrison T. et al. Ancient Lowland Maya Complexity as Revealed by Airborne Laser Scanning of Northern Guatemala // *Science*. 2018. Vol. 361, No. 6409. P. 1-17.

² Helmke C., Beliaev D., Vepretskii S. The Litany of Runaway Kings: Another Look at Stela 12 of Naranjo, Guatemala // *The PARI Journal*. 2020. Vol. 21, No. 2. P. 17.

³ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 80.

Складна конструкція мала зазвичай такий вигляд: божество стояло над людиною, що сиділа всередині паланкіна, і простягало вперед руки, ніби беручи правителя під опіку. На війні священний паланкін вважався жаданим трофеєм, адже оволодіння ним ототожнювалося зі взяттям у полон чужого бога і свідчило про цілковиту поразку супротивника. Визначні перемоги Тікаля над Калакмулем, Ель-Перу та Наранхо відзначалися тріумфальними діями, під час яких «Священні *Мутульські* Владарі» Хасав-Чан-К'авііль I та Йіхк'ін-Чан-К'авііль сиділи в здобутих ними ворожих паланкінах – у такий спосіб переможці «привласнювали» собі родових богів подоланого неприятеля.¹

Ведення війн суттєво ускладнювалося логістичними труднощами, адже за відсутності тяглових тварин та колісного транспорту харчі й інші припаси вояки мусили переносити вручну або здобувати в дорозі.² Не дивно, що війни зазвичай відбувалися упродовж сухого сезону, досягаючи найбільшої інтенсивності у грудні, лютому та квітні-травні – з початком дощів тропічні зливи затоплювали лісові стежки і призводили до розливу річок, значно ускладнюючи пересування війська.³ Згідно з підрахунками дослідників, упродовж одного дня обтяжена харчами і зброєю піша армія могла подолати відстань приблизно в 20-30 км.⁴ Через це збройні конфлікти найчастіше спалахували між сусідами, далекі ж експедиції спроможні були організувати тільки наймогутніші гегемони. *Канульський калоомте* Йукноом-Ч'еен II, приміром, воював проти Паленке, розташованого за 240 км на захід від Калакмуля. У таких випадках армію, вочевидь, перевозив річками військовий флот, який складався з човнів-каное. Критично важливою була й підтримка місцевих союзників – так, Калакмулю під час західної кампанії надавав допомогу П'єдрас-Неграс. Визначити бодай приблизну чисельність військ

¹ Martin S. Tikal's "Star War" Against Naranjo // Eighth Palenque Round Table, 1993 / Ed. by M. Macri and J. McHargue. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1996. P. 223-236; Helmke C., Hammond G., Guderjan T. et al. Sighting a Royal Vehicle: Observations on the Graffiti of Tulix Mul, Belize // The PARI Journal. 2019. Vol. 19, No. 4. P. 19-21.

² Webster D. The Not So Peaceful Civilization: A Review of Maya War // Journal of World Prehistory. 2000. Vol. 14, No. 1. P. 99-101; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 75.

³ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 222-225.

⁴ Webster D. The Not So Peaceful Civilization... P. 100.

доволі складно, але вона, звісно, залежала від мобілізаційних можливостей правителя. Здійснений Саймоном Мартіном аналіз показує, що частота війн різко знижувалася в пору сівби кукурудзи чи збирання врожаю (кінець травня – червень і вересень-жовтень). Ця статистика опосередковано доводить – у походах брав участь не тільки вузький прошарок професійних солдатів, але й селяни, вільні від роботи на землі до настання часу дощів.¹ Великі армії гегемонів утворювалися із загонів, наданих васалами. На панелі 2 з П'єдрас-Неграса показано збори союзного війська, скликані напередодні якоїсь кампанії: перед царем П'єдрас-Неграса вишикувалися вдягнені в обладунки і озброєні списками підлеглі владарі, зокрема серед присутніх згадується «великий провідник каное», тобто флотоводець.²

Таким чином, життя і царів, і селян майя було далеким від безтурботного спокою. Політична роздробленість породжувала нескінченні війни, зумовлені боротьбою за престиж і статус, а також прагненням до одержання данини.

2.3. «Священний владар» майя – посередник між богами та людьми

У переважній більшості випадків на чолі держави майя стояв одноосібний правитель, котрий передавав владу в спадок нащадкам. Правду кажучи, термін «держава» тут не зовсім коректний і потребує додаткового роз'яснення, бо кордони владарювання певної особи не завжди чітко окреслювалися на мапі – йшлося насамперед не про територію, а про спільноту людей, яка визнавала своїм зверхником саме цього царя. Друге важливе застереження: оскільки більш чи менш самостійних царств у низинах було багато, вони інколи суттєво різнилися за внутрішнім устроєм. Наприклад, останніми роками жваво

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 225-228.

² Miller M., Martin S. Courtly Art... P. 194.

дискутується можливість колективного правління в деяких державах майя.¹ Зокрема є вагомі підстави вважати, що у VI-VII століттях кілька родичів ділили обов'язки чи сфери впливу всередині *канульської* гегемонії, і конфлікт між ними спричинив врешті-решт міжусобну династичну війну.² Висувалися також гіпотези, відповідно до яких в окремих містах та навіть цілих регіонах взагалі не було царів.³ На імовірну різноманітність форм правління слід зважати, але далі мова піде насамперед про стандартні ієрархічні відносини із одноосібним царем на вершині.

Легітимність «священного владаря» значною мірою ґрунтувалася на вірі в наявність у нього особливої сили, що давала правителю можливість бути посередником між богами та людьми.⁴ Царі розмовляли однією чи принаймні близькими мовами, виховувалися у схожих культурних традиціях, проте зберігали окремішність від сусідів завдяки зв'язкам з місцевими богами та власними предками. Відповідно до світогляду стародавніх майя, вдале виконання «священним владарем» функцій політичного та військового лідера безпосередньо залежало від його здатності порозумітися з богами і здійснити необхідні ритуали. Про наявність такого зв'язку свідчить історія нечестивого правителя Паленке Муваан-Мата, який у 613 році під час святкування традиційного календарного ювілею вчинив блюзнірство – оминув увагою прародителя тріади божественних заступників міста, обдарувавши натомість якихось невідомих «своїх богів». Через нехтування священним обов'язком

¹ Цікаві паралелі із більш пізніми традиціями колективного правління у майя гірської Гватемали та Юкатану наведено в: Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 41-44.

² Helmke C., Awe J. Sharper than a Serpent's Tooth... P. 1-22; Martin S. Secrets of the Painted King List: Recovering the Early History of the Snake Dynasty // *Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography*, May 5, 2017. URL: <https://mayadecipherment.com/2017/05/05/secrets-of-the-painted-king-list-recovering-the-early-history-of-the-snake-dynasty/> (дата звернення: 17.10.2023).

³ Ідеться насамперед про гіпотези, згідно з якими в Шкалумкіні, а також у регіоні Ріо-Бек принаймні на певних історичних етапах замість одноосібних правителів провідна роль належала кільком більш-менш рівноправним аристократичним домам. Втім, наразі передчасно робити остаточні висновки стосовно того, чи дійсно в цих випадках сталося відхилення од стандартної форми правління, бо, приміром, у Ріо-Бек збереглися стели з портретами царів та династичними титулами.

⁴ Houston S., Stuart D. Of Gods, Glyphs and Kings: Divinity and Rulership among the Classic Maya // *Antiquity*. 1996. Vol. 70, Issue 268. P. 295-297; Беляев Д. Д., Токовинин А. А. Сакральная власть майяских царей (III–IX вв. н.э.) // *Сакрализация власти в истории цивилизаций* / Отв. ред. Д. М. Бондаренко, Л. А. Андреева и А. В. Коротаев. Москва: Институт Африки РАН, 2005. С. 146-160.

правителя Муваан-Мат втратив легітимність в очах підданих і невдовзі був усунений від влади – напевно, його скинули з престолу внаслідок перевороту.¹

Воцаріння нового владаря майя так само перетворили на пишне, багатоетапне дійство. Приготування до нього починалися одразу після смерті попереднього правителя і могли тривати від кількох тижнів до кількох місяців.² У Йашчілані вони, імовірно, передбачали здійснення військового походу та взяття в полон царевичем-спадкоємцем першого бранця. Головним елементом коронаційної церемонії було надягання на голову смужки білого або червоного паперу, оздобленої жадеїтовими прикрасами – майяського відповідника корони. Сцени на монументах з Паленке і Бонампака доводять, що цей обряд новий правитель здійснював не самотужки – йому допомагали сановники.³ Майя називали налобну пов'язку хуун і вважали її не просто символом влади, а втіленням божества Хуш-Йоп-Хууна.⁴ Надягання паперової корони, отже, єднало нового владаря з богом. Зовні переродження проявлялася в заміні особистого «юнацького» імені царя коронаційним, що буквально називалося «іменем, належним до підняття налобної пов'язки». Так, царевич з Паленке Ах-Піцііль-Охль після коронації почав іменуватися К'ініч-Кан-Бахламом.

Майже всі правителі класичної доби відомі нам лише за коронаційними іменами. Зазвичай імена майя – це цілі фрази, форма яких різнилася залежно від локальної традиції. У західних царствах (Паленке, П'єдрас-Неграс, Йашчілан) імена склалися з назви певного об'єкта, тварини чи божества, особливі властивості котрих розкривалися додатковим іменником або прикметником. Приміром, ім'я Кан-Бахлам можна перекласти як «Змій-Ягуар» чи «Зміїний Ягуар». Натомість у Тікалі, Наранхо, Копані та інших містах імена царів містили описи вчинених богами дій. Наприклад, ім'я Сіхйах-Чан-К'авііль

¹ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 129-130.

² Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 51; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 107-109.

³ Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 142-144; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 113-116.

⁴ Stuart D. The Name of Paper: The Mythology of Crowning and Royal Nomenclature on Palenque's Palace Tablet // Maya Archaeology 2 / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2012. P. 116-142.

перекладається «Народився в небесах (бог) К'авііль». Вочевидь, такі звороти – відгомін якихось міфологічних уявлень. У переважній більшості випадків увага зосереджувалася на діяльності бога сонця або грізних небесних богів, що викликали дощ, грім та блискавку: Чахка, К'авііля і Йопаата. Мабуть, завдяки новому імені правитель уподібнювався богам та набував магичної здатності викликати потрібні для дозрівання врожаю життєдайні опади.¹

Описуючи воцаріння, автори написів найчастіше сповіщали, що правитель «сів на владарювання», тобто висловлювалися майже як руські літописці.² Багато декоровані кам'яні трони знайдено археологами у П'єдрас-Неграсі, Йашчілані, Паленке, Дос-Піласі й інших містах.³ Окрім корони і сидіння царевич одержував також інші регалії, що символізували його піднесення в статус «священного владаря», зокрема брав до рук берло, верхівку якого прикрашало зображення бога блискавки К'авііля. У написах коронація іноді згадується як «взяття К'авііля», а сам скіпетр належав до головних ознак царської влади. Отримання скіпетра із зображенням бога блискавки, імовірно, знов-таки стосувалося віри в спроможність царя викликати дощ.⁴

Після коронації правителі майя постають перед нами в різних амплуа. На кераміці можна побачити царів, що приймають почесних гостей або отримують данину від підданих. Монументальні написи звеличують царя як військового ватажка, що веде своїх воїнів до перемоги. Та найчастіше священний владар майя постає сакральним лідером, привілейованим контактером з богами.

Правитель – центральна постать переважної більшості урочистих церемоній.

¹ Імена царів майя та їхні регіональні відмінності детально проаналізовано в: Grube N. Onomástica de los gobernantes mayas // *La organización social entre los mayas prehispánicos, coloniales y modernos: Memoria de la Tercera Mesa Redonda de Palenque, Vol. II* / Editado por V. Tiesler, R. Cobos y M. G. Robertson. Mexico-Merida: Instituto Nacional de Antropología e Historia y Universidad Autónoma de Yucatán, 2002. P. 323-353; Colas P. R. Personal Names: A Diacritical Marker of an Ethnic Boundary among the Classic Maya // *Maya Ethnicity: The Construction of Ethnic Identity from Preclassic to Modern Times* / Ed. by F. Sachse. Acta Mesoamericana, Vol. 19. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2006. P. 85-98.

² Різні способи опису воцаріння в текстах проаналізовано у: Stuart D. A Study of Maya Inscriptions... P. 200-206; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 109-111.

³ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 53.

⁴ Martin S. Cacao in Ancient Maya Religion: First Fruit from the Maize Tree and other Tales from the Underworld // *Chocolate in Mesoamerica: A Cultural History of Cacao* / Ed. by C. McNeil. Gainesville: University Press of Florida, 2006. P. 172.

Вшановуючи богів та приносячи необхідні жертви, він підтримував порядок у Всесвіті, запобігав настанню хаосу. Поширений у титулах царів майя прикметник «священний» вказував саме на особливе становище владаря як посередника між богами та людьми. Сановники теж іноді називалися священними особами, якщо брали участь у ритуалах.¹

Зв'язок царя майя з богами був складним та обопільним. Священні владарі не вважалися богами і у власних написах ніколи так не величалися. Проте цар мусив піклуватися про «своїх» богів: він їх годував, одягав, будував для них храми. Навзамін вдячні боги дослухалися до молитов правителя, даруючи добробут йому та підданам. В уявленні майя це були дуже інтимні стосунки: на панелі святилища з «Храму хреста» в Паленке бог «GI» названий «єдиною турботою» місцевого царя К'ініч-Кан-Бахлама II. Зазвичай у написах майя вираз «єдина турбота» має значення «син матері». Отже, боги міста чи династії метафорично прирівнювалися до «дітей» царя – вони так само потребували його опіки.²

Майя вірили, що на час виконання ритуалу божество і людина з'єднувалися в одній особі. Через це чіткого поділу між діяннями богів та царів взагалі не існувало. У далекому минулому боги визначили норми належної поведінки, яких мусив дотримуватися кожен благочестивий правитель. Як боги поставили три камені на початку нової епохи, так і цар встановлював ювілейні стели з нагоди завершення важливих календарних циклів. Як боги відтинали голови породженням хаосу, так само цар приносив у жертву своїх ворогів. Якщо в ритуалі людина зливалася з божеством у єдину сутність, майя говорили, що вона ставала втіленням чи «образом буття» якогось бога. Наприклад, на вівтарі U з Копана сказано, що місцевий цар Йаш-Пасах-Чан-Йопаат пив алкогольний напій *ch'x*, втілюючи бога алкоголю Хуш-Пік-Акана.³ Отже, на час дійства бог ніби вселявся в людину і в її особі брав участь у церемонії. Зовні

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 92.

² Stuart D., Stuart G. Palenque: Eternal City of the Maya. London - New York: Thames and Hudson, 2008. P. 190-191.

³ Tokovinine A. "It is his Image with Pulque"... P. 16-17.

уподібнення проявлялося в одяганні учасником ритуалу особливого костюму із маскою того бога, якого він втілював. Якщо чоловіки втілювали богів (наприклад, бога сонця чи блискавки), то жінки – богинь, передусім місячну владарку Іш-Ух.¹

Лєвова частина здійснюваних царем ритуалів була так чи інакше пов'язана із важливими циклами календаря. Використовували календар не лише для задоволення таких практичних потреб, як визначення дати початку чергового землеробського сезону. У стародавніх культурах час був виявом божественної волі, елементом усталеного космічного ладу. Перебіг подій, доля окремих людей і народів визначалися зміною календарних циклів, недарма в історичних текстах майя різних епох робилися паралелі між подіями, які були віддалені одна від одної століттями і навіть тисячоліттями, але припадали на схожі дати.²

Ритуальне значення календаря яскраво проявлялося в дні завершення важливих циклів часу, що їх народи Мезоамерики відзначали пишними церемоніями. З нагоди зміни календарних періодів майя ставили у своїх містах вертикальні камінні плити чи стовпи, які дослідники називали стелами на підставі подібності із античними та східними пам'ятками. В ієрогліфічних текстах ці монументи називалися просто «камінь» або «великий камінь».³ На Юкатані звичаю ставити стели у дні завершення двадцятиліть дотримувалися аж до прибуття іспанців. За класичної доби календарні ювілеї зазвичай пов'язувалися із круглими датами Довгого рахунку. Найбільш бучно відзначали завершення двадцятиліть, але обряд могли здійснити і у день кінця третього,

¹ Houston S., Stuart. D. Of Gods, Glyphs and Kings... P. 297-300; Prager C. Übernatürliche Akteure in der Klassischen Maya-Religion: Eine Untersuchung zu intrakultureller Variation und Stabilität am Beispiel des k'uh "Götter"-Konzepts in den religiösen Vorstellungen und Überzeugungen Klassischer Maya-Eliten (250 – 900 n.Chr.). PhD dissertation, University of Bonn, 2013. P. 190-203.

² Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1963. С. 47-57.

³ Stuart D. Kings of Stone: A Consideration of Stelae in Ancient Maya Ritual and Representation // RES: Anthropology and Aesthetics. 1996. Vol. 29-30. P. 148-171.

п'ятого, десятого, тринадцятого або п'ятнадцятого року в межах певного двадцятиліття.¹

Ювілейний ритуал відтворював події початку нової всесвітньої епохи, коли боги встановили у різних частинах неба три камені. Проте календарні монументи пов'язувалися не тільки з богами – вони слугували потужним засобом сакралізації влади правителя. На стелах увічнювалися його видатні звершення, а про деякі монументи прямо сказано, що вони належали тому або іншому владареві. Високе становище царя значною мірою зумовлювалося його особливими стосунками з духами часу. Здійснюючи календарні обряди, владар вдовольняв сили космосу і відвертав настання хаосу, тобто виконував головний свій обов'язок. Не випадково в текстах із Копана сказано, що після ювілейних урочистостей «збадьорилися серця богів».² З другого боку, самі царі користувалися ювілейною церемонією як нагодою продемонструвати свій винятковий статус. Для правителя майя календарний обряд був засобом підтвердження легітимності, важливою ознакою суверенітету.³

Встановлення стел – першорядний, але не єдиний елемент ювілейних церемоній. Під час свята здійснювалися й інші важливі обряди, зокрема ритуал «розкидання крапель». Це було одне з головних ювілейних дійств, однак дослідники досі сперечаються про те, які саме краплі «розкидали» царі та сановники? Лінда Шіле і Мері Міллер припускали, що з нагоди свята правителі жертвували богам власну кров.⁴ Згідно з альтернативною гіпотезою, розкидання було актом символічної сівби, під час якої використовувалися зернята кукурудзи.⁵ На нашу думку, найбільш обґрунтованим є тлумачення, котре першим запропонував Брюс Лав. Спираючись на колоніальні джерела

¹ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 54-67.

² Hull K. Verbal Art and Performance in Ch'orti' and Maya Hieroglyphic Writing. PhD Dissertation, University of Texas at Austin, 2003. P. 463-464.

³ Stuart D. The Order of Days... P. 216-222, 252-262.

⁴ Schele L., Miller M. The Blood of Kings... P. 182-184.

⁵ Jobbová E., Helmke C., Bevan A. Ritual Responses to Drought: An Examination of Ritual Expressions in Classic Maya Written Sources // Human Ecology. 2018. Vol. 46. P. 764-765.

XVI століття, він дійшов висновку, що під час ювілеїв у курильницях спалювали кульки пахучої смоли, димом від якої «годували» богів.¹

З-поміж некалендарних обрядів у написах найчастіше згадувалося викликання богів.² Це був ще один спосіб долучити божество до урочистостей – не з'єднувати його з людиною в одній особі, а зробити окремим спостерігачем ритуалу. Коли опис такої церемонії доповнюється зображенням, справді можна побачити бога чи духа, що з'являється перед учасниками дійства. Наприклад, на одвірку 25 з Йашчілана викликаний бог виринає із пащі величезної істоти, яка поєднує риси змія та сколопендри. Можливо, під час ритуалу учасники дійства впадали в транс і бачені ними видіння сприймалися як поява бога.³

Викликання богів супроводжувалося болісними кровопусканнями. Як зазначає Юрій Полюхович, свіжа кров мала привабити божество, адже вважалася ласою їжею.⁴ Виконуючи самопожертву, людина виявляла пошану і вдячність до богів, сповняла свій обов'язок перед ними. Один із термінів, яким майя позначали кровопускання, *ch'ahb*, у більш пізніх джерелах колоніальної доби має ширші значення «піст, утримання, покаяння», а також «творення».⁵ Майя вірили, що ритуальне пролиття крові, насамперед царської, вивільняло вміщену в ній життєву силу і сприяло циклічному переродженню Всесвіту. Практикувалося кілька видів кровопускань. Чоловіки найчастіше проколювали свої статеві органи шипом ската-хвостоккола, обсидіановим чи кременевим лезом або загостреною кісткою. Жінки також жертвували богам свою кров, пробиваючи язик. На одвірку 24 з Йашчілана цариця Іш-К'абаль-Шоок простягає крізь язик мотузку з шипами. Видобута таким способом кров стікає до кошика, в якому складено довгі смужки паперу. Імовірно, просякнутий кров'ю папір потім спалювали і димом «годували» богів. На іншому монументі

¹ Love B. Glyph T93 and Maya "Hand-scattering" Events // Research Reports on Ancient Maya Writing No. 5. Washington D.C: Center for Maya Research, 1987. P. 7-16.

² Houston S., Stuart. D. Of Gods, Glyphs and Kings... P. 300-301; Prager C. Übernatürliche Akteure... P. 359-369.

³ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 67.

⁴ Там само

⁵ Houston S. The Gifted Passage: Young Men in Classic Maya Art and Text. New Haven: Yale University Press, 2018. P. 96-100.

з Йашчілана, одвірку 15, помітно прямий зв'язок кровопускань із обрядами викликання богів: цариця Іш-Вак-Туун тримає у руках посудину з жертвовною кров'ю, а перед нею з'явилося видіння викликаного духа.¹ Саме в ширшому контексті цінності крові та покаянної жертви доречно розглядати практику людських жертвоприношень, якою «уславилися» народи Мезоамерики.

Написи згадують про участь царя та його двору і в інших публічних церемоніях. Зокрема на монументах з Йашчілана багато уваги приділялося описам ритуальних танців.² Особливим обрядом «входження вогню» супроводжувалося освячення нових будівель: храмів, палаців, усипальниць, стадіонів.³ Славнозвісна мезоамериканська гра в м'яч також насправді вважалася ритуалом, сприймалася як боротьба сил життя та смерті, змагання між богами верхнього та підземного світів. В епосі майя-кіче Пополь-Вух герої-близнюки грали у м'яч проти володарів царства мертвих.⁴

Крім спілкування з богами до обов'язків правителя належала підтримка зв'язку із померлими предками. Майя вірили, що, вирушивши у підземне царство чи на небо, душа небіжчика не забувала про родичів, які й далі мешкали на землі. Між різними поколіннями однієї родини зберігався постійний контакт: покійники могли втручатися у земні справи і надавати допомогу своїм нащадкам, але водночас потребували догляду і поминання з боку живих. Культ предків пронизував суспільство майя згори донизу – від звичайного землероба до царя.⁵ Минулі і теперішні покоління мешкали разом у

¹ Найбільш докладним, хоча уже частково застарілим, дослідженням ритуальних кровопускань майя залишається: Schele L., Miller M. *The Blood of Kings...* P. 175-208. Новіші дані з цієї теми дивіться в: Бабошкин М. Ритуал кровопускання у древних майя в классический период // Древние цивилизации Старого и Нового Света: культурное своеобразие и диалог интерпретаций. Москва: Издательство Ипполитова, 2003. С. 33-39; Houston S. *The Gifted Passage...* P. 96-114.

² Grube N. *Classic Maya Dance: Evidence from Hieroglyphs and Iconography* // *Ancient Mesoamerica*. 1992. Vol. 3, Issue 2. P. 201-218.

³ Stuart D. "The Fire Enters His House": Architecture and Ritual in Classic Maya Texts // *Function and Meaning in Classic Maya Architecture* / Ed. by S. Houston. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1998. P. 373-425.

⁴ Barrois R., Tokovinine A. *The Underworld and the Celestial World in the Maya Ball Game* // *FAMSI Reports*, 2005. P. 1-18. URL: http://www.famsi.org/reports/03101/03barrois_tokovinine/03barrois_tokovivine.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

⁵ Більше про культ предків у майя дивіться в: Гуляев В. И. *Культ предков у древних майя* // *Религии мира: История и современность* / Под ред. Л. Р. Полонской. Москва: Наука, 1984. С. 56-81; Houston S., Inomata T. *The Classic Maya...* P. 210-216.

буквальному сенсі цього слова. Розкопки в Тікалі, Вашактуні та інших містах показують, що майя ховали родичів безпосередньо під підлогою сімейної оселі або неподалік від неї.¹ Поминальні обряди також відбувалися вдома чи у родинних святилищах.

Способи вшанування померлих родичів залежали від суспільного становища і можливостей сімейства. Найкраще ми, звичайно, обізнані із поклонінням царським предкам. Над похованнями владарів зводилися пірамідальні храми, які стали окрасою Тікаля, Калакмуля, Копана, Паленке та інших міст. Ці пишні будівлі слугували такими ж сімейними святилищами, що й скромна божниця у хаті землероба – цар та його родичі підіймалися сходами піраміди до храму на вершині, щоб там виконати поминальний обряд або поспілкуватися з предком. У деяких усипальницях навіть облаштовували спеціальний «канал для душі» - порожню кам'яну трубу, що єднала розташований всередині піраміди саркофаг із горішнім святилищем. За допомогою подібних «каналів» відвідувачі храму мали змогу контактувати з душею предка. На стелі 40 із П'єдрас-Неграса цар кидає кульки жертвовної пахучої смоли у «канал для душі», що веде до поховання його матері.² На думку деяких дослідників, саме культ предків перешкодив появі в суспільстві майя класичної доби могутнього жрецького прошарку. Храм вважався сімейною святинею, а обов'язок вшанування померлих покладался насамперед на їхнього нащадка, тобто на царя. Найважливіші обряди він виконував особисто, натомість служителям культу належала роль другорядних помічників.

Повідомлення писемних джерел про виконання царями ритуалів у гробницях предків іноді вдається доповнити археологічними даними. Наприклад, на панелі 3 з П'єдрас-Неграса сказано, що 29 березня 782 року місцевий правитель К'ініч-Йат-Ахк III освятив вогнем гробницю одного зі

¹ Scherer A. Mortuary Landscapes of the Classic Maya: Rituals of Body and Soul. Austin: University of Texas Press, 2015. P. 171-181.

² Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 213-214.

своїх попередників - Іцам-К'ан-Ахка III. Це свідчення стародавнього напису підтвердилося, коли у 1997 році археологи відкрили імовірну усипальницю Іцам-К'ан-Ахка III та двох похованих із ним юнаків. Дослідивши знайдені останки, фахівці з'ясували, що частину з них було зумисне обпалено, хоча інші кістки лишилися неушкодженими. Обпалення відбулося через довгий час після смерті, коли тіла уже встигли розкластися. Сліди вогню помітні й на деяких залишених у гробниці речах. Вочевидь, це зримі наслідки ритуалу освячення, описаного в ієрогліфічному тексті.¹

Таким чином, влада царів майя впливала з їхнього особливого сакрального статусу посередників між богами та людьми. Саме правитель був головним учасником важливих церемоній, піклувався про божественних патронів свого міста чи династії ніби про власних дітей. Також він мусив дбати про збереження зв'язку поколінь, вшановувати померлих предків. Нехтування цими обов'язками позбавляло «священного владаря» легітимності в очах підданих і могло призвести до скинення його з престолу.

2.4. Родина і двір «священного владаря»

У просякнутому культom предків суспільстві майя родинні зв'язки важили надзвичайно багато. Головні свої обов'язки (виконання обрядів, будівництво і освячення храмів, командування військом, державне управління) «священний владар» здійснював за підтримки найближчих родичів.² Скажімо, на одвірках з «Храму 23» в Йашчілані поряд із місцевим царем Іцамкокаах-Бахламом III стоїть його дружина Іш-К'абаль-Шоок, котра в одному випадкові

¹ Scherer A. Mortuary Landscapes... P. 128-129.

² Про роль цариць у суспільстві стародавніх майя дивіться: Miller M., Martin S. Courtly Art... P. 92-101; Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 146-150.

робить жертвне кровопускання, а у другому подає чоловікові шолом.¹ Оскільки династичний шлюб вважався справою політичною, благородна царівна, опинившись на чужині, часто зберігала значну самостійність і неабиякий вплив при дворі чоловіка.² Промовисті свідчення могутності окремих жінок маємо в Ель-Перу, де *канульські* царівни, побравшись із тамтешніми правителями, не цуралися втручатися у державні справи: здійснювали ювілейні церемонії, ставили монументи. Приміром, головним героєм стели 33 з Ель-Перу є місцевий правитель К'ініч-Бахлам II, а на парній стелі 34 зображено його дружину – *канульську* царівну Іш-К'абель. Цікаво, що за якістю різьблення пам'ятка жінки навіть перевершує монумент чоловіка.³

Написи з Йашчілана доводять, що царі майя практикували полігамію. Приміром, Іцамкокаах-Бахламом III мав щонайменше двох чи трьох дружин, а його син і наступник Йашуун-Бахлам IV – навіть чотирьох. За умов високої дитячої смертності та невинних війн багатошлюбність, звісно, допомагала забезпечити спадковість влади, однак це була міна уповільненої дії, адже з часом царських нащадків ставало дедалі більше, і запекла боротьба між ними, імовірно, врешті-решт прискорила колапс класичної цивілізації.⁴ Молодші брати й інші родичі царя обіймали найвідповідальніші посади при дворі та у війську. Принаймні деякі з них, подібно до верховного правителя, величалися владарями: на панелі 2 з П'єдрас-Неграса перелічено чотирьох *шукальнаахських* владарів, один з яких був флотоводцем. Імовірно, повний царський титул «священний владар», що набув особливої популярності в пізньому класику, з'явився саме з метою чіткішого відокремлення верховного правителя від його родичів – другорядних владарів.⁵

¹ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 125.

² Дуже докладний аналіз династичних шлюбів дивіться у: Martin S. Ancient Maya Politics... P. 173-195.

³ Navarro-Farr O., Pérez G., Pérez J. C. et al. Investigaciones en el Perú-Waka', Guatemala // Arqueología Mexicana. 2016. No. 137. P. 32-37.

⁴ Houston S., Stuart D. Peopling the Classic Maya Court // Royal Courts of the Ancient Maya. Vol. 1: Theory, Comparison, and Synthesis / Ed. by T. Inomata and S. Houston. Boulder: Westview Press, 2001. P. 66; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 180-183.

⁵ Houston S., Stuart D. Of Gods, Glyphs and Kings... P. 295.

Царських синів позначали почесним титулом «юнак», а наступника престолу в Паленке називали «головним юнаком». На панелі 1 з Ла-Корони згадано обряд, в якому взяли участь одразу семеро юних синів *калоомте* Калакмуля. Молоді нащадки владарів присутні на бенкетах, у сценах сплати данини та представлення бранців, а деякі з них відзначилися як здібні гравці в м'яч і хоробрі воїни.¹ Цікаво, що чимало найкращих зразків парадної розписної кераміки майя належало саме «юнакам» або «великим юнакам», не завжди навіть названим на ім'я – можливо, царевичів та інших заможних молодиків обдаровували коштовним посудом з нагоди успішного проходження ініціації. На одній такій вазі, яка нині зберігається в музеї у Вашактуні, прямо написано, що посудина призначалася для «першого жертвування юнака», тобто ініціаційного обряду, супроводжуваного болісним кровопусканням та іншими випробуваннями й завершеного, імовірно, урочистим бенкетом.² На «Палацовій панелі» з Паленке детально перелічено різноманітні ритуали ініціації, що були виконані місцевим царевичем, а згодом царем К'ініч-К'ан-Хой-Кітамом II. Незважаючи на дискусії щодо розуміння окремих фрагментів тексту, загальний зміст послання очевидний – К'ініч-К'ан-Хой-Кітам II з юних літ шанував богів, сумлінно виконував свої обов'язки, тому в зрілому віці заслужено отримав владу.³ Згідно зі сталим порядком, трон успадковувався від батька старшим сином, проте із цього правила іноді робилися винятки, наприклад у Паленке в VII-VIII століттях правителями по черзі мали стати троє братів (оскільки один із них передчасно помер, корону одержав його син).⁴

Не всі вельможі завдячували своїм високим становищем родинній близькості до царя – здібні піддані мали шанс зробити кар'єру завдяки вірній службі. У написах виявлено чимало титулів, що належали особам з близького оточення правителя, але, на жаль, їхній точний зміст далеко не завжди ясний.

¹ Houston S. A Splendid Predicament: Young Men in Classic Maya Society // Cambridge Archaeological Journal. 2009. Vol. 19, Issue 2. P. 154-169.

² Houston S. The Gifted Passage... P. 67-91.

³ Беляев Д. Д., Токовинин А. А. Сакральная власть... С. 152; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 274-281.

⁴ Stuart D., Stuart G. Palenque... P. 162-163.

Скажімо, досі не вщухають суперечки стосовно того, кому належала провідна роль при дворі: служителям культу чи світський аристократії? Видатні майяністи першої половини ХХ століття створили романтизований образ теократичного суспільства, керованого жерцями-астрономами. Уявлення про всемогутніх жерців майя, озброєних таємними знаннями, досі лишається популярним серед загалу, проте насправді за класичної доби такої замкненої касты ритуальних спеціалістів, імовірно, взагалі не існувало. Полеміка з цього приводу триватиме ще довго, хоча в основі її, вочевидь, лежать хибні засновки – прагнення сучасних дослідників, вихованих у європейській секуляризованій культурі, провести чітку межу між світськими сановниками і духовними особами. В уявленні стародавніх майя такого поділу не існувало, адже якщо правитель – політичний лідер і водночас головний комунікатор з богами, то й придворні мали сприяти йому як у розв’язанні практичних питань державного управління, так і у виконанні обрядів. Саме тому, з одного боку, в написах важко вирізнити людей, яких можна із певністю назвати «жерцями» у звичному нам розумінні цього слова, але водночас на ритуальних діях присутні особи із різними титулами. Культ та державна служба в цьому випадку нерозривно поєднані.

Дискусії значною мірою точаться навколо розуміння титулу *ахк'ухуун* – одного з найпоширеніших в ієрогліфічних текстах. Досі немає навіть загальновизнаного його перекладу. Традиційно словосполучення перекладають як «особа священного паперу» чи «особа священної пов’язки», тобто царської корони.¹ Такий титул пасував би сановникам, які на монументах тримають пов’язку правителя у коронаційних сценах, проте ми поки не можемо довести, що саме їх називали *ахк'ухуунами*. Сара Джексон і Девід Стюарт запропонували також альтернативне тлумачення титулу: «хранитель, охоронець чогось», пов’язуючи його з організацією елітного ремісництва в столиці та розподілом коштовних речей (виробів із мушель, тканин тощо) серед членів царського

¹ Jackson S., Stuart D. The Aj K'uhun Title: Deciphering a Classic Maya Term of Rank // *Ancient Mesoamerica*. 2001. Vol. 12, Issue 2. P. 222-223.

двору.¹ Нарешті, Марк Зендер обґрунтував інший можливий переклад – «служитель культу».² Неважко помітити, що від вибору того чи іншого варіанта залежить розуміння обов'язків *ахк'ухуунів*. Дослідники погоджуються, що ці сановники виконували якусь службу при дворі і підпорядковувалися цареві. В описах битв вони згадуються порівняно нечасто, натомість здебільшого присутні поряд із правителем у палаці. На думку Дмитра Беляєва та Олександра Токовініна, *ахк'ухуун* – це загальний термін для позначення чиновництва, залученого до адміністративного урядування в палаці й державі.³ Водночас Стівен Хаустон і Такеші Іномата наголошують, що *ахк'ухууни* брали участь у здійсненні ювілейних церемоній та інших обрядів і наділяють їх жрецькими функціями.⁴ Осіб з такими титулами мали при собі не тільки верховні правителі, але й *сахалі*, зокрема Чак-Сууц' із Паленке. Як і у випадку залежних царів, зв'язок *ахк'ухууна* зі своїм паном був особистим та не обривався по смерті останнього. В Паленке імена і обличчя двох *ахк'ухуунів* вирізьблено на ніжках саркофага найвідомішого місцевого царя К'ініч-Ханааб-Пакаля – очевидний натяк на те, що ці вельможі вважалися опорою правителя.⁵ У сусідній Тоніні *ахк'ухууни* де-факто виконували обов'язки регентів при кількох малолітніх владарях і здійснювали необхідні церемонії та керували царством.⁶

Окрім *ахк'ухуунів* написи, особливо в містах долини Усумасінти, рясніють згадками про *сахалів* («маленьких людей»), що їх переважна більшість фахівців вважає намісниками царя на периферії.⁷ У деяких західних державах

¹ Jackson S., Stuart D. The Aj K'uhun Title... P. 223-225.

² Zender M. Study of Classic Maya Priesthood. PhD Dissertation, University of Calgary, 2004. P. 180-195.

³ Беляєв Д. Д., Токовинин А. А. Сакральная власть... С. 147.

⁴ Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 172-174.

⁵ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 472-473.

⁶ Sánchez A., Sheseña A., Krempel G., Yadeún J. Ritual y jerarquía durante el gobierno de K'ihnich Bahlam Chapaht de Tonina: los Monumentos 181 y 182 // Ancient Mesoamerica. 2019. Vol. 30, Issue 3. P. 450-452.

⁷ Перше детальне дослідження, спеціально присвячене *сахалям*, так і залишилося свого часу неопублікованим: Stuart D. Epigraphic Evidence of Political Organization in the Usumacinta Drainage. Manuscript, 1985. P. 1-52. URL: <https://mayadecipherment.com/wp-content/uploads/2013/11/stuart-new-epigraphic-evidence-of-late-classic-maya-political-organization.pdf> (дата звернення: 16.10.2023). Переклад «маленька людина» для цього титулу обґрунтовано в: Токовинин А. А. Царь и его сахали: областные правители в западных царствах майя (VII-VIII вв. н.э.) // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ. 2002. Вып. 5. С. 218. Відомості про *сахалів* узагальнено також у таких роботах: Houston S., Stuart D. Peopling the Classic Maya Court... P. 61-64; Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 175-176; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 86-88.

майя особи з таким титулом були найвищими провінційними посадовцями, приміром, кілька поколінь *сахалів* правили в селищі *Йашніль* (Ель-Кайо) та корилися владарям П'єдрас-Неграса і Лаканха-Цельталь. Поблизу Йашчілана намісники перебували у Ла-Пасадіті, Ель-Чікосапоте, Ель-Кінелі, Дос-Каобасі та кількох городищах, точне розташування яких поки невідоме (так звані Лаштуніч і «Городище R»). На думку Ендрю Шерера та Чарльза Голдена, в VII-VIII століттях *сахалі* відповідали за оборону стратегічно важливих поселень, які внаслідок експансії «священних владарів» рясно виникали у прикордонній зоні на перетині сфер впливу різних царств і повсякчас перебували під загрозою ворожої атаки.¹ Проте не завжди доречно ототожнювати їх із такими собі «губернаторами» – імовірно, обов'язки *сахалів* різнилися залежно від конкретних обставин і місцевих традицій. Наприклад, резиденція згаданого вище Чак-Сууц'а розташовувалася в «Групі IV» Паленке, що лише за два кілометри на захід від царського палацу. На багатьох монументах *сахалів* зображено поряд із правителем, але не у всіх випадках зрозуміло, мешкали вони в столиці постійно чи лише відвідали її з нагоди якоїсь урочистої події.

Майже всі відомі згадки про *сахалів* та *ахк'ухуунів* датовано VII-VIII століттями. Придворна аристократія, звичайно ж, з'явилася набагато раніше, але перед 600 роком вона вкрай рідко фігурувала в текстах. Почасти диспропорцію можна пояснити тим, що взагалі заціліло порівняно мало написів, створених у III-VI століттях, проте причини раптової появи сановників на монументах мусять бути глибшими. На нашу думку, далось взнаки значне зростання чисельності населення загалом і елітного прошарку зокрема. Оскільки нащадків вельможних сімейств, насамперед царських родичів, ставало дедалі більше, «священним владарям» заради стабілізації власного становища доводилося шукати порозуміння з аристократією, ділитися із нею повноваженнями. З другого боку, територіальна експансія царів породила

¹ Scherer A., Golden C. War in the West: History, Landscape, and Classic Maya Conflict // *Battlegrounds and Battered Bodies: War in Pre-Columbian America* / Ed. by A. Scherer, and J. Verano. Washington DC: Dumbarton Oaks, 2014. P. 70.

потребу в намісниках, а збільшення й ускладнення бюрократичного апарату об'єктивно зміцнювало позиції чиновників столичного двору. Окрім часових випадують в око виразні географічні відмінності, адже, якщо довіряти писемним джерелам, найбільш помітне становище аристократія посідала у західній і південно-східній частині низин (П'єдрас-Неграс, Йашчілан, Паленке, Тоніна, Копан та деякі інші міста).¹ Там *сахалі* й *ахк'ухууни* не лише зображалися разом із царем на його монументах, але й створювали власні пам'ятки, самостійно відзначали календарні ювілеї тощо. Особливо вагомими вельможі ставали у періоди криз та внутрішнього неспокою, коли легітимність того чи іншого правителя багатьма ставилася під сумнів, і він шукав опори в підтримці відданих людей. Навпаки, у Петені, ядрі класичної цивілізації, аристократи поводитися скромніше й написи на монументах там зазвичай вирізьблювалися тільки з волі царя. Мабуть, саме через те, що публічні камінні пам'ятки лишалися прерогативою владарів, у царствах Петену неабиякої популярності набув розписний парадний посуд, оздоблений іменем власника речі: володіння вишуканою керамікою свідчило про високе суспільне становище господаря.

Аристократична верства складалася не лише з *ахк'ухуунів* та *сахалів*. У Калакмулі, Тікалі, Паленке й інших містах згадуються придворні із титулом *ті'сакхуун*. Щодо його перекладу і визначення обов'язків *ті'сакхуунів* серед дослідників тривають дискусії: згідно з різними версіями, так могли називати хранителів царської корони або осіб, що «промовляли» від її імені, тобто царських оповісників.² Також у кількох написах, насамперед на кераміці, трапляється загадковий титул *лакам*. За припущенням Альфонсо Лакадени, його носії належали до «середнього класу» в суспільстві майя і управляли невеличкими адміністративними одиницями: селищами або міськими

¹ Більше про часову і географічну нерівномірність присутності аристократії в написах дивіться: Houston S., Stuart D. Peopling the Classic Maya Court... P. 73-76; Jackson S. Politics of the Maya Court: Hierarchy and Change in the Late Classic Period. Norman: University of Oklahoma Press, 2013. P. 82-91.

² Різні можливі тлумачення титулу *ті'сакхуун* запропоновано в таких працях: Houston S., Stuart D. Peopling the Classic Maya Court... P. 68-69; Zender M. Study of Classic Maya Priesthood... P. 210-221. Також дивіться: Martin S. Ancient Maya Politics... P. 91-93.

кварталами.¹ Проте кілька років тому в Ель-Пальмарі було відкрито ієрогліфічні сходи, що належали людині, яка походила з династії *лакамів*.² Ця несподівана знахідка спонукає до перегляду старих теорій. Залежно від тлумачення напису на пам'ятці, він може свідчити, що *лакаму* доручили виконання дипломатичної місії або командування військовим загоном.

Більш очевидний стосунок до війська мали особи, звані в текстах «володарями вогню» і «володарями списа». На монументах вони часто-густо з'являються як бранці, отже, взяття їх у полон символізувало перемогу над ворогом. «Володарів вогню» більшість дослідників вважає воєначальниками, хоча Марк Зендер на підставі свідчень з Комалькалько припустив, що так називали військових жерців, котрі здійснювали жертвоприношення чи несли зображення богів під час бою.³ Служителі культу з подібними обов'язками, своєрідні «капелани», перед появою іспанців існували на Юкатані, а також у ацтеків. Інший схожий вираз, «володар списа», належав до категорії високих військових звань, так само як і титули «головний кремінь», «головний щит», «головний спис» тощо.⁴

Із написів випливає, що одна особа могла мати одночасно кілька титулів або змінювати посаду. Скажімо, неодноразово вже згаданий *сахаль* Чак-Сууц' одержав від правителя Паленке призначення на посаду «владаря вогню» і очолював військо в походах. У Комалькалько археологи знайшли всередині храму поховання, датоване кінцем VIII століття, стіни якого прикрашено ліпними портретами дев'ятьох людей. До кожного зображення додавався підпис, що містив ім'я й титули особи. На жаль, особисті імена здебільшого збереглися погано, але кілька зображених діячів мали одразу два високих титули: *ахк' ухууна* та «володаря вогню». Імовірно, це предки господаря

¹ Lacadena A. El título lakam: evidencia epigráfica sobre la organización tributaria y militar interna de los reinos mayas del Clásico // Mayab. 2008. No. 20. P. 23-43.

² Tsukamoto K., Esparza O. Ajpach' Waal: The Hieroglyphic Stairway of the Guzmán Group of El Palmar, Campeche, Mexico // Maya Archaeology 3 / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2015. P. 30-55.

³ Zender M. Study of Classic Maya Priesthood... P. 195-210.

⁴ Lacadena A. Títulos militares...

гробниці чи поховальна процесія.¹ У Тоніні могутній регент К'елен-Хіш в одних випадках названий *ті'сакхууном*, а в інших – *ахк'ухууном*. Отже, становище вельмож не лишалося навічно застиглим – перед найбільш здібними відкривалися перспективи кар'єрного зростання, що, своєю чергою, створювало передумови для запеклої конкуренції.

Крім чиновників і воєначальників про комфорт та відпочинок правителя дбали писці, скульптори, музиканти, численна челядь. Як видно з попереднього обговорення, деякі важливі аристократичні титули ще тільки належить правильно витлумачити, до того ж їхня кількість невпинно зростає. Проте й накопичених знань достатньо для висновку: майя класичної доби являли собою приклад складного, ієрархічно побудованого суспільства. На вершині уявної піраміди перебував цар, а нижче розташовувалися вельможі і звичайні піддані.

¹ Zender M. Study of Classic Maya Priesthood... P. 148-152.

РОЗДІЛ 3. РАННЯ ІСТОРІЯ ЙАШЧІЛАНА

3.1. «Емблемні ієрогліфи» майя: проблема інтерпретації

Із попереднього розділу ми вже знаємо, що світ майя складався з дуже багатьох царств та царів. Як у такому разі вони розрізнялися між собою, чи існував надійний спосіб визначити, правитель якого саме царства або виходець із якої місцевості згадується в тексті? Справжнім ключем до розуміння політики майя класичної доби є так звані «емблемні ієрогліфи» - стандартні й повторювані комбінації знаків, що їх відомий вчений Генріх Берлін першим виокремив у монументальних написах ще в 1950-х роках.¹ Зазвичай вони складаються із трьох частин, дві з яких є сталими, а третя навпаки змінюється, роблячи кожен «емблему» особливою. У своїй засадничій публікації Берлін навів десять «емблемних ієрогліфів», але відтоді їхня кількість значно зросла і нині нараховує понад сотню.²

Стосовно сенсу подібних сполучень донині не вщухають палкі суперечки. Спочатку дослідники ототожнювали «емблемні ієрогліфи» зі стародавніми назвами міст, іменами тамтешніх божественних протекторів тощо.³ Проте після дешифрування писемності майя стало зрозуміло, що насправді це найпопулярніші царські титули: їхні постійні компоненти утворювали словосполучення *k'uxul a'xaw*, тобто «священний владар», а змінний знак засвідчував приналежність царя до певної династії, відрізняв його од інших правителів.⁴ У написах «емблемний ієрогліф» здебільшого йде одразу після

¹ Berlin H. El glifo "emblema" en las inscripciones mayas // *Jornal de la Société des Americanistes*. 1958. No. 47. P. 111-119.

² Найповніший оновлений список «емблемних ієрогліфів» дивіться в: Martin S. *Ancient Maya Politics...* P. 395-398.

³ Berlin H. El glifo "emblema" ... P. 111.

⁴ Martin S. *Ancient Maya Politics...* P. 71-75.

особистого імені царя, наприклад: «К'ініч-Ханааб-Пакаль, Священний Баакальський Владар» чи «Бахлах-Чан-К'авііль, Священний Мутульський Владар». Отже, він вважався надзвичайно важливою ознакою статусу і суверенітету царя, ставив власника титулу в один ряд із іншими коронованими особами. Прикметник «священний» вказував на роль владаря як посередника між богами та людьми, легітимізував його панівне становище в очах підданих.

На сьогодні переважна більшість фахівців дійшла висновку, що «емблемний ієрогліф» позначав саме родову приналежність царя, а не територію, на якій він панував.¹ Такий погляд утвердився в науці далеко не одразу: донедавна навіть провідні майяністи ототожнювали змінний компонент титулів із назвою держави, де правив владар, тож у літературі можна натрапити на згадки про *Канульське* царство, *Па'чанське* царство тощо.² Проте за ретельнішого вивчення написів виявилися численні вади такого підходу. По-перше, як переконливо довели Девід Стюарт і Стівен Хаустон, окрім «емблемних ієрогліфів» тексти майя рясніють різноманітними топонімами, зокрема стародавніми назвами міст або їхніх частин.³ При цьому в окремих випадках царський титул збігався із назвою столиці, з якої владарювала та чи інша династія, але частіше жодної схожості між ними не помітно.⁴ По-друге, неодноразово траплялося так, що через якісь обставини вінченосна особа полишала батьківщину й переселялася до нової столиці, але зберігала старий титул. Скажімо, згаданий вже царевич Бахлах-Чан-К'авііль мусив здійснити довгу подорож на південь і став першим відомим правителем Дос-Піласа, відокремленого од його рідного Тікаля відстанню в понад 100 кілометрів, однак лишився «Священним Мутульським Владарем».⁵ Однакові «емблемні ієрогліфи» мали правителі Ель-Соца і Йашчілана, царі Паленке, Ель-Тортугеро та Комалькалько. Приклад Комалькалько вельми промовистий: до середини VII

¹ Докладне обґрунтування сучасного розуміння «емблемних ієрогліфів» міститься в: Tokovinine A. Place and Identity... P. 57-86.

² Дивіться, наприклад: Mathews P. Classic Maya Emblem Glyphs... P. 24-26.

³ Stuart D., Houston S. Classic Maya Place Names. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1994. 106 p.

⁴ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 38; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 72.

⁵ Houston S. Hieroglyphs and History at Dos Pilas... P. 97-101.

століття там панували *хойканські* владарі, але у 649 році місто підкорила армія *баакальського* царя (в цьому разі правителя Ель-Тортугеро, а не Паленке) Бахлам-Ахава, і відтоді в написах відбулася зміна титулу – вочевидь, переможець або перетворив Комалькалько на одну зі своїх резиденцій, або посадив там на трон родича.¹

Вагому роль у переосмисленні значення «емблемних ієрогліфів» відіграли відкриття в Шунантунічі. Знайдені там у 2016 році панелі з ієрогліфічними написами ясно показали, що могутня династія «Священних *Канульських* Владарів», представники якої від середини VI століття домінували у світі майя, в 630-х роках розкололася на два ворожих табори. Після кривавої міжусобної війни одна гілка *канульських* царів продовжила правити в старій столиці Цібанче, а інша переселилася до Калакмуля і саме його перетворила на центр нової держави-гегемона.² Таким чином, звичні донедавна описи війн майя як, наприклад, «боротьби *Мутуля* з *Канулем*» нині остаточно втратили будь-який сенс, адже стало очевидно, що найвпливовіші династії майя не були монолітними. Вони ділилися на внутрішні фракції, які часто-густо ворогували між собою та укладали союзи із противниками родичів. Розглядати ці розрізнені клани як єдине «царство» із чітко окресленою територією абсолютно некоректно. Саме тому в цій роботі ми ніде не називатимемо Йашчілан «*Па'чанським* царством», а будемо вести мову про династію із подвійним титулом «Священний *Па'чанський* Владар» і «Священний *Каахський* (?) Владар», різні гілки якої, імовірно, правили в Ель-Соці та Йашчілані.

Втім, хоча «емблемні ієрогліфи» вказували у першу чергу на родовід царя, вони мали безпосередній стосунок до топоніміки, адже змінна частина кожного титулу – це назва місцевості, що з тих чи інших причин стала визначальною для самоідентифікації династії.³ Найпростіше пояснити

¹ Martin S., Zender M., Grube N. Palenque and Its Neighbors // Notebook for the XXVI Maya Hieroglyphic Forum. University of Texas at Austin, 2002. P. II-21-II-22, II-42; Gronemeyer S. The Maya Site of Tortuguero, Tabasco, Mexico: Its History and Inscriptions. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2006. Acta Mesoamericana, Vol. 17. P. 56-63.

² Helmke C., Awe J. Death Becomes Her...; Helmke C., Awe J. Sharper than a Serpent's Tooth...

³ Tokovinine A. Place and Identity... P. 61-79.

приклади, коли титул царів подібний до назви їхньої столиці. В інших випадках могла виокремлюватися якась надважлива частина міста, приміром топонім *Са'аль*, на думку Олександра Токовініна, спершу позначав Східний акрополь Наранхо і лише згодом став «емблемним ієрогліфом» владарів, які правили у цій резиденції.¹ Згадані вище *канульські калоомте* після переселення з Цібанче до Калакмуля зберегли стару емблему, бо місцевість *Кануль* вважалася їхньою прабатьківщиною.² Вживання деяких титулів мало довести, що цар є нащадком богів, а його особливе становище – вияв волі вищих сил. Скажімо, найвидатніші царі Паленке в VII-VIII століттях, крім звичного *баакальського* «емблемного ієрогліфа», використовували ще один титул «Священний *Матвіільський* Владар». Згідно з місцевою міфологією, в *Матвіїлі* народилися троє богів-протекторів Паленке, а у 2325 році до нашої ери там відбулася легендарна коронація першого царя. Отже, величаючись *матвіільськими* владарями, правителі Паленке поєднувалися із доісторичним минулим, надавали своєму пануванню космічного масштабу.³

Згадка про *Матвііль* виводить нас на ще один важливий аспект «емблемних ієрогліфів». Як ми вже знаємо, стародавні майя уникали проведення чіткої межі між земним світом людей та «надприродним» простором богів. У їхніх оповідях про далеке минуле часом складно визначити, де закінчується міф і починається історія, адже з погляду авторів ієрогліфічних текстів подібного поділу не існувало – наголос навпаки робився на неперервності влади та спадковості поколінь.⁴ Так само і у важливих земних місцевостях існували уявні відповідники на небесах чи в потойбіччі.⁵ Той-таки *Матвііль* – легендарне місце народження головних богів Паленке, але водночас

¹ Tokovinine A. People from a Place: Re-Interpreting Classic Maya Emblem Glyphs // Ecology, Power, and Religion in Maya Landscapes / Ed. by C. Isendahl and B. L. Persson. Acta Mesoamericana, Vol. 23. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2011. P. 99-100.

² Martin S., Velasquez E. Politics and Places: Tracing the Toponyms of the Snake Dynasty // The PARI Journal. 2016. Vol. 17, No. 2. P. 23-33.

³ Stuart D. The Inscriptions from Temple XIX at Palenque: A Commentary. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 2005. P. 79-83, 169-174, 183; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 98-102.

⁴ Stuart D., Stuart G. Palenque... P. 109.

⁵ Helmke C. Mythological Emblem Glyphs of Ancient Maya Kings // Contributions in New World Archaeology. 2012. Vol. 3. P. 91-126.

цілком реальна земна територія, згадана в написі на одвірку 2 з Лаштуніча, одного із другорядних центрів, підпорядкованих правителям Йашчілана.¹ Так само *Кануль* – це не лише імовірна стародавня назва міста Цібанче, але й важливе місце в підземному світі, де розгортається один із епізодів міфу про смерть та воскресіння бога кукурудзи.²

Таким чином, «емблемні ієрогліфи» майя є складним явищем і можуть вивчатися на кількох рівнях. Насамперед це найпопулярніші спадкові царські титули, які дозволяють відрізнити одну династію від іншої і слугують основою для структуризації політичного простору. Також змінні компоненти «емблемних ієрогліфів» міцно пов'язані із топонімікою і в багатьох випадках допомагають визначити місце походження того чи іншого панівного сімейства. Нарешті, принаймні деякі топоніми із таких титулів відігравали важливу роль у міфології, зокрема в оповідях про оновлення світу, смерть і воскресіння бога маїсу чи становлення царської влади. Далі ми спробуємо більш детально розкрити усі ці аспекти «емблемних ієрогліфів» на прикладі Йашчілана щоб краще зрозуміти ранню історію названого царства.

3.2. «Емблемні ієрогліфи» Йашчілана та проблема походження на'чанських і каахських владарів

Випадок Йашчілана серед іншого цікавий тим, що місцеві правителі носили одразу два «емблемних» титули. Обидва були вперше виявлені ще Берліном, але їхнє дешифрування виявилось тривалим та непростим процесом.

¹ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 100.

² Helmke C., Kupprat F. Where Snakes Abound: Supernatural Places of Origin and Founding Myths in the Titles of Classic Maya Kings // Places of Power and Memory in Mesoamerica's Past and Present: How Sites, Toponyms and Landscapes Shape History and Remembrance / Ed. by Daniel Graña-Behrens. Estudios Indiana, Vol. 9. Berlin: Gebrüder Mann Verlag, 2016. P. 33-83.

Змінний компонент першого «емблемного ієрогліфа» Йашчілана подібний на широко вживану у писемності майя логограму **CHAN**, «небо», але має розділену навпіл горішню частину.¹ Дуже схожий знак неба із розколотою верхівкою зустрічається в іменах царів Тікаля Сіхйах-Чан-К'авііля I та Сіхйах-Чан-К'авііля II. На підставі цієї аналогії у науковій літературі 1990-х та початку 2000-х років перший «емблемний ієрогліф» Йашчілана читався **K'UHUL SINYAJCHAN AJAW**, «Священний Сіхйахчанський Владар».² Проте у 2004 році Саймон Мартін переконливо довів, що розколина в «емблемі» у цьому випадку позначає логограму **PA'**, а не **SIN**, отже, царі Йашчілана носили династичний титул **K'UHUL PA'CHAN AJAW**, «Священний Па'чанський Владар». *Pa' chan* у перекладі з мови ієрогліфічної писемності майя означає «розколоте небо».³

З-поміж двох «емблемних ієрогліфів» Йашчілана *па'чанський* варіант традиційно розглядається дослідниками як «основний». Показово зокрема, що у зовнішніх згадках із Бонампака, П'єдрас-Неграса, Паленке і Дос-Піласа царі Йашчілана або їхні родичі фігурують саме як *па'чанські* владарі.⁴ Крім того, імовірно, маємо тут один із випадків, коли царський титул був дуже схожий на стародавню назву того міста, з якого правила династія. На одвірку 25 із Йашчілана описано різноманітні обряди (викликання бога блискавки К'авііля, втілення богині Іш-Йохль, освячення храму й самого одвірка), виконані *па'чанським* царем Іцамкокаах-Бахламом III і його дружиною Іш-К'абаль-Шоок у місцевості *Тахнха'на'чан* («Посеред води розколоте небо»), названий «землею та печерою» Іцамкокаах-Бахлама III.⁵

В ієрогліфічних текстах майя слово *ch'een*, «печера», окрім свого буквального значення куди частіше вживалося у широкому метафоричному

¹ У деяких ранніх написах, наприклад на одвірках 22 і 47 з Йашчілана, ієрогліф **CHAN** повністю розділено на дві частини.

² Дивіться, наприклад, перше видання книги С. Мартіна і Н. Грюбе: Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. London – New York: Thames and Hudson, 2000. P. 119.

³ Martin S. A Broken Sky: The Ancient Name of Yaxchilan as Pa' Chan // The PARI Journal. 2004. Vol. 5, No. 1. P. 1-7.

⁴ Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 57-58; Martin S. A Broken Sky... P. 1.

⁵ Напис опубліковано в: Graham I., von Euw E. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions... P. 3:55-3:56.

сенсі як позначення міст і поселень, насамперед їхньої центральної частини з храмами головних богів та гробницями найбільш шанованих предків.¹ Отже, *Тахнха'па'чан* був «землею і містом» царя Йашчілана. Крім того, відповідно до канонів монументального мистецтва стародавніх майя, топоніми часто писалися в нижній частині представленої сцени, просто під ногами правителя, що стоїть на землі «свого» міста. Такий спосіб поєднання тексту із зображенням дослідники називають «топонімічним реєстром». На стелах 4 і 7 та ієрогліфічних сходах 3 з Йашчілана у топонімічному реєстрі з'являються назви *Па'чан* і *Тахнха'па'чан*.² Отже, маємо достатньо підстав вважати, що *Тахнха'па'чан* – це оригінальна назва Йашчілана як міста. Подібні топонімічні конструкції трапляються у текстах майя неодноразово. Наприклад, «Священні *Баакальські* Владарі» (правителі Паленке, Ель-Тортугеро і Комалькалько), імовірно, походили з місцевості *Тахнха'баакаль* («Посеред вод *Баакаля*»), згаданої на монументі 6 з Ель-Тортугеро.³ Нарешті, на стелі 1 із Мотуль-де-Сан-Хосе, столиці «Священних Владарів *Ік'а'а*», розповідається про ювілейну церемонію, здійснену в місцевості *Тахнха'ік'а'а* («Посеред вод *Ік'а'а*»).⁴ Цікаво, що місто Мотуль-де-Сан-Хосе дійсно розташоване біля джерела води – воно лежить на березі великого озера Петен-Іца. Так само назва «Посеред води розколоте небо» добре узгоджується із особливостями природного ландшафту Йашчілана, адже це місто розташоване на березі найбільш повноводної в області майя ріки Усумасінти, а верхівки крутих навколишніх пагорбів справді могли створити враження «розколотого неба».⁵

Другий «емблемний ієрогліф» місцевої династії також потребує коментаря. Якщо важливою складовою *па'чанського* титулу був знак «небо», то змінна частина альтернативної «емблеми» навпаки нагадує логограму **КАВ**,

¹ Детальний аналіз проблеми дивіться в: Tokovinine A. Place and Identity... P. 19-43.

² Stuart D., Houston S. Classic Maya Place Names... P. 57-62; Martin S. A Broken Sky... P. 2.

³ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 578-584.

⁴ Tokovinine A., Zender M. Lords of Windy Water: The Royal Court of Motul de San José in Classic Maya Inscriptions // Motul de San José: Politics, History, and Economy in a Classic Maya Polity / Ed. by A. Foias and K. Emery. Gainesville: University Press of Florida, 2012. P. 31-35.

⁵ Martin S. A Broken Sky... P. 6.

«земля», але має посередині одну темну заштриховану цятку, із якої іноді виходить ледь помітний завиток.¹ Як і у попередньому випадку, читання знаку змінювалося мірою прогресу в розумінні ієрогліфічної писемності майя. Певний час дослідники ототожнювали основний компонент другої «емблеми» Йашчілана з логограмою **РЕТ**, «коло», відповідно повний титул читався «Священний *Петський* Владар».² Однак більш ретельний аналіз показав, що насправді це різні знаки: посередині ієрогліфа **РЕТ** присутнє коло, а не заштрихована цятка.³ До того ж логограма з титулу царів Йашчілана іноді доповнюється кінцевим фонетичним підтвердженням **ji**, тобто її читання має завершуватися на приголосний звук *x*.⁴ У написі на дерев'яному одвірку 2 з Тікаля (блок В8) один із варіантів перемінного компонента другої «емблеми» Йашчілана заміняє в так званому «ієрогліфі зоряної війни» більш звичну у подібних контекстах логограму **КАВ**, «земля».⁵ Отже, знак, який нас цікавить, повинен мати значення, близьке до поняття «земля». Спираючись на всі ці непрямі докази, Альберт Давлетшин запропонував для другого «емблемного ієрогліфа» Йашчілана читання **КААЈ**, «селище».⁶ Наразі його не можна вважати цілком доведеним, бо для остаточного розв'язання проблеми бракує повних фонетичних субституцій чи хоча би початкових підтверджень.⁷ Тим не менше, читання **КААЈ** приймається в цій роботі зі знаком питання як найкраще аргументована з наявних гіпотез.

¹ Дивіться, наприклад: YAX: Lnt. 2, D3.

² Дивіться, наприклад: Токовинин А. А. Ритуальный танец майя в царских надписях городища Йашчилан (2-я пол. VIII в. н.э.) // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ, выпуск 4 / Отв. ред. И. А. Гвоздева. Москва: МГУ, 2001. С. 195-207.

³ Давлетшин А. И. Палеография древних майя: дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2003. С. 126-127.

⁴ Дивіться, наприклад: YAX: Lnt. 39, C4.

⁵ Martin S. Tikal's "Star War"... P. 226; Helmke C. Mythological Emblem Glyphs... P. 107.

⁶ Дивіться також: Сафронов А. В. Государства майя... С. 178.

⁷ Як гаданий зразок початкового фонетичного підтвердження у літературі згадувався напис на черепку з Буенавіста-дель-Кайо, де логограмі **КААЈ?** передує знак-склад **ka** (дивіться: Helmke C. Mythological Emblem Glyphs... P. 108, 115). Втім, названий приклад навряд чи має стосунок до дешифрування «емблеми» Йашчілана. Як слушно зауважили автори роботи українські колеги Віктор Талах, Марія Стаднік і Юрій Полюхович, зубці ієрогліфа **ka**, що в писемності майя має вигляд «гребінця», у цьому випадку спрямовано на попередній блок, отже, знак-склад, імовірно, є частиною вміщеного там запису **i-ka**, а не початковим підтвердженням для наведеної далі логограми **КААЈ?**.

Подібно до *Па'чана*, назва *Каах* використовувалася не лише в царських титулах, і за межами «емблем» вживалася як топонім. Водночас, порівнявши значення обох назв, між ними можна помітити суттєві відмінності. *Каах* ніколи не згадується в текстах як оригінальна назва Йашчілана або його частини, хоча в складі царства *па'чанських* і *каахських* владарів існувало окреме місто чи селище *Каахніб*, кероване провінційним намісником.¹ Натомість легендарна місцина *Каах* явно відігравала дуже важливу роль у міфології стародавніх майя.² На монументі 150 із Тоніни викладено місцеву версію одного з найпопулярніших майяських космогонічних сюжетів – оповіді про оновлення світу і початок нового календарного циклу 14 серпня 3114 року до н.е. (саме від цієї дати вівся відлік стандартного Довгого рахунку на монументах). Сказано, що виконаною в ті доісторичні часи ювілейною церемонією керував дванадцятий за рахунком «Священний *Каахський* Владар» Чак-...н-Куй.³ Вагома роль місцевості *Каах* у початку нової епохи підтверджується також текстом стели С з Кірігуа. Автори цього напису нерозривно поєднали час і простір – одночасно зі зміною віх календаря відбулася трансформація космосу. Повідомляється, що 14 серпня 3114 року до н.е. боги «оновили п'єдестал» і розмістили три камені в різних точках всесвіту. Зокрема маловідомий з інших джерел бог Іхк'-Наах-Чак розмістив зміїний престольний камінь у «землі *Каах*».⁴ Хоча численні аспекти таких міфологічних наративів залишаються не цілком зрозумілими, із них беззаперечно випливає, що династія «Священних *Каахських* Владарів» вважалася напрочуд давньою: в 3114 році до н.е. її буцімто представляв уже дванадцятий цар.

«Священні *Каахські* Владарі» або топонім *Каах* згадуються і в інших важливих міфах (смерть бога кукурудзи, спуск верховного небесного божества Іцамкокааха з небес у місцину *Каах* тощо). Таким чином, можемо зробити

¹ Дивіться: YAX: HS. 3-IV, C1-C4.

² Helmke C. Mythological Emblem Glyphs... P. 109-115; Tokovinine A. Place and Identity... P. 73-74.

³ Напис опубліковано в: Graham I., Henderson L., Mathews P., Stuart D. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 2: Tonina. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2006. P. 9:84.

⁴ Stuart D. The Order of Days... P. 216-222; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 551-554.

висновок, що, подібно до значно краще дослідженого *Матвіїля*, *Каах* фігурує в текстах майя у кількох значеннях: як основа царського династичного титулу, легендарне місце діяльності богів і реальне поселення, центр провінції в межах царства Йашчілан.

Але чому царям Йашчілана знадобилися різні титули? Як ми вже знаємо, це не єдиний приклад одночасного використання правителями майя альтернативних «емблемних ієрогліфів». По кілька «емблем» мали також владарі П'єдрас-Неграса, Паленке, Бонампака, Лаканха-Цельталь, Помони, Тоніни, Канкуена. Запропоновані вченими інтерпретації цього явища, звісно, прямо залежали від розуміння ними «емблемних ієрогліфів» як таких. Російський епіграфіст Олександр Сафронов присвятив подвійним титулам царів Західного регіону майя окреме дослідження. На його думку, сполучення кількох «емблем» стало наслідком поступового територіального розширення найбільших держав області. Так, згідно із концепцією дослідника, згадане на ієрогліфічних сходах 3 з Йашчілана місто *Каахніб* спочатку було столицею незалежного царства, розташованого на північ від *Па'чана*. У першій половині VII століття воно начебто втратило самостійність і перетворилося на підпорядкований Йашчілану провінційний осередок. Об'єднання двох держав під скіпетром однієї династії зовні проявилось у виникненні подвійного титулу «Священний *Па'чанський* Владар, Священний *Каахський* Владар».¹

За уважного розгляду концепція О. Сафронова викликає цілу низку заперечень. Почнімо з того, що в наявних ієрогліфічних текстах *каахські* владарі якщо й присутні окремо від *па'чанських*, то виключно у міфологічних сюжетах. Написи із Йашчілана не містять жодної згадки про якесь окреме царство *Каах*, його війни з *Па'чаном* чи династичний союз. Здійснена Сафроновим спроба окреслити приблизні кордони царств *Па'чан* і *Каах* – це чистої води спекуляція, ніяк не підкріплена свідченнями джерел. Теза про

¹ Сафронов А. В. Двойной «эмблемный иероглиф» в иероглифических текстах майя // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ, выпуск 7 / Отв. ред. И. А. Гвоздева. Москва: ЭхоПресс-2000, 2005. С. 176-177; Сафронов А. В. Государства майя... С. 178-180.

поступову територіальну експансію Йашчілана ґрунтується на припущенні, що другий «емблемний ієрогліф» його правителі почали використовувати порівняно пізно. Титул «Священний *Каахський* Владар» справді вперше з'являється лише на монументах, встановлених Іцамкокаах-Бахламом III (681-742).¹ Проте, за винятком серії одвірків, датованих пануванням К'ініч-Татбу'-Холя II (526 – після 537), до нас дійшло небагато ранніх пам'яток VI – першої половини VII століть. Зате у ретроспективних повідомленнях обидва титули приписувалися вже засновникові династії Йашчілана Йопaat-Бахламу I та його прямому спадкоємцю Іцамкокаах-Бахламу I.² Отже, принаймні з погляду нащадків, *па'чанські* і *каахські* владарі сприймалися як єдине та нероздільне ціле від моменту виникнення державності в Йашчілані.

Сказане, втім, не означає, що ці дві династії взагалі ніколи не розрізнялися у ширшій історичній перспективі. Навпаки, рід *каахських* владарів явно вважався значно давнішим, аніж *па'чанський*. До такого висновку спонукає унікальний напис на стелі 1 із провінційного містечка Дос-Каобас, в якому цар Йашчілана Йашуун-Бахлам III (629 – після 669) названий одночасно п'ятнадцятим наступником першого «Священного *Па'чанського* Владаря» Йопaat-Бахлама I і більш ніж тридцятим (точне число частково втрачене) спадкоємцем першого «Священного *Каахського* Владаря».³ Знаючи середню тривалість одного правління, нескладно розрахувати, що заснування *каахської* династії автори тексту з Дос-Каобаса датували приблизно I-II століттями до н.е.

Ми не маємо жодних доказів існування царської влади в Йашчілані у ті далекі часи. Але важливо зауважити, що чимало панівних домів Петену претендували на не менш давнє походження. Наприклад, у Наранхо «Священні *Са'альські* Владарі» починали родовід від Іхк'-Мііна, що нібито став царем за багато тисяч років до н.е. Найвідоміший представник цієї династії К'ахк'-Тілів-

¹ Schüren U. The Yaxchilan Emblem Glyphs: Indicators of Political Change and Expansion of a Classic Maya Polity // Mexicon. 1992. Vol. 14, Nr. 2. P. 33-34; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 119.

² Дивіться: YAX: Lnt. 21, C2-D2; YAX: HS. 1-1, 45-47.

³ Stuart D. Inscriptions of the River Cities: Yaxchilan, Piedras Negras and Pomona. Sourcebook for the XXXI Maya Meetings. University of Texas at Austin, 2007. P. 31.

Чан-Чакх правив у VIII столітті і вважався тридцять восьмим за рахунком царем. Таку ж довгу генеалогію створили собі *баашивіцські* владарі: на стелі 18 з Шультуна, стилістично датованій VI століттям, тамтешнього правителя названо тридцять третім за ліком від засновника династії.¹ У Вашактуні в 507 році поставив ювілейний монумент тридцять другий місцевий владар.² Розрахунки показують, що заснування усіх цих царських родів мало би припадати приблизно на 200 рік до н.е.³

Початок класичної доби історики традиційно пов'язують із 250 роком н.е., але зрозуміло, що це умовна межа. Насправді держави майя почали формуватися ще за середньої та пізньої докласики (1000 рік до н.е. – 250 рік н.е.), тоді ж з'явилися перші зразки монументальної архітектури і скульптури.⁴ Ядром класичної цивілізації вважається історичний регіон Петен, що охоплює територію однойменного департаменту в Гватемалі, а також південний схід сучасного мексиканського штату Кампече, південно-західну частину Кінтана-Роо, схід Табаско та Західний Беліз. Саме там було засновано найдавніші династії і знайдено перші відомі в низинах писемні пам'ятки. Політичний устрій, сформований царствами Петену в II-IV століттях, згодом поширився далі на захід та південний схід, зокрема і в регіон Усумасінти.⁵ Постає логічне питання: якщо на момент заснування Йашчілана династії *па'чанських* і *каахських* владарів уже міцно з'єдналися, можливо, початки їхнього союзу слід шукати в Петені?

Наше припущення підтверджується тим фактом, що окрім Йашчілана «Священні *Па'чанські* Владарі» і «Священні *Каахські* Владарі» зустрічаються в

¹ Garrison T., Stuart D. Un análisis preliminar de las inscripciones que se relacionan con Xultun, Petén, Guatemala // XVII Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2003 / Editado por J. P. Laporte, B. Arroyo, H. Escobedo y H. Mejía. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2004. P. 832.

² Safronov A., Beliaev D. La epigrafía de Uaxactun despues de un siglo, 1916-2016 // XXX Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2016 / Editado por B. Arroyo, L. Méndez Salinas y G. Aju Alvarez. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2017. P. 519.

³ Martin S. Ideology and the Early Maya Polity // Origins of Maya States / Ed. by L. Traxler and R. Sharer. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum, 2016. P. 533.

⁴ Houston S., Inomata T. The Classic Maya... P. 75-104.

⁵ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 35.

написах із Центрального Петену. Особи з такими титулами неодноразово згадуються на вишуканій розписній кераміці невідомого походження. У середині 1980-х років Пітер Метьюз ототожнив їх із правителями Вашактуна – важливого міста, розташованого північніше Тікаля. Висновок вченого підкріплювався наявністю «емблемного ієрогліфа» «Священних *Па'чанських* Владарів» на стелі 2 з Вашактуна.¹ Також у Вашактуні археологами Інституту Карнегі ще 1931 року було знайдено розписну вазу, виготовлену в майстерні *па'чанських* царів.

Гіпотеза Метьюза свого часу здобула підтримку багатьох колег і майже на чверть століття стала загальноприйнятою. По-новому подивитися на проблему дозволили розпочаті у 2006 році археологічні дослідження в Ель-Соці – місті стародавніх майя, що лежить за 26 км на північний захід від Вашактуна. Вже у перших оглядах тамтешніх писемних пам'яток епіграфіст проєкту Стівен Хаустон, посилаючись на приватне повідомлення Девіда Стюарта, поставив під сумнів прив'язку *па'чанських* і *каахських* владарів Петену до Вашактуна. На дерев'яному одвірку зі «Споруди 1» в Ель-Соці згадується *па'чанський* владар, названий сином *каахського* владаря Чак-...-Ахка, відомого також завдяки текстам на розписній кераміці. Таким чином, *па'чанські* й *каахські* владарі були однією родиною і панували в Ель-Соці. На монументах із Вашактуна зберігся натомість свій особливий «емблемний ієрогліф», який і мав позначати місцеву династію.² Дальші знахідки та відкриття цілковито підтвердили висновок Стюарта й Хаустона. Так, у 2011 році археологи виявили фрагмент нового монумента, стели 4 з Ель-Соца. Дата на пам'ятці є доволі пізньою і відповідає 16 березня 830 року. Сказано, що того дня «Священний *Па'чанський* Владар» ...-Чан-Йопаат виконав традиційну ювілейну церемонію.³ Хоча більшу частину

¹ Mathews P. Maya Early Classic Monuments and Inscriptions // A Consideration of the Early Classic Period in the Maya Lowlands / Ed. by G. Willey and P. Mathews. Albany: State University of New York at Albany, 1985. P. 45.

² Houston S. The Epigraphy of El Zotz // Mesoweb Articles, 2008. P. 1-3. URL: <http://www.mesoweb.com/zotz/articles/ZotzEpigraphy.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

³ Newman S., Garrido J. L., Carter N. Collapse, Continuity, Change: El Zotz in the Terminal Classic Period // An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 122-123.

напису втрачено, значення збереженого уламка важко переоцінити – стела 4 остаточно довела, що *па'чанські* царі панували в Ель-Соці аж до 830 року, тобто упродовж всієї класичної доби. Водночас більш ретельний аналіз стели 2 із Вашактуна показав, що на тому монументі йдеться про візит правителя Вашактуна в Ель-Соц.¹ Що ж стосується вази, то вона, імовірно, була подарована сусідам її першим власником, *па'чанським* владарем Ель-Соца Балуун-Чан-К'іном.²

Отже, в класичну добу історії майя царі Ель-Соца та Йашчілана мали однакові «емблемні ієрогліфи». Важливо, наголосити, що повторюються обидва титули: крім згаданого вище дерев'яного одвірка, дві емблеми в контексті Ель-Соца присутні на опублікованій нещодавно розписній тарілці.³ У IV-V століттях Ель-Соц визнавав зверхність далеких мексиканських імператорів Теотівакана і відігравав у Петені важливу роль, активно контактуючи з сусідами: Тікалем, Вашактуном, Ель-Перу. Детальний аналіз політичної історії цього царства виходить за межі нашого дослідження, але в контексті пошуку батьківщини владарів Йашчілана важливо наголосити, що Ель-Соц належав до найбільш ранніх класичних центрів низинної зони майя. Точний час його заснування наразі невідомий, але, згідно з археологічними даними, піднесення міста, супроводжуване значним зростанням кількості населення, почалося ще у I столітті н.е.⁴ Такі приблизні розрахунки, між іншим, непогано узгоджуються з числом «Священних *Каахських* Владарів» на стелі 1 із Дос-Каобаса.

Наведені факти в сукупності, на нашу думку, є достатньо переконливими, щоб підтримати припущення, яке раніше обережно висловив Стівен Хаустон:

¹ Carter N., Gutiérrez Castillo Y., Newman S. Border Lords and Client Kings: El Zotz and Bejucal in the Late Classic Period // *An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala* / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 112-113.

² Carter N. Once and Future Kings: Classic Maya Geopolitics and Mythic History on the Vase of the Initial Series from Uaxactun // *The PARI Journal*. 2015. Vol. 15, No. 4. P. 6-10.

³ Looper M., Polyukhovych Y. Four Painted Vessels in the Nasher Museum of Art at Duke University // *Glyph Dwellers*, Report 81, 2022. P. 33. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R81.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

⁴ Roman E., Garrison T., Houston S. Ruling through Defense: The Rise of an Early Classic Dynasty at El Zotz // *An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala* / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 71-79.

перший цар Йашчілана Йопаат-Бахлам I, імовірно, був родичем правителів Ель-Соца, представляв бічну гілку цієї династії.¹ З тих чи інших невідомих нам причин він залишив батьківщину в Петені, вирушив на захід і, діставшись долини Усумасінти, оселився на новому місці. Заснувавши державу в Йашчілані, Йопаат-Бахлам I зберіг за собою предківські титули «Священного *Па'чанського* Владаря» та «Священного *Каахського* Владаря». Мусимо оговоритися, що на сьогодні в написах не виявлено прямих згадок про міграцію з Ель-Соца в Йашчілан, але такий розвиток подій видається найбільш правдоподібним. Як уже зазначалося, нам відомий не один безсумнівний приклад збереження переселенцями родових «емблемних ієрогліфів»: царі Дос-Піласа і Калакмуля носили титули, які вказували на їхнє походження відповідно з Тікаля та Цібанче. До того ж у ранню класику спостерігалася загальна тенденція: чимало вихідців з Петену поширювали свою владу на периферію і засновували там нові династії. Наприклад, родич правителів Караколя К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' у 427 році прибув до міста Копан, розташованого на південно-східній межі території розселення майя, де й почав царювати.²

У випадку Ель-Соца – Йашчілана збігаються одразу дві «емблеми», тому випадковість майже виключена.³ На наш погляд, пам'ять про міграцію нащадки зберегли в довгому династичному рахунку, зафіксованому на стелі 1 із Дос-Каобаса: якщо лік *па'чанських* владарів «обнулився» після заснування Йашчілана, то більше число *каахських* предків, напевно, охоплювало також

¹ Houston S. The Epigraphy of El Zotz... P. 6.

² Stuart D. The Origin of Copan's Founder // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 25, 2007. URL: <https://mayadecipherment.com/2007/06/25/the-origin-of-copans-founder/> (дата звернення: 17.10.2023).

³ Крістофер Хелмке, втім, вважає, що спільні «емблемні ієрогліфи» не завжди свідчили про політичний зв'язок чи кривне споріднення. На його думку, місцевості *Па'чан* та *Каах* відігравали важливу роль у міфології майя, тому правителі Ель-Соца і Йашчілана цілком могли незалежно один від одного претендувати на ті самі престижні титули, освячені традицією (дивіться: Helmke C. Mythological Emblem Glyphs... P. 109). Нам подібне тлумачення не видається переконливим. На сьогодні не знайдено жодної надійної згадки про *Па'чан* або *па'чанських* владарів у міфологічному контексті, тож немає достатніх підстав виводити зв'язок двох «емблемних ієрогліфів» із легендарної традиції.

попередній період мешкання на батьківщині, в Петені.¹ Можна навіть припустити, що порівняно пізня поява *каахської* «емблеми» у написах із Йашчілана зумовлювалася саме бажанням тамтешніх царів нагадати про свій давній родовід. В історії майя траплялися такі спроби поєднати суперечливі прагнення до спадковості і оновлення. Приміром, *калоомте* ' Калакмуля після розколу *канульської* династії зберегли старий титул, але рахунок правителів почали з нуля.²

Єдиним вагогим контраргументом проти можливого походження царів Йашчілана з Петену залишається той факт, що назви *Тахнха'на'чан* і *Каахніб* зафіксовані як місцеві топоніми саме в регіоні Усумасінті й лише там. Якщо Йашчілан справді заснували переселенці, значить вони «забрали» із собою з батьківщини не тільки родові титули, а й топоніміку. Багато дослідників сумніваються щодо можливості такого «запозичення» географічних назв, але цікаву аналогію маємо в історії найвідомішого міста стародавніх майя – Чічен-Іци. Згідно зі свідченнями пізніх книг Чілам-Балам, воно було засноване мігрантами – народом майя-іца. Останні, імовірно, прибули на Юкатан із південних низин, принаймні якийсь «владар *Іца'*» згадується в тексті ранньокласичної посудини невідомого походження, що тепер зберігається у *Museum für Völkerkunde* в Берліні.³ Закріпившись на новому місці, переселенці залишили пам'ять про себе в тамтешній топоніміці: назва Чічен-Іца перекладається українською мовою як «Гирло колодязя іців», тобто існування міста згодом пов'язували саме з цим народом. Цілком імовірно, отже, що й назви заснованих мігрантами міст *Тахнха'на'чан* і *Каахніб* мали нагадувати про походження перших поселенців, поєднувати їх із далекою батьківщиною. Втім,

¹ Інше можливе пояснення різних династичних рахунків полягає у тому, що «Священним *Каахським* Владарям» належало чільне місце в оповідях про оновлення Всесвіту, тож через відповідний титул правителі Йашчілана продовжували власну генеалогію до самих богів.

² Martin S. Of Snakes and Bats: Shifting Identities at Calakmul // The PARI Journal. 2005. Vol. 6, No. 2. P. 7-8.

³ Boot E. Continuity and Change in Text and Image at Chichen Itza, Yucatan, Mexico: A Study of the Inscriptions, Iconography and Architecture at a Late Classic to Early Postclassic Maya Site. Leiden: CNWS Publications, 2005. P. 36-37.

остаточно розв'язати це складне питання допоможуть тільки подальші дослідження, насамперед відкриття нових написів.¹

3.3. Список ранніх царів Йашчілана і проблеми його хронології

На жаль, рання історія Йашчілана з археологічного погляду досліджена дуже погано. Перші великі міські споруди, імовірно, досі надійно приховані під більш пізніми надбудовами. Знахідки кераміки свідчать, що невеличке поселення виникло на місці майбутнього Йашчілана близько 300 року до н.е., однак архітектурних будівель, датованих пізньою докласикою, на території городища наразі не виявлено.²

Монументальні написи дозволяють певною мірою заповнити прогалину в наших знаннях, проте свідченнями цих джерел слід користуватися дуже обережно та критично. Найдавніші писемні пам'ятки з Йашчілана, які збереглися до нашого часу, було створено у першій чверті VI століття. Усі повідомлення про події IV-V століть і тогочасних правителів міста, таким чином, є ретроспективними, збереглися винятково в пізнішій традиції, зміст якої нащадки, звісно, могли корегувати відповідно до власних пропагандистських цілей та потреб.

Повний перелік перших десяти царів Йашчілана зберігся на чотирьох одвірках зі «Споруди 12», а також у довгому тексті ієрогліфічних сходів 1. Усі ці монументи дійшли до нас завдяки енергійній діяльності одного з

¹ Порівняйте нашу інтерпретацію із альтернативним поглядом на проблему у: Сафронов А. В. Государства майя... С. 180.

² López Varela S. Analisis y Clasificación de la Cerámica de un Sitio Maya del Clásico: Yaxchilan, Mexico. Oxford: British Archaeological Reports, 1989. P. 46.

найвідоміших *на'чанських* владарів Йашуун-Бахлама IV (752-768). Одвірки 11¹, 35, 37 та 49 було створено ще в середині VI століття, але Йашуун-Бахлам IV, імовірно, наказав перенести їх із якоїсь невідомої більш ранньої будівлі до зведеної ним «Споруди 12», і таким чином зберіг названі пам'ятки для нащадків.² Ієрогліфічні сходи 1 з Йашчілана – це вже спадщина самого Йашуун-Бахлама IV, проте їхній текст викарбувано поверх затертого давнішого напису. Маємо в цьому випадку один із яскравих прикладів того, як царі майя пропагували вигідне їм бачення минулого: тексти, що відповідали поточним політичним інтересам, зберігалися та відтворювалися, натомість небажані написи знищувалися.³

Тексти групи одвірків та ієрогліфічних сходів 1 дещо різняться за формою, але повідомляють про ті самі події. Написи на чотирьох одвірках явно були фрагментами цілісної оповіді – історичну інформацію в них подано відповідно до чіткого спільного шаблону.⁴ На початку вказується точне місце кожного наступного правителя Йашчілана у династичній послідовності, наприклад: «першим став владарем Йопаат-Бахлам, *на'чанський* владар; другим став владарем Іцамкокаах-Бахлам, *на'чанський* владар; третім став владарем Йашуун-Бахлам, *на'чанський* владар» і так далі. Вочевидь, ми маємо тут місцеву версію царського списку, що починався від засновника династії. Подібні переліки, як уже зазначалося, добре відомі в багатьох містах майя. Скажімо, в Тікалі у VIII столітті панував Йіхк'ін-Чан-К'авііль, двадцять сьомий

¹ У науковій літературі цей монумент дотепер позначають по-різному. Його було знайдено командою мексиканських археологів під керівництвом Роберто Гарсія Моля в 1983 році, тобто уже після виходу присвячених Йашчілану томів *Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions*. Упорядники Корпусу опублікували всі відомі на той час одвірки Йашчілана з 1 по 59, але залишили вільне місце для одвірка 11. Про таку пам'ятку на початку XX століття згадував Теоберт Малер, однак після нього її ніхто не бачив, а Сільванус Морлі та Іан Грехем взагалі сумнівалися, чи вона справді будь-коли існувала. З появою нового монумента виникла дилема, який номер за ним закріпити: 11 чи 60? У роботах різних дослідників трапляються обидва варіанти, але загалом пам'ятка сьогодні більш відома саме як одвірок 11.

² Гіпотеза про перенесення монументів підтверджується тим фактом, що самі одвірки є ранніми за стилем і виклад подій на них доведено лише до царювання К'ініч-Татбу'-Холя II (526 – після 537). «Споруда 12» вважається натомість пізньою будівлею й дуже схожа на «Споруду 22», освячену Йашуун-Бахламом IV. Дивіться: Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 69; Tate C. Yaxchilan: The Design of a Ceremonial City... P. 170.

³ Stuart D. A Study of Maya Inscriptions... P. 171-176.

⁴ Дивіться детальний аналіз у: Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 70-78.

цар у ряду від Йаш-Ехб-Шоока – першого історичного *мутульського* владаря.¹ Його син і спадкоємець, відповідно, відомий у літературі як «Двадцять восьмий правитель».²

Варто зауважити, що, попри популярність царських списків, якогось загального та обов'язкового стандарту представлення такої інформації не існувало.³ Кожен правитель самостійно вирішував, яким чином увічнити пам'ять про власних предків і які їхні діяння вважати найбільш важливими. Приміром, у кількох довгих текстах із Паленке зафіксовано дні коронації «Священних *Баакальських* Владарів», виконані ними ювілейні церемонії і навіть дати вступу на посаду високих сановників. Найчастіше ж автори написів лаконічно сповіщали, що той чи інший цар є таким-то за рахунком наступником родоначальника династії.

У випадку групи одвірків зі «Споруди 12» Йашчілана після імені й титулу місцевого владаря неодмінно йде ієрогліф **T78:514**, значення якого ми детально розглянемо далі. Нарешті, наприкінці кожної фрази згадується ще одна особа, але тепер уже чужинець – виходець із того чи іншого сусіднього царства. Як приклад наведемо речення, записане у блоках A7-D3 одвірка 37 з Йашчілана: «дев'ятим став владарем “Knot-eye”-Бахлам, *па'чанський* владар, **ye-T78:514** Чак-Мат-Йаш-Укуум, володар списа Йат-...на, владаря *Ак'е'*».⁴

У тексті ієрогліфічних сходів 1 з Йашчілана колись містився ще довший перелік місцевих царів – від першого до сімнадцятого. Напис погано зберігся, але загальна його структура зрозуміла. Кожен фрагмент починався датою Календарного кола – це день, коли відбулася коронація чергового *па'чанського* владаря. Після опису воцаріння йде інтервальне число, що хронологічно

¹ TIK: St. 5, B4-B6.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 50.

³ Vepretskii S. The Force Awakens: History and Politics of Early Kanu'l. Paper presented at the 26th European Maya Conference, Bratislava, Slovakia, 9-11 December 2021.

⁴ Напис опубліковано в: Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 2: Yaxchilan... P. 3:83. Трохи інакший український переклад дивіться також у: Поліхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 521-522.

з'єднує коронацію із наступною подією. Розповідь про неї здебільшого дублює інформацію, яку ми вже знаємо завдяки текстам зі «Споруди 12»: після дати другої події знову з'являються ієрогліфи **ye-T78:514-je** і наводяться імена й титули чужинців.¹ Таким чином, написи на групі одвірків та ієрогліфічних сходах 1 є значною мірою паралельними. В них ідеться про ті самі епізоди ранньої історії Йашчілана, хоча спосіб викладу інформації дещо відрізняється. Завдяки ієрогліфічним сходам 1 ми зокрема достеменно знаємо, що коронація чергового правителя Йашчілана і згадка про вихідця з сусіднього царства – це дві різні події, чітко відмежовані одна від другої в часі.

Отже, написи із Йашчілана переконливо свідчать, що вже перші *па'чанські* владарі активно контактували з сусідами. Але якими були їхні зовнішні зносини: мирними чи ворожими? Стосовно цього питання в історіографії немає єдиної думки. Ще на початку 1990-х років авторитетні дослідники Лінда Шіле та Пітер Метьюз висунули гіпотезу, що в обох списках перелічено дружні візити іноземних гостей, здійснені із нагоди сходження на трон *па'чанських* правителів.² До схожого висновку згодом дійшов також Петер Біро. На його думку, ретроспективні тексти з Йашчілана містять описи ритуальних бенкетів та інших церемоній, приурочених до коронації місцевих владарів. Ці урочистості нібито відвідували почесні гості із сусідніх царств, що є доказом існування системи союзів та дружніх зв'язків між державами західного регіону майя в той час.³

Втім, за детальнішого розгляду версія про дружні візити та спільні коронаційні церемонії видається вкрай сумнівною. Правильне розуміння природи відносин Йашчілана з сусідами залежить від інтерпретації ієрогліфа **T78:514**. Як уже зазначалося, цей знак постійно наявний після згадки чергового *па'чанського* владаря і передує імені чужинця. Отже, за його допомогою

¹ Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 78-91.

² Schele L., Mathews P. Royal Visits and Other Intersite Relationships among the Classic Maya // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 234-239.

³ Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 84-86.

описувався зв'язок між двома особами. Дискусія щодо точного читання й перекладу ієрогліфа наразі триває. Дослідниками пропонувалися зокрема значення **ЕНТЕ'**, «звершення, здобуток»¹, **УЕJ-ТЕ'**, «гострий край, вістря списа»², **ЕН-ТЕ'**, «спис із зубцями» і **АТ-ТЕ'** «пораховані (оплачені) списи».³ На низці монументів з Йашчілана стандартна комбінація **T78:514** замінюється альтернативними написаннями **ye-je-TE'** або **ye-he-TE'**, що їх виконано із використанням знаків-складів.⁴ Відомі також приклади, коли самому ієрогліфу **T78:514** передуює склад **ye**, а після нього записано склад **je**.⁵ Усі ці варіанти свідчать на користь припущення, що знак, який нас цікавить, є логограмою і може читатися **ЕНТЕ'** чи **ЕJTE'**. Проблема ускладнюється, однак, тим, що на ієрогліфічних сходах із Цібанче ієрогліф **T78:514** раз по раз має початкове фонетичне підтвердження **ya**, а не **ye**.⁶ На думку Юрія Полуховича, ми стикаємося тут із суто діалектними відмінностями: в одному регіоні низин майя логограму могли читати **ЕJTE'**, а в іншому **АJTE'**. Таке тлумачення видається нам доволі вірогідним, хоча говорити про остаточне дешифрування проблемного знака наразі передчасно.

Та попри всі розбіжності стосовно точного читання ієрогліфа **T78:514**, приблизний сенс словосполучення, яке поєднує царів Йашчілана із чужинцями, можна надійно встановити за паралельними контекстами. Приміром, на сходах з Цібанче зворот **ya-T78:514-AJ** пов'язує *канульського* владаря Йукноом-Ч'еена I зі взятими ним у полон бранцями.⁷ Так само на монументах з Паленке знак **T78:514** з'являється в сценах представлення полонених та описах переможних війн проти сусіднього міста Тоніна. Водночас, у самій Тоніні він наявний,

¹ Полухович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 74.

² Bernal G. Glifos Enigmáticos de la Escritura Maya: El logograma T514, **YEJ**, "filo" // *Arqueología Mexicana*. 2015. Vol. 23, No. 135. P. 78.

³ Tokovinine A. Fire in the Land... P. 83-86.

⁴ Дивіться, наприклад: YAX: HS. 3-I, C8; YAX: Lnt. 16, F1; YAX: HS. 5-III, 82; YAX: St. 5, G1.

⁵ Дивіться, наприклад: PAL: Notre Dame Panel, pA2. Порівняйте також різні написання, наведені в: Martin S. Preguntas epigráficas acerca de los escalones de Dzibanché // *Los cautivos de Dzibanché* / Ed. por E. Nalda. Ciudad de Mexico: INAH, 2004. P. 111.

⁶ Дивіться, наприклад: TZB: Mon. 18, B3.

⁷ Martin S. Preguntas epigráficas... P. 109-115.

наприклад, на монументі 172, де зображено зв'язаного бранця із Паленке.¹ У 659 році правитель Паленке К'ініч-Ханааб-Пакаль здобув перемогу над Санта-Еленою та іншими ворожими царствами і з нагоди тріумфу освятив у своїй столиці нову споруду, в назві якої також фігурує ієрогліф T78:514.²

На нашу думку, наведені приклади не залишають жодних сумнівів стосовно того, що на одвірках зі «Споруди 12» та ієрогліфічних сходах 1 перелічено воєнні звияти владарів Йашчілана, а згадані поряд із ними представники сусідніх царств – це взяті у полон бранці. Саме такої інтерпретації сьогодні дотримуються Саймон Мартін, Стівен Хаустон та інші провідні епіграфісти.³ До сказаного можна додати, що у монументальній архітектурі майя класичної доби такий тип пам'яток, як ієрогліфічні сходи, взагалі здебільшого створювався з метою увічнення воєнних перемог. Нарешті, на користь висновку, що в названих текстах йдеться аж ніяк не про дружні візити, свідчить напис на одвірку 35 з Йашчілана. Там сказано, що 17 січня 537 року десятий за рахунком *па'чанський* владар К'ініч-Татбу'-Холь II полонив чергового ворога. Цього разу в неволі опинився Навакаль-Тіпіна' – воєначальник могутнього *канульського* царя Туун-К'аб-Хіша. Важливого бранця, імовірно, привели в столицю переможців, де принесли у жертву богам-покровителям Йашчілана О'-Чакку та К'ан-Ві'-Чувааху.⁴ Дослівно на монументі сказано, що Навакаль-Тіпіна' був «з'їдений» богами. Схожий приклад маємо в довгому тексті західної панелі з «Храму написів» Паленке. Там яскраво описується згадувана вже перемога К'ініч-Ханааб-Пакаля над Санта-Еленою. Сказано, що за кілька днів після битви подолані вороги прибули в Паленке, де були «з'їдені» місцевими богами і самим К'ініч-Ханааб-Пакалем.⁵

¹ TNA: Mon. 172, B5.

² Sanchez A., Polyukhovych Y., Cuevas M. et al. The Hieroglyphic Stairway of House C, Palenque, Chiapas: New Approaches // Mexicon. 2020. Vol. 42, Nr. 1. P. 11.

³ Дивіться, наприклад: Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118.

⁴ YAX: Lnt. 35, C4-D8.

⁵ Martin S., Zender M., Grube N. Palenque and Its Neighbors... P. II-26.

Очевидно, що про жодну зустріч союзників чи спільний святковий бенкет у цьому другому випадку йтися не може.

Таким чином, ми маємо довгий перелік коронацій царів Йашчілана та їхніх воєнних звершень. Предметом жвавих дискусій дотепер залишається хронологія цього списку. Проблема полягає у тому, що на одвірках зі «Споруди 12» дат майже немає, а текст ієрогліфічних сходів 1 погано зберігся і події в ньому датовано за циклічним Календарним колом, позиції якого повторюються раз на кожні 52 роки. Перша твердо відома дата в історії Йашчілана – 9.0.19.2.4, 2 К'ан 2 Йаш (17 жовтня 454 року). Того дня сьомий місцевий цар Хац'оом-Холь освятив у Йашчілані нову будівлю.¹ Спираючись на цю точку відліку, епіграфісти намагаються розрахувати дати коронації попередників Хац'оом-Холя.

Починаючи від 1980-х років різними дослідниками було запропоновано кілька альтернативних хронологічних реконструкцій, проте жодна з них поки не може вважатися остаточно доведеною. Стандартною на сьогодні вважається схема, докладно обґрунтована в дисертаційному дослідженні Пітера Метьюза. Згідно з висновками названого дослідника, коронація засновника династії Йашчілана Йопаат-Бахлама I, датована на ієрогліфічних сходах 1 за Календарним колом 7 Іміш? 14 Соц', відбулася в день 8.16.2.9.1, 7 Іміш 14 Соц' (25 липня 359 року). Третій за ліком «Священний *Па'чанський* владар» Йашуун-Бахлам I, відповідно, мав сісти на трон у день 8.17.1.17.16, 2 Кіб 14 Моць (8 жовтня 378 року), його наступник Йаш-Шукууб?-Холь, імовірно, успадкував владу в дату 8.17.13.3.8, 4 Ламат 11 Ч'ен (22 жовтня 389 року), а невідомий на ім'я п'ятий цар Йашчілана коронувався в день 8.18.6.5.13, 10 Бен 11 Моць (29 вересня 402 року).² Запропонована Метьюзом хронологія перших *па'чанських* правителів була із дуже незначними змінами прийнята Саймоном

¹ YAX: Lnt. 21, A1-D2.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 19, 80-90.

Мартіном та Ніколаєм Грюбе і наразі залишається найбільш популярною в науковій літературі.¹

Головні зауваження стосовно цієї традиційної хронології зводяться до двох проблем. По-перше, як уже було сказано, дати Календарного кола на ієрогліфічних сходах 1 з Йашчілана дійшли до нас у дуже пошкодженому стані і деякі їхні компоненти нині повністю втрачено. Наприклад, у датах воцаріння першого та третього *на'чанських* владарів, які стали основою для дальших розрахунків Метьюза, майже не збереглися ієрогліфи днів за 260-денним календарним циклом *цольк'ін*. Через це вченому довелося самотужки заповнювати наявні в джерелах прогалини, зупиняючись на найбільш імовірних варіантах серед кількох можливих дат. Зрозуміло, що за таких обставин будь-яка реконструкція залишатиметься спірною принаймні доти, доки її не вдасться підкріпити новими написами. Лінда Шіле, приміром, загалом погоджувалася із висновками П. Метьюза, проте для дати воцаріння першого правителя Йашчілана Йопаат-Бахлама I вважала вірогіднішим варіант 8.14.2.17.6, 7 Кімі 14 Соц' (3 серпня 320 року).²

Найбільша ж вада схеми Пітера Метьюза полягає у тому, що в його реконструкції періоди правління перших шістьох *на'чанських* царів виявляються аж надто короткими. Якщо станом на 454 рік у Йашчілані панував сьомий владар, то всі його попередники мали змінити один одного на престолі менш ніж за століття, адже заснування династії Метьюз датував 359 роком. Подібні висновки суперечать середній тривалості правління царів майя, яка, відповідно до розрахунків Саймона Мартіна, становила 22,5 роки.³ Беручи цю цифру як точку відліку, нескладно порахувати, що Йопаат-Бахлам I мав би

¹ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118-119.

² Schele L. An Epigraphic History of the Western Maya Region // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 75-76.

³ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 76. Цифра базується передусім на аналізі царських списків з Паленке і Копана, хронологію яких надійно встановлено.

сісти на трон приблизно у першій чверті IV століття, тобто на кілька десятиліть раніше, ніж виходить за реконструкцією П. Метьюза.

Розв'язати складні суперечності спробував німецький дослідник Вернер Нам. На його думку, запропонована Метьюзом реконструкція дати коронації Йопаат-Бахлама I як 7 Іміш 14 Соц' є коректною, але в абсолютній хронології це Календарне коло слід перенести на один чи кілька 52-річних циклів назад, тобто воно може відповідати дню 8.8.4.6.1, 7 Іміш 14 Соц' (1 вересня 203 року) або 8.13.9.14.1, 7 Іміш 14 Соц' (7 серпня 307 року). Відповідно, переміщуються назад також дати воцаріння спадкоємців засновника династії: згідно з гіпотезою Нама, Йашуун-Бахлам I міг посісти трон у день 8.11.16.9.16, 2 Кіб 14 Моць (2 листопада 274 року) або 8.14.9.4.16, 2 Кіб 14 Моць (21 жовтня 326 року), а Йаш-Шукууб?-Холь став владарем у день 8.14.0.4.8, 4 Ламат 11 Йаш (29 листопада 317 року) чи 8.16.12.17.8, 4 Ламат 11 Йаш (16 листопада 369 року). Нарешті, для п'ятого правителя Йашчілана В. Нам пропонує імовірні дати коронації 8.15.13.10.13, 10 Бен 11 Моць (12 жовтня 350 року) та 8.16.19.17.3, 10 Ак'баль 11 Моць (5 жовтня 376 року).¹

Оцінюючи ці альтернативні варіанти довшої хронології, ми вважаємо 203 рік надто ранньою і нічим не підкріпленою датою, що навряд чи могла відповідати дню коронації першого правителя Йашчілана. Натомість 7 серпня 307 року – це значно вірогідніша пропозиція, яка до того ж добре узгоджується з розрахунками Саймона Мартіна. Водночас на сьогодні із певністю зупинитися на будь-якій абсолютній хронології ранніх *на'чанських* царів просто неможливо – забагато критично важливих компонентів дат Календарного кола втрачено або пошкоджено. Наприклад, Календарне коло воцаріння Йопаат-Бахлама I не обов'язково відповідало дню 7 Іміш 14 Соц'. Не менш імовірним варіантом реконструкції є також комбінація 7 Кіб 14 Соц', за якої заснування династії в Йашчілані можна датувати 294 або 346 роками.² З огляду на таку кількість

¹ Nahm W. Hieroglyphic Stairway 1 at Yaxchilan // Mexicon. 1997. Vol. 19, Nr. 4. P. 66-67.

² Nahm W. New Readings on Hieroglyphic Stairway 1 // Mexicon. 2006. Vol. 28, Nr. 2. P. 31-32.

складних проблем, ми вважаємо за краще взагалі відмовитися поки що від точних дат правління для перших шістьох правителів Йашчілана і обмежимося у нашій роботі тільки приблизною хронологією. Приміром, більш-менш впевнено можна сказати, що владарювання Йопаат-Бахлама I припало на початок чи середину IV століття.

3.4. Правителі Йашчілана в IV-V століттях

Ієрогліфічні тексти з Йашчілана, здавалося б, не залишають жодних сумнівів стосовно того, від кого слід починати рахунок місцевих царів: одразу на кількох монументах першим *на'чанським* і *каахським* владарем чітко названо Йопаат-Бахлама I. Проте у 2006 році згаданий вище дослідник Вернер Нам висунув дуже сумнівну, хоча й цікаву, гіпотезу, відповідно до якої насправді династію Йашчілана заснувала зовсім інша людина, надалі свідомо «викреслена» нащадками із офіційної історії. Його версія спирається на інтерпретацію тексту панелі 3 із П'єдрас-Неграса – визначної пам'ятки монументальної скульптури стародавніх майя.¹

Царства Йашчілан та П'єдрас-Неграс були сусідами і впродовж майже всієї класичної доби ворогували між собою, змагаючись за домінування в регіоні Верхньої Усумасінти. Їхнє запекле суперництво стало врешті-решт чи не головною причиною стрімкого занепаду обох держав у першій третині IX століття.² Втім, траплялися також короткі періоди, коли на зміну ворожнечі приходив ситуативний союз. Якщо вірити панелі 3 із П'єдрас-Неграса, у серпні 749 року невідомий з інших джерел правитель Йашчілана Йопаат-Бахлам II

¹ Nahm W. New Readings... P. 32.

² Stuart D. Una guerra entre Yaxchilán y Piedras Negras? // Proyecto Arqueológico Piedras Negras, informe preliminar no. 2, segunda temporada, 1998 / Ed. por H. Escobedo y S. Houston. Ciudad de Guatemala: Instituto de Antropología e Historia de Guatemala, 1999. P. 389-392; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 116-153.

відвідав сусіднє місто на чолі представницької делегації. Почесні гості взяли участь в урочистостях, влаштованих з нагоди ювілею від дня коронації правителя П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахка III. З тексту випливає підпорядкований статус царя Йашчілана – звертаючись до господаря свята, він прямо назвав останнього «нашим опікуном». Таким чином, внаслідок якоїсь внутрішньої турбулентності у Йашчілані на кілька років утвердився прихильник союзу із П'єдрас-Неграсом.¹

Панель 3 із П'єдрас-Неграса давно привернула увагу дослідників, бо її текст містить надзвичайно важливу та унікальну інформацію. У зверненій до правителя Йашчілана промові Іцам-К'ан-Ахк III вписав візит високого гостя в широкий історичний контекст. Він нагадав, що дід чи предок Йопаат-Бахлама II Йашуун-Бахлам був коронований у день 2 Кавак 2 Муваан за наказом якогось більш раннього царя П'єдрас-Неграса, котрого теж звали Іцам-К'ан-Ахком.² Отже, один із попередніх *па'чанських* владарів раніше уже визнавав політичну зверхність сусідньої держави, і його приклад використовувався тепер нащадками як авторитетний історичний прецедент. Зрозуміло, в самому Йашчілані будь-які натяки на перебування під чужою опікою відсутні – коли у місті остаточно запанували вороги П'єдрас-Неграса, вони доклали неабияких зусиль щоб «забути» ганебні епізоди власного минулого.

Про якого ж царя Йашчілана дуже добре пам'ятали у П'єдрас-Неграсі і коли він обіймав престол? На жаль, відповісти на це питання не так легко, як може здатися на перший погляд. Річ у тім, що вжите в оригінальному тексті слово *tam* (**МAM**) має у мовах майя одразу кілька взаємопов'язаних значень. Воно могло позначати онука або діда (зазвичай по материнській лінії), а в ширшому сенсі взагалі предка.³ Таким чином, ми не знаємо достеменно, ким

¹ Дуже детальний аналіз ієрогліфічного тексту панелі 3 із П'єдрас-Неграса дивіться в: Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба во второй половине VIII в. // Вопросы эпиграфики. Выпуск 7. Часть 1. / Отв. ред. А. Г. Авдеев. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2013. С. 537-545, 564-588.

² PNG: Pan. 3, B'1-D'4.

³ Stuart D. The Maya Hieroglyphs for *Mam*, "Grandfather, Grandson, Ancestor". Manuscript, 2000. P. 1-18. URL: <https://web.archive.org/web/20220308125346/http://decipherment.files.wordpress.com/2007/09/mam-glyph.pdf> (дата звернення: 16.10.2023); Houston S. The Gifted Passage... P. 158-159.

саме приходився Йашуун-Бахлам Йопаат-Бахламу II: дідом чи більш віддаленим пращуром? Царські імена Йашуун-Бахлам та Іцам-К'ан-Ахк були напрочуд популярні відповідно у Йашчілані і П'єдрас-Неграсі та постійно повторювалися. Дату коронації Йашуун-Бахлама, на жаль, наведено тільки за циклічним Календарним колом, позиції якого також повторюються раз на 52 роки. Отже, сам по собі напис на панелі 3 із П'єдрас-Неграса не дозволяє надійно визначити точний час владарювання Йашуун-Бахлама.

Дослідниками пропонувалися різні можливі інтерпретації проблемного джерела. Найбільш обґрунтованим нам видається пояснення, яке у своїй останній книзі підтримав зокрема С. Мартін. На його думку, Календарне коло 2 Кавак 2 Муваан має відповідати дню 9.11.1.2.19, 2 Кавак 2 Муваан (8 грудня 653 року), а згадані в написі Йашуун-Бахлам та Іцам-К'ан-Ахк – це відповідно правитель Йашчілана Йашуун-Бахлам III (629 – після 669) і цар П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахк II (639-686). Якщо так, то на панелі 3 із П'єдрас-Неграса ретроспективно описувалися події середини VII століття. Головна вада цієї гіпотези полягає в тому, що Йашуун-Бахлам III сів на трон Йашчілана ще 19 вересня 629 року, тобто задовго перед 653 роком. Проте, як уже зазначалося у другому розділі нашої роботи, якщо цар майя отримував або змінював сюзерена, церемонію його коронації виконували повторно – подібні випадки зафіксовані в текстах із Мораль-Реформи та Караколя. Логічно, отже, припустити, що Йашуун-Бахлам III починав правити як незалежний владар, але 653 року визнав зверхність П'єдрас-Неграса і мусив коронуватися вдруге за життя.¹

Автори альтернативних версій натомість пропонують перенести згадані Іцам-К'ан-Ахком III події у значно більш далекі часи. Так, Вернер Нам датує воцаріння Йашуун-Бахлама 290 роком і перетворює цього владаря, якого він умовно називає «нульовим» Йашуун-Бахламом, на дійсного засновника

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 253-254.

на 'чанської династії та попередника Йопаат-Бахлама I.¹ Російські дослідники Дмитро Беляєв і Олександр Сафронов значно обережніші у висновках. Вони наводять 653 рік як один з можливих варіантів датування, але водночас не відкидають імовірності, що на монументі із П'єдрас-Неграса йдеться про епізод ранньої історії обох царств, пов'язаний, на їхню думку, з коронацією Йашуун-Бахлама I у 394 році.² Головний аргумент на підтримку другої версії зводиться до того, що в тексті панелі Йопаат-Бахлам II називає Іцам-К'ан-Ахка III «нашим опікуном упродовж 17 двадцятиліть». Якщо 17 двадцятиліть (340 років) позначають загальну тривалість панування П'єдрас-Неграса над Йашчіланом, то початок залежних відносин мав припадати приблизно на рубіж IV-V століть.

Даючи оцінку цим гіпотезам, ми поділяємо думку тих дослідників, які ототожнюють загадкового Йашуун-Бахлама із Йашуун-Бахламом III, а описану коронацію вважають його повторним воцарінням у середині VII століття. На користь такого вибору можна навести принаймні один вагомий аргумент: ми точно знаємо, що станом на 653 рік у Йашчілані та П'єдрас-Неграсі дійсно правили царі з такими самими іменами, які згадані в тексті панелі 3. До того ж визнання Йашуун-Бахламом III політичної зверхності сусіда добре вписується в загальний контекст тогочасних подій. Натомість гіпотеза Вернера Нама про існування альтернативного засновника династії, нібито «забутого» нащадками, не витримує серйозної критики. Майя справді часом викреслювали «небажаних» царів із династичного списку, проте ми не знаємо випадків застосування подібної практики до родоначальників. Засновники династій традиційно оточувалися особливою пошаною, а в деяких містах (наприклад, Копані) їм після смерті поклонялися майже як божествам.³ У Йашчілані першим місцевим владарем явно вважали Йопаат-Бахлама I, жодних натяків на будь-які суперечки з цього приводу ми не маємо. Аналізуючи текст панелі 3, В.

¹ Nahm W. New Readings... P. 32.

² Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба... С. 539, 541.

³ Schele L. The Founders of Lineages at Copan and other Maya Sites // Ancient Mesoamerica. 1992. Vol. 3, Issue 1. P. 135-144.

Нам припустився низки неточностей і неправильно ідентифікував названого там царя П'єдрас-Неграса, що загалом підриває довіру до його теорії. Нарешті, як буде показано в наступному розділі, у III-IV століттях предки Іцам-К'ан-Ахка III ще навіть не правили в П'єдрас-Неграсі – вони прибули туди з таємничої прабатьківщини *Йокіб* не раніше 454 року.

Що ж до репліки «ти наш опікун упродовж сімнадцяти двадцятиліть», то вона була звернена Йопаат-Бахламом II персонально до Іцам-К'ан-Ахка III і, на нашу думку, взагалі не стосується тривалості відносин Йашчілана з П'єдрас-Неграсом. Мова йшла радше про те, що, як сюзерен, Іцам-К'ан-Ахк III панував і пануватиме над своїми підданими завжди, його влада вічна. Слід зважати, що панель 3 із П'єдрас-Неграса – це ретроспективна пам'ятка, на момент створення якої усі головні учасники урочистого дійства вже давно померли. Покійні ж царі, відповідно до світогляду стародавніх майя, підносилися на небо, де й продовжували своє правління, не підлягаючи впливові звичайного земного часу. Подібні уявлення дуже яскраво проявилися в написі на західній панелі з «Храму написів» Паленке – усипальниці найвідомішого «Священного Баакальського Владаря» К'ініч-Ханааб-Пакаля (615-683). Там сказано, що К'ініч-Ханааб-Пакаль став владарем через понад мільйон років після міфічного воцаріння божества, а також висловлено впевненість, що померлий правитель задовольнить своє серце під час майбутніх ювілейних церемоній, які відбудуться у 692, 830 та 4772 роках.¹ Очевидно, автори тексту прагнули поєднати віддалені одна від одної епохи зі священною особою царя, перетворивши останнього на вічну постать. Так само у прикладі, який нас цікавить, Іцам-К'ан-Ахк III навіть після смерті залишався опікуном своїх підданих з Йашчілана.

¹ Дивіться: Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 336; Талах В. М. Уявлення класичних майя про потойбічне буття за написами із "Храму написів" у поселеннях Паленке, Чіапас, Мехіко (Мексиканські Сполучені Штати) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. 2018. Вип. 1(136). С. 72-73.

Отже, ми не маємо жодних підстав заперечувати чіткі свідчення ієрогліфічних написів, відповідно до яких засновником царської династії в Йашчілані вважався Йопаат-Бахлам I. Саме з повідомлення про його коронацію починаються списки *па'чанських* і *каахських* владарів, які збереглися на одвірках зі «Спороди 12» та ієрогліфічних сходах 1.¹ На стелі 1 з Дос-Каобаса Йашуун-Бахлам III названий п'ятнадцятим за рахунком наступником Йопаат-Бахлама I.² Нарешті, дуже важлива інформація про першого царя міститься на одвірку 21 із Йашчілана. Цей монумент створили за наказом Йашуун-Бахлама IV (752-768), проте його текст починається зі згадки про церемонію освячення храму («оселі»), що її виконав ранній цар Йашчілана Хац'оом-Холь у 454 році. Сам Хац'оом-Холь титулується в написі як «сьомий за рахунком наступник воєначальника з *Чіхча'* Йопаат-Бахлама, Священного *Каахського* Владаря, Священного *Па'чанського* Владаря».³

У контексті початку династичної історії Йашчілана нас особливо цікавить іменування Йопаат-Бахлама I «воєначальником із *Чіхча'*» (**ya-AJAW-TE'-chi-SHA'**). Місцевість *Чіхча'* відігравала в легендарній традиції стародавніх майя напрочуд важливу роль і вважалася прабатьківщиною одразу кількох могутніх династій.⁴ Зокрема на стелі 22 з Тікаля вона згадується поряд із іменем першого тамтешнього правителя Йаш-Ехб-Шоока. На монументах з Копана та Пусільхи описано ювілейну церемонію, виконану в *Чіхча'* у 159 році нашої ери.⁵ На жаль, де саме розташовувалася ця загадкова земля предків наразі невідомо. Робилися спроби ототожнити її з Ель-Мірадором, Камінальгуйу, та іншими

¹ YAX: Lnt. 11, A1-B2; YAX: HS. 1-I, 1-6.

² DCB: St. 1, I1-H2.

³ YAX: Lnt. 21, C1-D2.

⁴ Слід зауважити, що повну назву місцевості довгий час не вдавалося надійно дешифрувати, тому у літературі вона була відома під різними умовними позначеннями: *Чіхвіц* («Пагорби агави»), Чі-«Вівтар», Чі-«Трон» тощо. Обґрунтування читання *Чіхча'* наведено в: Stuart D. A Possible Sign for Metate // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, February 4, 2014. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2014/02/04/a-possible-sign-for-metate/> (дата звернення: 17.10.2023); Stuart D. An Update on **CHA'**, "Metate" // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, July 27, 2018. URL: <https://mayadecipherment.com/2018/07/27/an-update-on-cha-metate/> (дата звернення: 17.10.2023).

⁵ Більшість згадок про *Чіхча'* як легендарну прабатьківщину багатьох династій зібрано в: Grube N., Martin S. The Coming of Kings: Writing and Dynastic Kingship in the Maya Area between the Late Preclassic and the Early Classic // Notebook for the XXV Maya Hieroglyphic Forum. University of Texas at Austin, 2001. P. II-8 – II-11.

великими докласичними центрами, однак усі подібні припущення не підкріплено джерелами. Донедавна можна було вважати *Чіхча* легендарною місциною, що не мала відповідника у реальному світі, але кілька років тому в городищі Цібанче знайшли напис зі згадкою бранця із *Чіхча* – отже, мова йде про якесь справжнє місто. Цікаво, що лише за 10 км на схід від Цібанче розташовано руїни Ічкабаля – величезної докласичної столиці, яка за розмірами не поступалася значно більш відомому і краще дослідженому Ель-Мірадору. Поки зарано робити остаточні висновки, але цілком можливо, що під назвою *Чіхча* в текстах класичної доби приховано саме Ічкабаль.¹ Так чи інакше, почесний титул «воєначальник із *Чіхча*» додатково підтверджує особливий статус Йопаат-Бахлама I як засновника династії Йашчілана.

Про події, які сталися в правління Йопаат-Бахлама I та його найближчих спадкоємців, майже не збереглося конкретних відомостей. На одвірку 11 із Йашчілана наведено імена бранців, захоплених першим *па'чанським* владарем, проте жоден із цих ворогів не має «емблемного ієрогліфа» або якихось інших титулів, тому визначити їхнє походження і статус наразі неможливо. Напевно, це були порівняно дрібні супротивники. С. Мартін і Н. Грюбе звернули увагу, що серед полонених Йопаат-Бахлама I згадуються ...-Цук-Ахк і Вак-Чан-Ахк, в іменах яких присутній типовий для царів П'єдрас-Неграса фінальний компонент Ахк.² На підставі такого збігу висловлювалося припущення, що вже перший цар Йашчілана міг здобути воєнну перемогу над П'єдрас-Неграсом.³ Втім, аргумент щодо подібності імен не видається нам переконливим. Компонентом Ахк («Черепеха») завершувалися імена осіб із багатьох різних міст майя: Помони, Сапоте-Бобаля, Ель-Перу тощо.⁴ До того ж, як уже зазначалося, царство в П'єдрас-Неграсі було засноване не раніше 454 року, тобто приблизно через 100-150 років після правління Йопаат-Бахлама I. На

¹ Martin S., Velasquez E. Politics and Places... P. 30.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118-119.

³ Сафронов А. В. Государства майя... С. 70.

⁴ Докладний перелік особистих імен, зафіксованих в ієрогліфічних написах майя, дивіться у:Looper M. MHD Reference Materials 4: Preliminary Lists of Proper Names // Glyph Dwellers, Report 74, 2022. P. 1-71. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R74.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

нашу думку, правильніше й коректніше обмежитися констатацією, що наразі ми не знаємо звідки походили бранці першого царя Йашчілана.

Так само складно визначити точний напрям воєнних кампаній наступних *на'чанських* і *каахських* владарів. Наприклад, згідно з текстом одвірка 11, другий цар Йашчілана Іцамкокаах-Бахлам I взяв у полон чоловіка на ім'я Муваан-Бахлам.¹ У 2021 році в городищі Чочкітам (північно-східний Петен) було знайдено стелу 3, в тексті якої згадується місцевий правитель, котрого також звали Муваан-Бахлам. Точна дата освячення цього монумента не збереглася, але він вирізняється доволі раннім стилем, характерним для другої половини IV століття – епохи, яка в хронологічній схемі П. Метьюза відповідає приблизному часові правління Іцамкокаах-Бахлама I. Виходячи з цього збігу, Франсіско Естрада-Беллі і Олександр Токовінін не відкидають можливості, що другий *на'чанський* владар здобув перемогу саме над правителем Чочкітама.² Втім, географічно Йашчілан і Чочкітам розташовані дуже далеко один від одного, а хронологія ранніх *на'чанських* царів є надто проблемною, щоб можна було впевнено говорити про часовий збіг. Тому куди більш імовірно, що бранець Муваан-Бахлам – це звичайний тезка владаря, згаданого в Чочкітамі.

Завершуючи цей розділ, хотілося б приділити увагу проблемі читання імен ранніх царів Йашчілана. Ім'я засновника династії Йопаат-Бахлама I жодних труднощів не викликає, бо підкріплене паралельними написаннями із використанням різних знаків.³ Натомість його найближчі спадкоємці в англomовній літературі дотепер здебільшого фігурують як Іцамнаах-Бахлам I та «Птах-Ягуар» I (Bird Jaguar I). Це умовні усталені позначення, а не дійсні дешифровки оригінальних імен. Перше ім'я поєднує у різних варіаціях голову верховного старого божества майя (так званий «Бог D»⁴), квіткову діадему

¹ YAX: Lnt. 11, C2.

² Estrada-Belli F., Tokovinine A. Chochkitam: A New Classic Maya Dynasty and the Rise of the Kaanu'l (Snake) Kingdom // Latin American Antiquity. 2022. Vol. 33, Issue 4. P. 716-719.

³ Порівняйте, наприклад: YAX: Lnt. 11, A2 та YAX: Lnt. 21, C2.

⁴ На початку XX століття, коли особисті імена богів майя ще здебільшого були невідомі, німецький дослідник Пауль Шельхас позначив найбільш важливих із них за літерами латинської абетки: «Бог А», «Бог В» тощо. Ця система виявилася такою зручною, що з деякими змінами і корективами використовується дотепер.

Головного пташиного божества і голову ягуара, для якої давно й твердо вдалося встановити читання **BAHLAM**.¹ Логограму старого бога Девід Стюарт ще 1994 року дешифрував як **ITZAM**, Іцам. Це читання підкріплюється як свідченнями пізніх колоніальних джерел, так і прикладами написань із початковим фонетичним підтвердженням **i** та кінцевим підтвердженням **ma**, тож швидко стало загальноновизнаним.² Згодом для Головного пташиного божества і його діадеми Саймон Мартін запропонував читання **KOKAAJ**, також оперте на колоніальні джерела й постійне кінцеве доповнення **ji**.³ Таким чином, на сьогодні найбільш обґрунтовано буде називати другого царя Йашчілана Іцамкокаах-Бахламом І.

Ім'я третього *на'чанського* владаря та його пізніших тезків стандартно складається із трьох компонентів: складового префікса **ya**, знака-логограми у вигляді невеличкої пташки і знову-таки голови ягуара. Вочевидь, префікс є у цьому випадку початковим фонетичним підтвердженням для логограми, читання якої має, отже, починатися на склад *ya*. На стелі 12 з Йашчілана та панелі 3 із П'єдрас-Неграса першу частину царського імені записано повністю по складах як **ya-T756-ni**.⁴ Читання першого і останнього складів безсумнівне, а от знак T756, що має вигляд голови кажана, давно став і залишається предметом жвавих дискусій. В ієрогліфічній писемності майя він міг мати різні значення, зокрема як логограма читався **SUUTZ'**, «кажан». Як склад ієрогліф T756 в одних випадках явно означав **tz'i**,⁵ проте Ніколай Грюбе дійшов висновку, що в інших контекстах голова кажана мусила читатися **xu**. Наприклад, підписи різьбярів на монументах починалися зі звороту **yu-xu-lu**,

¹ Яскравий приклад такого поєднання дивіться на: YAX: St. 10, E2.

² Stuart D. Old Notes on the Possible **ITZAM** Sign // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, September 29, 2007. URL: <https://mayadecipherment.com/2007/09/29/old-notes-on-the-possible-itzam-sign/> (дата звернення: 17.10.2023); Martin S. The Old Man of the Maya Universe: A Unitary Dimension to Ancient Maya Religion // Maya Archaeology 3 / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2015. P. 204-210.

³ Martin S. The Old Man... P. 208-209.

⁴ Дивіться: YAX: St. 12, D4; PNG: Pan. 3, C'4.

⁵ Stuart D. Ten Phonetic Syllables... P. 1-11.

уихи¹, «різьблення такого-то». Якщо ми підставимо значення **xu** в силабічні записи царського імені, то отримаємо **ya-xu-ni**, тобто Йашуун. У мовах майя **уахиин** – це місцева назва котинги мексиканської, і таке значення чудово пасує для логограми, яка зображує маленьку пташку. Таким чином, пропозиція Н. Грюбе видається достатньо обґрунтованою, і в нашій роботі для повного імені правителя «Птах-Ягуар» приймається читання Йашуун-Бахлам.

Четвертий цар Йашчілана у книзі С. Мартіна і Н. Грюбе також фігурує під нікнеймом.² Його ім'я починається з ієрогліфа **YAX**, «зелений», за яким слідують зображення оленячих ріжок і черепа. Для черепа дослідниками на підставі кінцевих фонетичних підтверджень давно уже було встановлено читання **JOL** та **JOLOOM**, «голова». Найбільшою проблемою залишається доволі рідкісний знак, що має вигляд оленячих ріжок. У 2004 році Луїш Лопеш та Альберт Давлетшин запропонували для нього читання **XUKUB**, «ріг».³ Головним аргументом на користь цієї дешифровки є пряма фонетична субституція в імені бранця, взятого у полон царем Йашчілана Йашуун-Бахлом IV – *хішвіцького* владаря Шукуб-Чан-Ахка. На ієрогліфічних сходах II з Йашчілана його ім'я записане зі знаком ріжок як **XUKUB-CHAN-na a-ku NIX-WITZ-AJAW**.⁴ Натомість на ієрогліфічних сходах III з того самого міста маємо альтернативний запис по складах: **xu-ku-bu CHAN-ANK-ku NIX-WITZ-AJAW**.⁵ Заміна тут достатньо надійна і, між іншим, підтверджує, що голова кажана має у певних контекстах читатися **xu**.

Втім, залишається відкритим питання, чи всі зразки оленячих ріжок слід читати **XUKUB**, або ж це кілька різних знаків? У спеціальній статті, опублікованій 2012 року, Н. Грюбе ідентифікував ще одну рідкісну логограму,

¹ Але дивіться також про проблеми з цим читанням у: Houston S. Crafting Credit: Authorship among Classic Maya Painters and Sculptors // Making Value, Making Meaning: Techné in the Pre-Columbian World / Ed. by C. Costin. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2016. P. 393.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118.

³ Lopes L., Davletshin A. The Glyph for Antler in the Mayan Script // Wayeb Notes, No. 11, 2004. P. 1-18. URL: https://www.wayeb.org/notes/wayeb_notes0011.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

⁴ YAX: HS. 2-VIII, H1-H3.

⁵ YAX: HS. 3-V, A2-B2.

відому зокрема в Йашчілані, для якої запропонував читання **SIP**: оленячі ріжки, розташовані над колом.¹ Саме цей знак, імовірно, було використано для запису царського імені на одвірку 49 із Йашчілана. Отже, на сьогодні маємо два можливих варіанти читання імені четвертого владаря: Йаш-Шукуб-Холь або Йаш-Сіп-Холь. Ми вважаємо, що більш імовірним залишається читання Шукуб, бо воно підкріплене надійнішою субституцією.

Ім'я п'ятого *на'чанського* владаря наразі невідоме, а читання імені його наступника, К'ініч-Татбу'-Холя I, особливих питань не викликає. Сьомий правитель Йашчілана згадується в англomовній літературі під прізвиськом «Місячний череп» (Moon Skull).² Його ім'я починається зі складу **ja** (саме цей знак за формою нагадує місячний серпик), далі йде ієрогліф, для якого Д. Стюарт і А. Давлетшин незалежно один від одного запропонували читання **tz'o**,³ а завершується запис знову-таки логограмою **JOL**, що має вигляд черепа. Разом усі знаки блоку читаються, отже, **ja-tz'o-JOL**. Імовірно, це скорочений варіант написання імені, бо на Маркадорі з Тікаля та стелі 5 з Ель-Сапоте першу частину імені могутнього імператора Теотівакана Хац'оом-Куїя записано як **ja-tz'o-ma**.⁴ На підставі цієї аналогії повне ім'я сьомого царя Йашчілана також читається Хац'оом-Холь.

Нарешті, завершити цю частину роботи варто аналізом імені дев'ятого *на'чанського* владаря. На одвірку 37 з Йашчілана воно має вигляд голови ягуара, крізь око якого простягнуто смужку тканини. До 2004 року з-поміж фахівців вважалося загальноприйнятим тлумачення, що в такий спосіб стародавні різьбярі поєднали дві добре відомі логограми: **JOY** та **BAHLAM**. Якщо так, то дев'ятого царя звали Хой-Бахламом I.⁵ Однак у 2004 році С.

¹ Grube N. A Logogram for **SIP**, "Lord of the Deer" // Mexicon. 2012. Vol. 34, Nr. 6. P. 139-140.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 118.

³ Рукописи із повною аргументацією цієї дешифровки залишаються наразі неопублікованими. Коротко докази на підтримку читання **tz'o** викладено в: Beliaev D., Houston S. A Sacrificial Sign in Maya Writing // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 20, 2020. URL: <https://mayadecipherment.com/2020/06/20/a-sacrificial-sign-in-maya-writing/> (дата звернення: 17.10.2023).

⁴ ТІК: Marcador, ЕЗ; ЗАР: St. 5, D16.

⁵ Дивіться, наприклад, перше видання книги С. Мартіна і Н. Грюбе: Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. London – New York: Thames and Hudson, 2000. P. 120.

Мартін звернув увагу на унікальний спосіб запису імені владаря *Ак'е' "Knot-eye"-Бахлама* на так званій «Брюссельській стелі».¹ Там звичайній голові ягуара передує череп, перев'язаний через око смужкою паперу – імовірно, це алюзія до трофейних черепів, які носилися на поясі звитяжними воїнами.² Мартін дійшов висновку, що перев'язаний трофейний череп є повною версією якоїсь дуже рідкісної логограми, котра у всіх інших випадках скорочується до пов'язки та з'єднується з головою ягуара. У такому разі це не **JOY**, а якийсь зовсім інший ієрогліф із невідомим читанням.³ Таким чином, правильне повне читання імені дев'ятого правителя наразі встановити неможливо. Через відсутність кращої альтернативи ми умовно називатимемо його «Knot-eye»-Бахламом I.

Отже, написи із Йашчілана дозволяють реконструювати повний список ранніх царів міста і зробити висновок, що починаючи принаймні від IV століття царство *па'чанських* та *каахських* владарів стало дуже впливовим регіональним гравцем на Верхній Усумасінті. Нащадки ретельно берегли пам'ять про численні воєнні перемоги Йопаат-Бахлама I та його найближчих наступників, хоча сьогодні ми не можемо сказати нічого певного ані про місце походження подоланих ворогів, ані про їхній точний статус. Тільки у другій половині V століття, коли відбулося заснування царства в сусідньому П'єдрас-Неграсі, ситуація істотно змінилася. Після 454 року в розпорядженні дослідників вперше з'являється інформація, яка дозволяє більш чітко визначити місце Йашчілана у політичному ландшафті майя і ранньокласичної Мезоамерики загалом. Саме цій темі буде присвячено останній розділ нашої роботи.

¹ Brussels St., H3.

² Більше про трофейні черепи дивіться в: Helmke C. Tactics, Trophies and Titles... P. 32-37.

³ Martin S. A Broken Sky... P. 4, Note 10.

РОЗДІЛ 4. ВІДНОСИНИ ЙАШЧІЛАНА ІЗ ІНШИМИ ЦАРСТВАМИ МАЙЯ ТА МЕЗОАМЕРИКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ V-VI СТОЛІТТЯХ

4.1. Заснування царства в П'єдрас-Неграсі і початок його протистояння із Йашчіланом (450-ті – 470-ті роки)

У другій половині V століття в ранній історії Йашчілана, безперечно, почався новий етап. Його головна особливість полягає у тому, що після 454 року ми вперше отримуємо змогу визначити місце царства *па'чанських* та *каахських* владарів у політичній системі майя і Мезоамерики загалом. Якщо раніше Йашчілан здобував перемоги лише над ворогами невідомого походження, то тепер з-поміж його жертв згадуються владарі або воєначальники із П'єдрас-Неграса, Тікаля, Цібанче та інших міст.

Дуже важливою подією, яка змінила політичну ситуацію на Верхній Усумасінті, стало заснування царства у П'єдрас-Неграсі. Назване городище розташоване приблизно за 40 км на північ від Йашчілана й так само лежить на березі ріки Усумасінти.¹ Цікаво, що столиці двох сусідніх царств і сьогодні розділені державним кордоном: якщо Йашчілан є археологічною пам'яткою на території мексиканського штату Чіапас, то руїни П'єдрас-Неграса знаходяться у департаменті Петен (Гватемала).

Подібно до інших владарів на заході низинної зони майя, правителі П'єдрас-Неграса носили кілька титулів, найпопулярнішими серед яких були «емблемні ієрогліфи» «Священний Йокібський Владар» та «владар *К'іна*».²

¹ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 10, 139.

² Berlin H. El glifo "emblemata"... P. 116-117; Stuart D., Houston S. Classic Maya Place Names... P. 31, 34; Zender M. The Toponyms of El Cayo, Piedras Negras, and La Mar // Heart of Creation: The Mesoamerican World and the Legacy of Linda Schele / Ed. by A. Stone. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2002. P. 170-171; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 396-397. На підставі унікального запису **yo-yo-ki-bi AJAW**, який міститься в тексті одвірка 37 з

Втім, важливу особливість можна побачити у тому, що в П'єдрас-Неграсі місцеві емблеми рідко з'являлися поряд у межах однієї фрази – зазвичай цар вибірково титулювався або як «Священний *Йокібський* Владар», або як «Владар *К'іна'*».¹ Цікавий приклад розрізнення маємо в довгому тексті панелі 2 із П'єдрас-Неграса. Там сказано, що 25 жовтня 658 року «Священний *Йокібський* Владар» Іцам-К'ан-Ахк II узяв мозаїчний шолом *ко'хав* (символ військової влади) перед зображеннями богів. Далі ретроспективно повідомляється, що 14 листопада 510 року аналогічний обряд взяття *ко'хава* виконав «владар *К'іна'*» Йат-Ахк II.² Створюється враження, що, хоча обидва «емблемні ієрогліфи», безперечно, належали тій самій династії, вони не були цілком тотожними і вказували на різні аспекти ідентичності місцевих царів.

Олександр Сафронов інтерпретує появу титулу «владар *К'іна'*» в тексті панелі 2 як ознаку територіального розширення царства П'єдрас-Неграс на початку VI століття. Згідно з його концепцією, *Йокіб* і *К'іна'* були початково двома самостійними царствами, перше з яких розташовувалося на правому березі Усумасінти, а друге – на лівому. Не пізніше 510 року *йокібські* владарі нібито приєднали *К'іна'* до своєї держави, після чого почали носити обидва титули.³ Вище ми вже зазначали, що принципово не згодні з тлумаченням «емблемних ієрогліфів» як назв окремих територіальних царств, якого дотримується Сафронов. Ототожнення *К'іна'* із лівим берегом Усумасінти базується на таких суто умоглядних аргументах, як географічна близькість цієї території до Паленке, і, на нашу думку, лише перешкоджає коректному

Йашчілана (блок В6), Крістофер Хелмке нещодавно припустив, що головний «емблемний ієрогліф» П'єдрас-Неграса первинно мав читатися *Йойкіб*, а спрощена форма *Йокіб* виникла дещо пізніше (дивіться: Martin S. Ancient Maya Politics... P. 403, Note 17). Ми в нашій роботі дотримуємося традиційних і міцно усталених в історіографії читань *Йокіб* та *йокібський* владар. На сьогодні в ієрогліфічних текстах майя знайдено десятки прикладів написання першої емблеми П'єдрас-Неграса як **yo-ki-bi AJAW**, і доволі мало ймовірно, буцімто всі такі випадки є скороченнями від *Йойкіб*. На наш погляд, простіше припустити, що дублювання складу **yo** різними знаками на одвірку 37 з Йашчілана було зумовлене суто естетичними міркуваннями, тому повторний склад у цьому нетиповому прикладі не повинен читатися.

¹ Винятками із цього правила є написи на стелі 18 з П'єдрас-Неграса і шипі ската із «поховання 5», а також на панелі 1 з Ель-Кайо, де правителі П'єдрас-Неграса мають обидва титули.

² PNG: Rap. 2, A1-V2. В англійській літературі Йат-Ахк II відомий також під умовним прізвиськом «Turtle Tooth». Повне читання його імені було обґрунтоване в: Lopes L. A Reading for the "STINGER" Glyph // Mesoweb Articles, 2005. P. 1-7. URL: www.mesoweb.com/articles/lopes/Stinger.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

³ Сафронов А. В. Двойной «эмблемный иероглиф»... С. 179-180.

розумінню джерел. З ієрогліфічних написів випливає, що *K'ina'* – це позначення саме П'єдрас-Неграса, а не якихось приєднаних територій. Тому питання слід поставити інакше: чому царям П'єдрас-Неграса знадобилися кілька «емблемних ієрогліфів» та які аспекти їхньої складної ідентичності розкриваються в різних титулах?

Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що емблема «владар *K'ina'*» була суто місцевою. У зовнішніх згадках П'єдрас-Неграс неодноразово фігурує саме під такою назвою. Наприклад, на «Панелі рабів» з Паленке сказано, що 8 травня 725 року *K'ina'*, тобто П'єдрас-Неграс, було спустошено за наказом «володаря вогню» (воєначальника) із Паленке Чак-Сууц'а.¹ Різьбяр, який створив одвірок 1 із Лаштуніча, названий у підписі «особою з *K'ina'*», отже, він походив із П'єдрас-Неграса.² На так званій «Денверській панелі» (монументі, що, імовірно, був створений у Лаканха-Цельталь) цар П'єдрас-Неграса носить титул «владар *K'ina'*».³ Нарешті, на одвірку 10 з Йашчілана описано воєнні тріумфи останнього тамтешнього правителя К'ініч-Татбу'-Холя II. У переліку спустошених ним місцин згадується й *K'ina'*.⁴ Висновок, що цього разу знову йдеться саме про П'єдрас-Неграс, підтверджується взяттям у полон тамтешнього правителя К'ініч-Йат-Ахка III. Важливо також, що титул «владарка *K'ina'*» носили народжені у цьому місті царівни. На стелі 3 з П'єдрас-Неграса цариця Іш-Вінакхааб-Ахав, яка походила із Ла-Флоріди, має успадкований від свого батька титул «Намаанської владарки», а от її донька Іш-Хуунтахн-Ахк названа уже «владаркою *K'ina'*».⁵ Останній факт особливо показовий, адже спростовує гіпотезу О. Сафронова: очевидно, царівна П'єдрас-Неграса мала носити місцевий титул, а не той, який був пов'язаний із іншою територією.

¹ PAL: Pan. Sl., C3-E1.

² LTI: Lnt. 1, P1-P4.

³ Den. Pan., A1-B1.

⁴ YAX: Lnt. 10, A4-C4, F7-F8.

⁵ PNG: St. 3, A9-A10, C7-D7.

Спираючись на ці та інші подібні приклади, Марк Зендер свого часу ототожнив *K'ina'* зі стародавньою назвою П'єдрас-Неграса як міста.¹ Проблема його інтерпретації полягає у тому, що на монументах з П'єдрас-Неграса *K'ina'* функціонує здебільшого як царський титул, а не топонім. Натомість у написах звідти кілька разів трапляється інший топонім, відомий в англомовній науковій літературі під умовним позначенням "Paw Stone". Зазвичай він записувався за допомогою знака, схожого на лапу ягуара, і логограми **TUUN**, «камінь». Імовірна силабічна субституція до логограми міститься на стелі 25 з П'єдрас-Неграса, де описано коронацію «владаря *K'ina'*» К'ініч-Йо'наль-Ахка I і сказано, що ця подія сталася в місцевості *Мук'іхтуун* (**u-ti-ya mu-k'i-ji-TUUN-ni**).² На підставі цього прикладу Олександр Токовінін запропонував для знака лапи ягуара дешифровку **MUK'IJ**, а для сполучення "Paw Stone" читання *Мук'іхтуун*.³ Незалежно від того, чи підтвердять далі дослідження його гіпотезу, в написах "Paw Stone", безперечно, функціонує у топонімічних контекстах. Він чотири рази з'являється на троні 1 з П'єдрас-Неграса як місце, куди царі «оселяються» або де вони «залишають владарювання». Крім того, на панелі 1 з Ель-Кайо сказано, що тамтешній *сахаль* Чан-Панак «піднявся» в "Paw Stone" і постав перед очима «Священного Йокібського Владаря, владаря *K'ina'*» Йо'наль-Ахка III. Очевидно, мова йшла про візит провінційного намісника з Ель-Кайо до П'єдрас-Неграса.⁴

Як у такому разі співвідносилися між собою локальний царський титул «владар *K'ina'*» і топонім *Мук'іхтуун*? На нашу думку, хорошу аналогію можна знайти в Наранхо. Як стародавня назва цього міста у написах звідти неодноразово фігурує топонім *Машам*: на стелі 8 із Наранхо сказано про ювілейну церемонію, що відбулася в *Машамі*, а писаря, який розписав вазу K635, названо «особою з *Машама*». Водночас місцеві царі називали себе

¹ Zender M. The Toponyms of El Cayo, Piedras Negras, and La Mar... P. 170-176.

² PNG: St. 25, A15-D1.

³ Дивіться: Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба... С. 533, прим. 1.

⁴ Stuart D. The Paw Stone: The Place Name of Piedras Negras, Guatemala // The PARI Journal. 2004. Vol. 4, No 3. P. 1-6.

«Священними *Са'альськими* Владарями». О. Токовінін вважає, що первинно *Са'алем* іменувався тріадний акрополь С-9 у Наранхо. Лише з часом топонім перетворився на титул владарів, які правили там. При цьому у зовнішніх згадках *Са'аль* неодноразово використовувався як позначення Наранхо. Найвідоміший приклад – фрагмент тексту на монументі, що тепер відомий як ієрогліфічні сходи з Наранхо, але походить із Караколя. На сходинці 6 цих сходів спустошення Наранхо військом *канульського* владаря Йукноом-«Голови» описане як «падіння *Са'алья*». Так само бранця з Наранхо, згаданого на фасаді «Споруди 5D-57» в Тікалі, названо «особою з *Са'алья*».¹ Схожу трансформацію можна побачити й на прикладі Паленке. У давнину це місто (принаймні його центральна частина навколо Палацу) називалося *Лакамха*’, а правили там «Священні *Баакальські* Владарі». Водночас на стелі 4 з Мораль-Реформи візит місцевого правителя Муваан-Холя до Паленке описаний як прибуття в *Баакаль*, тобто знову-таки у зовнішній згадці замість традиційного місцевого топоніма зустрічаємо основний знак «емблемного ієрогліфа».²

На підставі наведених аналогій можна зробити висновок, що *К'іна*’ було не давньою назвою П'єдрас-Неграса як міста загалом, а позначенням певної точки ландшафту, яка з тих чи інших причин стала визначальною для самоідентифікації місцевих правителів. Існування альтернативного топоніма *Мук'іхтуун* цій концепції не суперечить. Те, що ми називаємо «містами майя», самі їхні мешканці сприймали як сукупність багатьох місцин, тож окремі частини Тікаля або Копана мали у давнину свої власні назви. Так само топонім *К'іна*’ міг стосуватися не всього П'єдрас-Неграса, а якоїсь його важливої точки, перетвореної правителями міста на династичний титул.

Натомість емблему «Священний *Йокібський* Владар», яка зустрічається на монументах П'єдрас-Неграса найчастіше, його царі, імовірно, «принесли» зі своєї прабатьківщини. Таємнича місцевість *Йокіб*, точне розташування якої

¹ Tokovinine A. People from a Place... P. 95-100.

² Martin S. Ancient Maya Politics... P. 252.

наразі невідоме, кілька разів згадується на вівтарі 1 із П'єдрас-Неграса. Оповідь там починається з легендарної давнини і продовжується описом календарних обрядів, виконаних у *Йокібі* в 297 та 435 роках.¹ Усі ці події сталися не в П'єдрас-Неграсі і взагалі передували початкові місцеві історії. Згідно з довгим написом на іншому тамтешньому монументі, троні 1, «Священний *Йокібський* Владар» К'ініч-Йат-Ахк I не раніше 454 року «оселився» у *Мук'іхтууні*, тобто П'єдрас-Неграсі. Вжите дієслово означає, що він дістався до своєї нової столиці ззовні, певно, прибув туди з *Йокіба*.² Переселення К'ініч-Йат-Ахка I поклало початок виникненню на Верхній Усумасінті нового важливого політичного осередку. Свідчення писемних джерел у цьому випадку добре узгоджуються із археологією: після 400 року в П'єдрас-Неграсі спостерігалось стрімке перетворення невеличкого раннього селища на столичне місто з монументальною архітектурою.³ Проте, переселившись із *Йокіба* до П'єдрас-Неграса, К'ініч-Йат-Ахк I та його нащадки залишилися «Священними *Йокібськими* Владарями» за назвою місця, з якого походили.

Отже, як і у випадку *Йашчілана*, відома нам історія П'єдрас-Неграса починається з прибуття засновника династії на нове місце, причому цього разу переселення першого правителя прямо згадується в ієрогліфічному тексті. «Емблемні ієрогліфи» «Священний *Йокібський* Владар» та «владар *К'іна*» розкривають різні аспекти ідентичності правителів міста. Емблема *Йокіб* зберігала пам'ять про походження династії ззовні. Вона є найпопулярнішим царським титулом у П'єдрас-Неграсі, але ніколи не функціонує там як топонім. У зовнішніх згадках П'єдрас-Неграс також ніколи не називається *Йокібом*. Натомість емблема *К'іна* явно може вважатися місцевою і символізувала владу власне над П'єдрас-Неграсом.

¹ Houston S., Escobedo H., Child M. et al. The Moral Community: Maya Settlement Transformation at Piedras Negras, Guatemala // The Social Construction of Ancient Cities / Ed. by M. Smith. Washington D.C: Smithsonian Institution Press, 2003. P. 225; Tokovinine A. People from a Place... P. 74-76.

² Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба... С. 552; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 129-132.

³ Houston S., Escobedo H., Child M. et al. The Moral Community... P. 222-226.

Одразу після перетворення П'єдрас-Неграса на нову регіональну силу почалася його запекла ворожнеча з сусідом. На жаль, відтворити об'єктивну картину ранніх етапів цього конфлікту складно, бо ми знаємо про нього насамперед завдяки пропагандистським тріумфальним реляціям із Йашчілана. Зокрема на тамтешніх одвірках 49 і 37 описано перемоги сьомого та восьмого *на'чанських* владарів над П'єдрас-Неграсом. Ці оповіді дуже подібні, проте різняться в деталях. На одвірку 49 сказано, що сьомий правитель Йашчілана Хац'оом-Холь полонив *йокібського* владаря Іцам-К'ан-Ахка.¹ Натомість, згідно з текстом одвірки 37, наступник Хац'оом-Холя Йашуун-Бахлам II взяв у полон особу, яка була «володарем списа», тобто воєначальником, у *йокібського* владаря Іцам-К'ан-Ахка.² Як бачимо, імена правителя чи правителів П'єдрас-Неграса в обох випадках збігаються. Точні дати битв невідомі, але приблизну хронологію розрахувати можна. Про Хац'оом-Холя ми знаємо, що він правив у Йашчілані в 454 році, приблизно тоді ж К'ініч-Йат-Ахк I «оселився» у П'єдрас-Неграсі. Значить, перша війна Йашчілана з П'єдрас-Неграсом не могла статися раніше другої половини 450-х років. Дата коронації Йашуун-Бахлама II частково збереглася на ієрогліфічних сходах 1 з Йашчілана. С. Мартін та Н. Грюбе гіпотетично реконструювали її як 9.1.12.7.8, 2 Ламат 1 Кех (22 листопада 467 року).³ Відповідно, друга війна проти П'єдрас-Неграса могла відбутися наприкінці 460-х або у 470-х роках.

Таким чином, у другій половині V століття Йашчілан двічі здобував перемогу над П'єдрас-Неграсом і в зв'язку з обома війнами згадується *йокібський* владар Іцам-К'ан-Ахк. В інших відомих нам джерелах немає інформації про такого раннього царя чи царів П'єдрас-Неграса. Через брак свідчень складно навіть зрозуміти, йдеться в текстах з Йашчілана про одну особу чи про двох правителів з однаковим іменем. С. Мартін і Н. Грюбе вважають, що на одвірках 49 та 37 згадано двох різних владарів, які послідовно

¹ YAX: Lnt. 49, C4-C7.

² YAX: Lnt. 37, A1-B6.

³ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 119.

обіймали трон П'єдрас-Неграса: «Правителя *A*» і «Правителя *B*».¹ Їхня інтерпретація була підтримана багатьма епіграфістами й стала нині загальноприйнятою.² Якщо дотримуватися такої реконструкції, то цар Йашчілана Хац'оом-Холь взяв у полон правителя П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахка I, а його наступник Йашуун-Бахлам II розбив військо Іцам-К'ан-Ахка II.

Та чи існують вагомі підстави розрізняти двох ранніх *йокібських* владарів, що мали однакові імена і хронологічно правили дуже близько один до одного? Головний аргумент на користь розділення лежить у логічній площині: якщо внаслідок першого конфлікту цар П'єдрас-Неграса опинився в полоні, то другу війну мав провадити вже його наступник. Втім, подібні міркування насправді не є достатньо переконливими, водночас існують підстави поставити під сумнів традиційне тлумачення джерел. Почнемо з того, що перебування на престолі двох поспіль правителів із однаковим іменем суперечило би усталеній практиці зміни коронаційних імен. Останні, як ми вже знаємо, обиралися не випадково, а відповідно до тієї чи іншої місцевої традиції. Списки пізніших владарів Йашчілана та П'єдрас-Неграса, які правили в VII – на початку IX століть, нині відновлено майже повністю. Проаналізувавши ці переліки, ми не побачимо жодного прикладу слідування двох поспіль царів із однаковими іменами (дивіться Додатки 3 і 4). Імена могли повторюватися, але тільки через одне – онук часто брав коронаційне ім'я діда, проте син або інший прямий спадкоємець ніколи не повторював імені свого батька (попередника). С. Хаустон першим звернув увагу на цю суперечність, але зробив із неї висновки, протилежні нашим. На його думку, повторення царських імен означає, що між Іцам-К'ан-Ахком I та Іцам-К'ан-Ахком II мусив правити ще один владар, існування якого ніяк не підтверджується наявними джерелами.³ Панування

¹ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 140.

² Дивіться зокрема: Escobedo H., Houston S. Arqueología e historia en Piedras Negras, Guatemala: síntesis de las temporadas de campo de 1997-2000 // XV Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2001 / Editado por J.P. Laporte, H. Escobedo y B. Arroyo. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2002. P. 138; Сафронов А. В. Государства майя... С. 80; Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 54; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 83.

³ Escobedo H., Houston S. Arqueología e historia en Piedras Negras... P. 138.

такого «додаткового» царя мало би бути дуже коротким і не перевищувати кількох років.

Проте чи обов'язково так розтягувати список ранніх царів П'єдрас-Неграса і відводити на короткому хронологічному відтинку місце для трьох окремих правителів, один із яких до того ж не згадується в жодному відомому написі? На наш погляд, більш імовірно, що виділені Мартіном та Грюбе «Правитель А» і «Правитель В» - це насправді одна й та сама особа, *йокібський* владар Іцам-К'ан-Ахк І. По-перше, на пам'ятках Йашчілана згадано тільки про полон ворожого царя, а не про його смерть. Політична історія майя рясніє прикладами, коли подоланий правитель домовлявся з переможцями, повертався на трон і панував у своїй державі ще багато років. Скажімо, цар Сейбаля Йіч'аак-Бахлам 735 року зазнав поразки у війні проти Дос-Піласа, після чого був приведений в столицю переможців і «представлений» перед тамтешнім владарем-тріумфатором. Імовірно, між сторонами відбулися переговори, внаслідок яких Йіч'аак-Бахлам зберіг життя та навіть владу над Сейбалем: у 740-х роках він згадувався в текстах звідти як союзник чи васал Дос-Піласа і виконував різні обряди спільно із колишніми противниками.¹ Так само правитель Паленке К'ініч-К'ан-Хой-Кітам II в 711 році опинився у полоні в Тоніні, проте повернувся додому й правив ще майже десять років.² Отже, немає нічого неймовірного в тому, що Іцам-К'ан-Ахк І міг у якийсь спосіб повернутися з полону, а згодом продовжив боротьбу проти своїх супротивників.

Однак існує ще простіше імовірне пояснення, чому Іцам-К'ан-Ахка І згадано в зв'язку з обома війнами Йашчілана проти П'єдрас-Неграса. Якщо ми зіставимо тексти одвірків 49 та 37, то помітимо важливу відмінність між двома оповідями. Наслідком першої війни став полон Іцам-К'ан-Ахка І. Натомість під час повторного конфлікту в полоні опинився вже не сам цар, а його *yajawte'*.

¹ Stuart D. A Study of Maya Inscriptions... P. 324-326.

² Stuart D. Longer Live the King: The Questionable Demise of K'inich K'an Joy Chitam of Palenque // The PARI Journal. 2003. Vol. 4, No. 1. P. 1-4.

Цей високий титул, який часто зустрічається в написах і належав особам із найближчого оточення царів, по-різному інтерпретується дослідниками. Донедавна загальноприйнятим його перекладом було «владар з дерева», при цьому «дерево» вважали метафоричним позначенням роду. За такого тлумачення титул вказував на належність свого носія до певної родини і зазвичай мав стосуватися царських родичів.¹ Однак у 2010 році Альфонсо Лакадена відзначив зв'язок титулу *yajawte'* з воєнною іконографією та запропонував альтернативний переклад «володар списа». На його думку, це було одне з найвищих військових звань, подібне до рангу *yajawk'ahk'*, «володар вогню».²

Таким чином, у полоні в Йашчілані опинився впливовий вельможа, імовірно воєначальник, котрий служив Іцам-К'ан-Ахку I. У цьому контексті важливо нагадати, що в суспільстві майя класичної доби зв'язок підданих зі своїм зверхником не обривався навіть по смерті сюзерена. Наприклад, у написі на підставці для курильниці з «Групи IV» в Паленке під 706 роком згадано смерть сановника, названого *сахалем* К'ініч-Ханааб-Пакаля. Сам цей цар Паленке помер ще 683 року, проте намісник залишався «його людиною» до власної кончини.³ Наведений приклад показує, що залежні владарі й вельможі майя пов'язувалися із іменем того правителя, від якого одержали свій статус. Так само і у випадку, який нас цікавить, переможений *yajawte'* цілком міг залишатися людиною Іцам-К'ан-Ахка I, навіть якщо сам його владар на час повторної війни давно вже загинув у полоні.

Наразі складно сказати однозначно, яке із двох запропонованих нами пояснень є більш вірогідним. Так чи інакше, усталене в історіографії розрізнення «Правителя А» і «Правителя В» з П'єдрас-Неграса позбавлене вагомих підстав. Ми вважаємо, що у зв'язку з обома війнами в Йашчілані

¹ Grube N. Palenque in the Maya World // Eighth Palenque Round Table, 1993 / Ed. by M. Macri, J. McHargue. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1996. P. 3.

² Lacadena A. Titulos militares...

³ Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 149; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 100-101.

згадано одну й ту саму особу – *йокібського* владаря Іцам-К'ан-Ахка I. Судячи з хронології, він був прямим спадкоємцем К'ініч-Йат-Ахка I, який близько 454 року «оселився» в П'єдрас-Неграсі, тобто може вважатися другим місцевим царем. Такий порядок, між іншим, добре вписується у згадану вище традицію чергування імен «Священних *Йокібських* Владарів».¹

За наступників Іцам-К'ан-Ахка I ворожнеча П'єдрас-Неграса із Йашчіланом не просто не припинилася, але й набула більшого масштабу. У регіональний конфлікт на Усумасінті тепер втягнулися головні сили світу майя і навіть далекий Теотівакан – могутня держава, яка домінувала тоді у Центральній Мексиці. Саме тому, щоб правильно зрозуміти перебіг подій, нам слід розглянути спочатку загальний контекст і звернутися до питання про характер відносин численних царств низинної зони майя із Теотіваканом.

4.2. Царства майя під зверхністю Теотівакана (кінець IV – початок VI століть)

Не так-то й багато можна знайти тем в історії Мезоамерики, що збуджували б настільки жвавий інтерес і спричиняли до такої поляризації поглядів, як проблема контактів Теотівакана з регіоном майя. Суперечки стосовно характеру й ролі центральномексиканського чинника в становленні цивілізації майя не вщухають десятиліттями.² Археологічні відкриття

¹ Запропоновану нами корекцію списку царів більш детально обґрунтовано в статті: Стюфляєв М. І. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку ранніх царів П'єдрас-Неграса за ієрогліфічними текстами з Йашчілана // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2023. Вип. 63. С. 30-61.

² Загальні огляди проблеми з протилежними інтерпретаціями деяких спірних питань дивіться в: Stuart D. "The Arrival of Strangers": Teotihuacan and Tollan in Classic Maya History // *Mesoamerica's Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs* / Ed. by D. Carrasco, L. Jones, and S. Sessions. Boulder: University Press of Colorado, 2000. P. 465-513; Braswell G. Introduction: Reinterpreting Early Classic Interaction // *The Maya and Teotihuacan, Reinterpreting Early Classic Interaction* / Ed. by G. Braswell. Austin: University of Texas Press, 2003. P. 1-44; Canuto M., Auld-Thomas L., Arredondo E. Teotihuacan and Lowland Maya Interactions: Characterizing a Mesoamerican

підтверджують, що зв'язки між обома частинами Мезоамерики були двосторонніми й комплексними. У Вашактуні, Тікалі, Копані та інших городищах знайдено мексиканську за формою і стилем ранньокласичну елітну кераміку: вкриті штуком циліндричні вази-триноги з накривками. Посуд із багатих царських поховань Північного акрополя в Тікалі стародавні майстри прикрасили теотіваканськими символами, а деякі вироби, імовірно, навіть імпортувалися з Центральної Мексики.¹ Вплив Теотівакана помітний також в архітектурі, але найбільш явних форм набув у монументальному мистецтві майя. Численні царські пам'ятки (стела 32 з Тікаля, стела 11 з Йашхи й інші) містять портрети осіб, вбраних і озброєних на мексиканський лад. Окрім того, майя використовували зелений та сірий обсидіан, видобутий на родовищах, розташованих у Центральній Мексиці.² З другого боку, в самому Теотівакані археологи кілька років тому виявили уламки парадної кераміки майя, а також рештки незвичайних різнокольорових фресок, в яких поєднано традиційні елементи мистецтва Теотівакана і майя. Напевно, їх створили художники, що були напрочуд добре обізнані з чужою культурою або навіть самі походили із земель майя.³

Але які саме відносини пов'язували Тікаль чи Копан із Теотіваканом, розташованим приблизно за 1000 км на захід від низинної зони? На це питання археологи й дослідники писемних джерел свого часу давали дуже різні відповіді. Неважко помітити, що елементи центральномексиканської культури позначилися насамперед на способі життя еліти майя, а не простолюду. Тому, щоб зрозуміти, яке місце посідав Теотівакан у картині світу майяської панівної

Hegemony // *Teotihuacan: The World Beyond the City* / Ed. by K. Hirth, D. Carballo, and B. Arroyo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2020. P. 371-408.

¹ Stuart D. "The Arrival of Strangers"... P. 467-468.

² Беляев Д. Д. Государства майя в системе международных отношений Мезоамерики классического периода // Древние цивилизации Старого и Нового Света: культурное своеобразие и диалог интерпретаций. Москва: Издательство Ипполитова, 2003. С. 40-52. URL:

<https://web.archive.org/web/20101122155955/http://www.mesoamerica.ru/indians/maya/maya-inter.html> (дата звернення: 17.10.2023).

³ Sugiyama N., Fash W., Fash B., Sugiyama S. The Maya at Teotihuacan? New Insights into Teotihuacan-Maya Interactions from the Plaza of the Columns Complex // *Teotihuacan: The World Beyond the City* / Ed. by K. Hirth, D. Carballo, and B. Arroyo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2020. P. 139-171.

верстви, дослідник мусить звернутися насамперед до ієрогліфічних текстів і відтворити за ними якомога більше деталей політичної історії регіону.

Ще основоположниця епіграфіки майя Тетяна Проскуракова, проаналізувавши написи на монументах із Тікаля, дійшла висновку, що в 378 році туди прибула армія чужинців, яка скинула з трону попереднього царя і замінила його своїм ставлеником, котрий на стелі 4 має риси, притаманні для вихідців із Центральної Мексики.¹ Однак її численні опоненти поставили під сумнів імовірність прямого військового вторгнення Теотівакана в Петен і запропонували альтернативне тлумачення появи мексиканських елементів в архітектурі й мистецтві майя. Зокрема Андреа Стоун вважала, що місцева еліта пристосувала до власних потреб символи престижної чужинницької ідеології, аби таким чином легітимізуватися та зміцнити свою владу над населенням, дистанціюватися від підданих. За такої інтерпретації вплив Теотівакана виявлявся не у підкоренні чи політичному пануванні, а в створенні певних культурних зразків, адаптованих правителями майя.²

Палка полеміка між прихильниками двох протилежних підходів триває навіть сьогодні, проте поступово більшість фахівців відходить від жорстких моделей і пошуку простих відповідей. Наразі очевидно, що відносини майя з Теотіваканом не зводилися лише до воєнного завоювання або ідеологічних запозичень. Це були складні двосторонні контакти, в межах яких можна розрізнити і торговельно-економічний, і політичний, й ідеологічний аспекти. Якщо вести мову про політичну ідеологію, то численні царські династії майя пам'ятали про своє походження з Теотівакана в часи, коли сама метрополія уже давно занепала, і справді вдавалися до використання мексиканської символіки задля обґрунтування власної легітимності.³ Водночас ієрогліфічні тексти з Тікаля, Копана, П'єдрас-Неграса переконливо свідчать про те, що від кінця IV

¹ Proskouriakoff T. *Maya History*. Austin: University of Texas Press, 1993. P. 4-10.

² Stone A. *Disconnection, Foreign Insignia, and Political Expansion: Teotihuacan and the Warrior Stelae of Piedras Negras // Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan, A.D. 700–900* / Ed. by R. Diehl, and J. Berlo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1989. P. 153-172.

³ Stuart D. "The Arrival of Strangers" ... P. 498-501.

до початку VI століть Теотівакан відігравав провідну роль у політичному житті царств низинної зони.

Найновіші знахідки та дослідження дозволяють зробити висновок, що активні контакти майя із Центральною Мексикою розпочалися задовго перед 378 роком і набували різних форм залежно від конкретних обставин.¹ Згадані вище фрески із Теотівакана, датовані приблизно першою половиною IV століття, наводять на думку про мирне співіснування представників двох цивілізацій. Мабуть, принаймні деякі царства Петену тоді опинилися в сфері впливу могутньої мексиканської імперії. Правитель Теотівакана Хац'оом-Куй був одружений із царівною з Тікаля, а династичним шлюбом у Мезоамериці часто закріплювали політичне домінування.² Однак невдовзі відносини між колишніми союзниками раптом зіпсувалися. Фрески із елементами мистецтва майя археологи знайшли лише у вигляді дрібних шматочків – розписи зумисне знищили після 350 року. Приблизно в цей самий час кількох вельмож майя, імовірно, принесли у жертву богам Теотівакана – їхні тіла було виявлено під Пірамідою Місяця.³

Причини конфронтації наразі невідомі, але вона змінила хід історії майя. Наприкінці літа 377 року Хац'оом-Куй відправив на підкорення царств Петену сильне військо, очолюване полководцем Сіхях-К'ахк'ом – імовірно, родичем мексиканського імператора. 17 січня 378 року завойовники прибули до Тікаля і того ж дня тамтешній цар Чак-Ток-Іч'аак II помер. Найімовірніше, його вбили чужинці. Прибуттю Сіхях-К'ахк'а надавали величезного значення: цю подію згадано одразу на двох монументах з Тікаля і сусіднього Вашактуна, а також на фресках у Ла-Суфрікайі. Дуже небагато епізодів історії майя увічнено в текстах із кількох міст, тож маємо тут винятковий приклад. Дієсловом *huli*, «прибув», у цьому разі лаконічно позначено не звичайний візит, а збройний переворот.⁴

¹ Canuto M., Auld-Thomas L., Arredondo E. Teotihuacan and Lowland Maya Interactions... P. 376-384.

² Martin S. Ancient Maya Politics... P. 183-190.

³ Sugiyama N., Fash W., Fash B., Sugiyama S. The Maya at Teotihuacan... P. 165.

⁴ Stuart D. "The Arrival of Strangers"... P. 477-480; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 29-30.

Чак-Ток-Іч'аака II і його прямих нащадків, якщо такі були, усунули від влади, а на трон натомість посадили обранця переможців. 14 вересня 379 року новим царем Тікаля став Йаш-Нуун-Ахіін I, малолітній син Хац'оом-Куйя і місцевої царівни Іш-Унен-К'авііль. Сіхйах-К'ахк' натомість здобув верховну владу над значною частиною Петену. На так званому «Маркадорі» з Тікаля він іменується «правою та лівою рукою» Хац'оом-Куйя, отже, напевно, представляв у регіоні інтереси цього владаря і здійснював опіку над його сином.¹ Точна дата народження Йаш-Нуун-Ахііна I невідома, але на момент коронації він був ще дитиною у віці менше трьох років, тому, вочевидь, потребував підтримки і захисту з боку дорослого протектора. Не дивно, що на стелах 4 та 18 з Тікаля Йаш-Нуун-Ахііна I прямо названо васалом Сіхйах-К'ахк'а.²

Головним помітним наслідком подій 378 року стала трансформація політичного режиму в Петені. В останній чверті IV століття у багатьох містах регіону відбулася стрімка зміна династій. Певно, мексиканські завойовники забезпечили утвердження на місцях лояльних царів, як це сталося в Тікалі. Сіхйах-К'ахк' і Хац'оом-Куй фігурують у написах, сучасних подіям кінця IV століття, як сюзерени владарів майя та мають найвищі в політичній ієрархії титули *калоомте* ' або «західних *калоомте* '». Сіхйах-К'ахк' був особливо помітною постаттю, його ім'я присутнє на монументах із багатьох городищ у Петені та за межами цього регіону. Втім, про будь-яких спадкоємців видатного воєначальника ми нічого не знаємо. У текстах він не має традиційного «емблемного ієрогліфа», а отже так і не заснував власної династії. Після смерті Сіхйах-К'ахк'а провідними союзниками Теотівакана, імовірно, стали правителі Тікаля, пов'язані із Хац'оом-Куйєм та його нащадками родинними узами.³

¹ Різні інтерпретації цього проблемного тексту дивіться в: Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 77-78.

² Stuart D. "The Arrival of Strangers"... P. 479, 487.

³ Martin S. In Line of the Founder: A View of Dynastic Politics at Tikal // Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State / Ed. by J. Sabloff. Santa Fe and Oxford: School of American Research Press and James Curry, 2003. P. 11-17; Беляев Д. Д. Государства майя в системе международных отношений...

На жаль, через брак писемних джерел точні межі сфери впливу Теотівакана наразі визначити важко, але вже у 390-х роках вона, імовірно, охоплювала більшу частину Центрального і Східного Петену. Механізми контролю на місцях могли різнитися. Скажімо, у Ла-Суфрікайі і Трес-Ісласі владу здобули нові династії, засновані, імовірно, вихідцями із Теотівакана.¹ В Тікалі навпаки збереження давнього титулу «Священних *Мутульських* Владарів» символізувало спадковість влади. Хай там як, приклад майя засвідчує, що, на відміну від Стародавнього Риму, панування Теотівакана над підкореними територіями мало опосередкований характер, здійснювалося через надання влади надійним союзникам, котрі, імовірно, сплачували зверхникові данину та здійснювали інші повинності. Згодом тими самими методами діятимуть наймогутніші майяські владарі.

Важливою формою демонстрації лояльності до нового режиму стали тривалі подорожі царів майя у Центральну Мексику. Там васали західних *калоомте* отримували символи влади, що легітимізували їхній статус як законних правителів. На нашу думку, цю практику було започатковано коронацією Йаш-Нуун-Ахііна I, яка згідно з текстом стели 31 із Тікаля сталася у місцевості *Віінте'наах*.² Топонім *Віінте'наах* був одним із позначень Теотівакана в написах майя і, можливо, спочатку стосувався *адосади* Піраміди Сонця.³

Коронація Йаш-Нуун-Ахііна I у Теотівакані створила прецедент, який намагалися наслідувати інші царі майя. Приблизно на пів століття пізніше, 7 вересня 426 року, засновник династії Копана К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' взяв у *Віінте'нааху* скіпетр із зображенням бога блискавки К'авііля.⁴ К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' походив із Караколя, проте, отримавши легітимацію у Теотівакані,

¹ Такий висновок ми робимо на тій підставі, що перші царі Ла-Суфрікайі та Трес-Ісласа носили титул «особа з *Віінте'нааха*». Дивіться також: Estrada-Belli F., Tokovinine A. A King's Apotheosis... P. 159, 161.

² Обґрунтування читання *Віінте'наах* замість прийнятого раніше *Ві'ме'наах* дивіться в: ibid., P. 159-161.

³ Fash W., Tokovinine A., Fash B. The House of New Fire at Teotihuacan and its Legacy in Mesoamerica // The Art of Urbanism: How Mesoamerican Cities Represented Themselves in Architecture and Imagery / Ed. by W. Fash and L. Lopez Lujan. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2009. P. 213-214.

⁴ Schele L. The Founders of Lineages... P. 135-144; Stuart D. The Beginnings of the Copan Dynasty... P. 227-240.

не повернувся на батьківщину. Замість цього він оселився в Копані, де й почав правити.¹ Імовірно, вагому роль в його переселені на південно-східну периферію низин майя відіграв Тікаль. Правителі Караколя у той час були васалами та, напевно, родичами *мутульських* царів.² Отже, посприявши утвердженню в Копані свого союзника, Тікаль значно розширив межі власного впливу.

Звісно, в історії відносин майя із мексиканською імперією дослідникам ще тільки належить прояснити чимало темних місць. Зокрема немає єдиної думки стосовно того, як довго Тікаль залишався в орбіті впливу Теотіакана. Популярним є уявлення, відповідно до якого домінування чужинців було порівняно коротким і тривало близько шістдесяти років.³ Такі висновки базуються на поступовому зменшенні ознак прямої мексиканської присутності у матеріальній культурі Тікаля. В перші десятиліття після вторгнення загарбники діяли жорстко і агресивно, як це властиво окупаційним режимам. Пам'ять про минуле намагалися знищити, давні монументи розбивали або переносили на околиці.⁴ На стелі 4 з Тікаля Йаш-Нуун-Ахііна I зображено як типового чужинця, вбраного на мексиканський лад. Проте вже за правління наступного царя Сіхях-Чан-К'авіля II (411-456) було взято курс на примирення обох традицій. Найкращим втіленням нової політики вважається датована 445 роком стела 31 з Тікаля – монумент, на якому місцевого царя показано, з одного боку, нащадком Хац'оом-Куйя, а з другого – законним спадкоємцем старої династії, що правила в *Мутулі* перед прибуттям Сіхях-К'ак'а.⁵

¹ Stuart D. The Origin of Copan's Founder...

² Looper M., Polyukhovych Y. A New Drawing of the Denver Plaque // Glyph Dwellers, Report 40. 2016. P. 4-5. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R40.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

³ Дивіться, наприклад: Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 81.

⁴ Martin S. At the Periphery: The Movement, Modification and Re-Use of Early Monuments in the Environs of Tikal // The Sacred and the Profane: Architecture and Identity in the Maya Lowlands / Ed. by P. R. Colas, K. Delvendahl, M. Kuhnert, A. Schubart. Acta Mesoamericana, Vol. 10. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2000. P. 57-59.

⁵ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 34-35.

У роки правління Сіхйах-Чан-К'авііля II та його сина і наступника К'ан-Кітама (458-485) Тікаль перебував на піднесенні. Свідченням цього є будівництво нових храмів і створення таких шедеврів монументальної скульптури, як стели 31 та 40.¹ Політичний вплив *мутульських* владарів, зміцнений завдяки династичним шлюбам, поширювався на більшу частину Центрального й Східного Петену та інші області. Дружина К'ан-Кітама походила з Наранхо.² Іншими впливовими союзниками чи васалами Тікаля були Караколь, Шультун Уканалъ та, можливо, Наачтун. Зростання могутності *мутульських* владарів, природно, вело до досягнення ними більшої політичної самостійності та позначилося на відносинах із Теотіваканом. Зменшення чужоземного впливу помітне у рештках матеріальної культури, іконографії стел і змісті написів. Наприклад, хоча гробниця Сіхйах-Чан-К'авііля II, відома нині як «Поховання 48», має багато спільних рис із усипальною його батька Йаш-Нуун-Ахііна I, там лишили значно менше предметів, виконаних у мексиканському стилі.³ Ця тенденція продовжилася і посилилася за часів К'ан-Кітама. На стелі 40, встановленій у 468 році, він ще вдягає мексиканського мозаїчного шолома, але на пізнішій стелі 9 показаний уже як типовий владар майя. З ієрогліфічних текстів, створених наступниками Сіхйах-Чан-К'авііля II, також зникають явні згадки про Теотівакан чи підлеглий статус *мутульських* царів.

Як інтерпретувати ці очевидні зміни? Поширеною в літературі залишається точка зору, що у другій половині V століття Тікаль здобув незалежність від Теотівакана. Стенлі Гюнтер навіть припустив, що близько 470 року К'ан-Кітам став ворогом мексиканської імперії і спробував пов'язати ці зміни із внутрішньою боротьбою у самому Теотівакані.⁴ Дмитро Беляєв також говорить про «остаточний розрив» Тікаля із Теотіваканом і в різних своїх

¹ Guenter S. Under a Falling Star: The Hiatus at Tikal. Unpublished M. A. thesis, La Trobe University, Melbourne, Australia, 2002. P. 26-27; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 35-37.

² Tokovinine A., Fialko V. Stela 45 of Naranjo and the Early Classic Lords of Sa'al // The PARI Journal. 2007. Vol. 7, No. 4. P. 10-13.

³ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 35.

⁴ Guenter S. Under a Falling Star... P. 24-26.

дослідженнях датує цю подію правлінням К'ан-Кітама або його сина і наступника Чак-Ток-Іч'аака III (485-508).¹ Нам подібні висновки видаються надто категоричними. По-перше, коли ми оцінюємо свідчення зв'язку із Теотіваканом у монументальному мистецтві майя, неправильно розглядати Тікаль ізольовано від інших міст Петену. Відомо, наприклад, що стелу 16 з Ель-Перу, прикрашену зображенням вбраного на мексиканський лад воїна (можливо, посмертним портретом самого Сіхйах-К'ахк'а), було встановлено у 470 році.² Правителі Вашактуна зберігали пам'ять про чужинців ще довше – події, пов'язані з їхнім прибуттям, ретроспективно описуються на місцевій стелі 22, датованій 504 роком.³ Вочевидь, для царів Ель-Перу та Вашактуна пам'ять про Сіхйах-К'ахк'а залишалася джерелом легітимності навіть через понад сто років після завоювання. У такому контексті видається дуже малоймовірним, щоб К'ан-Кітам або Чак-Ток-Іч'аак III ризикнули піти на розрив із Теотіваканом, маючи на заході та півночі лояльних до мексиканського гегемона сусідів.

Важливим свідченням тривалості культурних і політичних контактів Тікаля з Центральною Мексикою є розписи Тетітли – одного із житлових компаундів Теотівакана, розташованого на захід від «Дороги мертвих». Вони являють собою суміш мексиканських і майяських мотивів.⁴ Розписи виконав художник із Теотівакана чи команда митців, добре обізнана з мистецтвом і міфологією майя. Серед іншого на стіні скопіювали ієрогліфічний текст, котрий первинно міг походити з Тікаля. На жаль, нині від напису збереглися лише дрібні фрагменти, але К. Хелмке вдалося розпізнати в ньому ім'я Сак-

¹ Беляев Д. Д. Государства майя в системе международных отношений...; Беляев Д. Д. Новые открытия в истории древней цивилизации майя. Доклад, представленный на 15-м Всероссийском фестивале науки «Наука 0+». Москва, 18 октября 2020 года. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pSmtVbE4aSY> (дата звернення: 17.10.2023).

² Guenter S. The Epigraphy of El Perú-Waka' // *Archaeology at El Perú-Waka': Ancient Maya Performances of Ritual, Memory, and Power* / Ed. by O. Navarro-Farr and M. Rich. Tucson: University of Arizona Press, 2014. P. 151-154.

³ Proskouriakoff T. *Maya History*... P. 8.

⁴ Taube K. Tetitla and the Maya Presence at Teotihuacan // *The Maya and Teotihuacan, Reinterpreting Early Classic Interaction* / Ed. by G. Braswell. Austin: University of Texas Press, 2003. P. 273-314; Helmke C., Nielsen J. The Writing on the Wall: A Paleographic Analysis of the Maya Texts of Tetitla, Teotihuacan // *The Maya in a Mesoamerican Context: Comparative Approaches to Maya Studies* / Ed. by J. Nielsen, and C. Helmke. Acta Mesoamericana, Vol. 26. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2013. P. 123-166.

Хіш-Муута – божественного предка і покровителя «Священних *Мутульських* Владарів». ¹ Ми не знаємо, як саме майстри із Теотівакана отримали зразки для своєї роботи. Теоретично вони могли самотужки відтворити якийсь відомий їм текст. За іншою версією, прототип напису Тетітли було створено писарем з Тікаля, що тоді перебував у Центральній Мексиці. Так чи інакше, текст оповідав аудиторії в Теотівакані про події, які були важливі з погляду *мутульських* царів. ² На підставі палеографічного аналізу розписи датують приблизно 472-539 роками, і їхня поява означає, що в цей час між Теотіваканом та Тікалем зберігалися дружні відносини.

Таким чином, наявні джерела не свідчать про конфронтацію Тікаля з Теотіваканом у V столітті. На нашу думку, зникнення мексиканських мотивів із монументального мистецтва в Тікалі – це звичайний наслідок культурної асиміляції чужинців, їхнього розчинення у середовищі майя. Це був тривалий і поступовий процес. Спочатку *мутульські* владарі намагалися органічно поєднати мексиканську традицію з місцевою, а згодом зробили логічний вибір на користь останньої. Теотівакан розташовувався надто далеко від Петену, тож представники чужоземної еліти не могли довго покладатися лише на грубу силу. Щоб втримати владу, вони мусили шукати порозуміння з місцевим населенням. Але сама по собі асиміляція вихідців із Теотівакана аж ніяк не вказує на їхню політичну ворожість до колишньої батьківщини. Навпаки, навіть у VIII столітті царі Тікаля пам'ятали про своє походження від Хац'оом-Куйя та пишалися ним. ³

¹ Stuart D. "White Owl Jaguar": A Tikal Royal Ancestor // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, November 4, 2007. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2007/11/04/white-owl-jaguar-a-tikal-royal-ancestor/> (дата звернення: 17.10.2023); Helmke C., Nielsen J. The Writing on the Wall...

² Helmke C., Nielsen J. The Writing on the Wall...

³ Stuart D. "The Arrival of Strangers" ... P. 490; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 45.

4.3. Йашчілан і П'єдрас-Неграс у політиці гегемонів (перша чверть VI століття)

Найбільш вагомі докази активної участі Теотівакана у політичному житті майя на початку VI століття походять із регіону Усумасінти, зокрема з Йашчілана та П'єдрас-Неграса. Протистояння цих міст, що почалося після 454 року, в той час набрало обертів. *Йокібські* владарі, імовірно, спробували, заручившись підтримкою Тікаля і Теотівакана, встановити домінування над сусідами, проте наразилися на запеклий опір. До такого висновку спонукає заключна частина напису на одвірку 37 із Йашчілана, де перелічено воєнні здобутки дев'ятого *па'чанського* царя “Knot-eye”-Бахлама I.¹

Спочатку перед 508 роком він полонив Чак-Мат-Йаш-Укуума – воєначальника, підпорядкованого владарю *Ак'е'*. У VIII столітті «емблемний ієрогліф» *Ак'е'* носили царі Бонампака, але де розташовувалася рання столиця цієї династії наразі невідомо.² Наступною жертвою царя Йашчілана став К'ан-Ток-Лакам-...-Вайааб – воєначальник, який служив правителю на ім'я Йат-Ахк. Останній не має на одвірку 37 «емблемного ієрогліфа», тому в літературі висловлювалися різні припущення стосовно того, де він правив. Л. Шіле та П. Метьюз вважали Йат-Ахка царем *Ак'е'*³, але така інтерпретація видається нам непереконливою. В ієрогліфічному тексті бранця з *Ак'е'* чітко відмежовано від наступного полоненого, тож Йат-Ахк мав панувати у якомусь іншому місці. Відомо, що приблизно в той самий час у П'єдрас-Неграсі правив цар Йат-Ахк II. Майже безсумнівно, що на одвірку 37 з Йашчілана згадано саме його. Отже, “Knot-eye”-Бахлам I здобув перемогу над коаліцією *Ак'е'* і П'єдрас-Неграса.⁴ Після цих перших тріумфів він розвинув успіх і 10 серпня 508 року полонив

¹ YAX: Lnt. 37, A7-D8.

² Mathews P. Notes on the Dynastic Sequence of Bonampak, Part 1 // Third Palenque Round Table, 1978, Part 2 / Ed. by M. G. Robertson. Austin: University of Texas Press, 1980. P. 61; Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах... С. 131-132.

³ Schele L., Mathews P. Royal Visits... P. 239; Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 87.

⁴ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 120.

Ах-Бахлам-К'охбааль-О'хліс-К'уха – воєначальника царя Тікаля Чак-Ток-Іч'аака III. Цікаво, що сам Чак-Ток-Іч'аак III помер лише за два тижні перед тим – як показав Девід Стюарт, про його смерть згадано на монументі 160 із Тоніни.¹ Навряд чи ми маємо тут збіг обставин, скоріш за все Чак-Ток-Іч'аак III прийшов із військом на Усумасінту як союзник П'єдрас-Неграса і *Ак'е'*, проте зазнав поразки та загинув в одній із битв.

Поразка Тікаля, напевно, створила загрозу для позицій Теотівакана в низинах майя і спонукала мексиканського гегемона до активнішої підтримки своїх союзників. Як повідомляється на панелі 2 з П'єдрас-Неграса, 14 листопада 510 року Йат-Ахк II взяв мексиканський мозаїчний шолом *ко'хав* у присутності «західного *калоомте'*» Тахоом-Ук'аб-Тууна.² На монументах майя такі головні убори, виготовлені з оброблених мушель, є одним із елементів спорядження мексиканських воїнів.³ Крім панелі 2 про взяття шолома Йат-Ахком II згадано на дерев'яному ящику, знайденому в одній з печер Табаско. На превеликий жаль, ключові фрагменти цього другого тексту втрачено, але в ньому Тахоом-Ук'аб-Тууна названо «владарем *Віінте'нааха*», а ритуалу взяття *ко'хава* передуює інтервальне число у 155 днів.⁴ Логічно припустити, що, так само як раніше К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо', цар П'єдрас-Неграса здійснив довгу 155-денну подорож до Теотівакана, де одержав важливий символ військової влади.⁵ Він узяв не скіпетр, а шолом, бо цього разу йшлося не про коронацію, а про початок приготувань до походу.

Ми не знаємо, як саме Тахоом-Ук'аб-Туун допоміг Йат-Ахку II, але втручання Теотівакана цілковито змінило перебіг протистояння. Уже невдовзі

¹ Graham I., Henderson L., Mathews P., Stuart D. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 2: Tonina. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2006. P. 9:95-9:101; Martin S. In Line of the Founder... P. 17; Tokovinine A. Place and Identity... P. 96.

² PNG: Pan. 2, O1-V2.

³ Taube K. The Turquoise Hearth: Fire, Self-Sacrifice, and the Central Mexican Cult of War // Mesoamerica's Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs / Ed. by D. Carrasco, L. Jones, and S. Sessions. Boulder: University Press of Colorado, 2000. P. 271-273.

⁴ Zender M. Mexican Associations of the Early Classic Dynasty of Turtle Tooth I of Piedras Negras. Paper presented at the Hieroglyphic Forum, 31st Annual Maya Meetings at Texas, University of Texas at Austin, 2007.

⁵ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 243-245.

йокібський владар здобув велику перемогу. На панелі 12 із П'єдрас-Неграса зображено чотирьох зв'язаних бранців. Троє з них стоять на колінах перед ворогом-тріумфатором, що названий у тексті як «васал західного *калоомте*». ¹ Із підписів до цих постатей випливає, що в полоні у П'єдрас-Неграсі опинився зокрема правитель Йашчілана “Knot-eye”-Бахлам I. ² Таким чином, Йат-Ахк II чи його наступник сповна помстився супротивникам і взяв реванш за невдачі попередніх років. Точна дата нової війни невідома. Панель 12 створили у 518 році, але її ретроспективний текст починається із викладу подій за 514 рік, тому битва могла відбутися в цьому часовому проміжку. Варто додати, що “Knot-eye”-Бахлам I, імовірно, правив у Йашчілані і після 518 року, отже він зберіг трон в обмін на визнання політичної зверхності П'єдрас-Неграса і Теотівакана. ³ Сцена панелі 12 яскраво демонструє перевагу *йокібських* владарів над сусідами. Завдяки підтримці з боку «західного *калоомте*» Тахоом-Ук'аб-Тууна, П'єдрас-Неграс став регіональним гегемоном і якийсь час домінував на Верхній Усумасінті.

Отже, на початку VI століття Теотівакан залишався ще достатньо могутнім, щоб втручатися в сутички між царствами майя і допомагати своїм васалам. Піднесення П'єдрас-Неграса дослідники інтерпретували по-різному. За версією С. Гюнтера, Тікаль на той час уже здобув незалежність від Теотівакана, тому Йат-Ахк II став новим захисником інтересів мексиканської імперії у низинах майя. ⁴ Розвиваючи ці ідеї, Д. Беляєв припустив, що цар П'єдрас-Неграса під час першої війни проти Йашчілана діяв як васал Чак-Ток-Іч'аака III, але після його смерті перейшов до табору противників Тікаля, завдяки чому й отримав мозаїчний шолом у Теотівакані. ⁵ Подібні інтерпретації

¹ Найновіший аналіз напису на цьому монументі дивіться в: Beliaev D., Galeev P., Vepretskiy S. Las inscripciones jeroglíficas monumentales en la exposición permanente del Museo Nacional de Arqueología y Etnología // Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase III / Director D. Beliaev, Co-Directora M. de León. Ciudad de Guatemala: CEMYK, 2016. P. 144-147.

² Schele L., Mathews P. Royal Visits... P. 229; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 141.

³ Stuart D. The Captives on Piedras Negras, Panel 12 // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, August 18, 2007. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2007/08/18/the-captives-on-piedras-negras-panel-12/> (дата звернення: 17.10.2023).

⁴ Guenter S. Under a Falling Star... P. 47-49.

⁵ Беляєв Д. Д. Государства майя в системе международных отношений...

видаються нам дуже сумнівними. Судячи з джерел, правителі Тікаля, П'єдрас-Неграса і Теотівакана у 508-518 роках діяли як союзники в боротьбі проти спільних ворогів, насамперед царя Йашчілана "Knot-eye"-Бахлама I. На нашу думку, це означає, що очолювана Тікалем широка коаліція царств майя, котрі визнавали верховенство Теотівакана, станом на 508 рік продовжувала існувати.¹ Імовірно, зазнавши поразки у війні з Йашчіланом, Йат-Ахк II спочатку звернувся по підтримку до Тікаля. Чак-Ток-Іч'аак III спробував допомогти союзнику, але також був переможений і загинув під час походу на Усумасінту. Після цього в Тікалі почався період внутрішньої турбулентності і на троні опинилася малолітня дівчинка.² Йат-Ахк II не мав тепер іншого вибору, аніж шукати допомоги в Центральній Мексиці. Його подорож до Теотівакана скінчилася успішно - Тахоом-Ук'аб-Туун посприяв перемозі над ворогами. У відповідь вдячний цар П'єдрас-Неграса на тріумфальній панелі 12 особливо наголосив, що є васалом західного *калоомте*.

На наш погляд, написи із Йашчілана і П'єдрас-Неграса доводять, що зверхність Теотівакана над Тікалем та іншими царствами низин майя була більш тривалою і глибокою, аніж традиційно вважається.³ Дослідники помилково розцінили розквіт Тікаля у V столітті як ознаку його звільнення з-під опіки західних *калоомте*. Ми поки не до кінця розуміємо характер відносин залежних царів із мексиканським гегемоном після 378 року. Однак було би надмірним спрощенням уявляти епоху домінування Теотівакана лише як час пригноблення царств майя могутньою імперією, одностороннього вилучення ресурсів із багатого на цінні речі регіону Південно-Східної Мезоамерики. Очевидно, Сіхях-К'ахк' спирався на підтримку широкого кола еліти майя. Не слід забувати, що Йаш-Нуун-Ахіін I був чужинцем лише наполовину: як впливає із тексту стели 1 з Тікаля, його мати, імовірно, належала до старої

¹ До аналогічного висновку про довге існування коаліції незалежно від нас дійшов також П. Біро. Дивіться: Biro P. A New Teotihuacan Lord of the South: K'ahk' Uti' Chan Yopat (578-628 C.E.) and the Renaissance of Copan // *Glyph Dwellers*, Report 57. 2017. P. 49. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R57.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

² Martin S., Grube N. *Chronicle...* P. 38-39.

³ Дивіться також: Martin S. *Ancient Maya Politics...* P. 80-81.

мутульської династії.¹ Правителі майя не приховували своєї політичної залежності. Для деяких династій, наприклад царів Копана, пам'ять про Сіхйак-К'ахк'а чи Теотівакан навпаки залишалася джерелом легітимності упродовж століть. Показово також, що розквіт деяких царств майя припадає саме на V століття, тобто на час активних контактів із Центральною Мексикою. Розкішні поховання у Ріо-Асулі, вишукана кераміка з Ель-Соца, масивні скульптури з Ель-Перу і такі мистецькі шедеври, як «Маркадор» чи стела 31 з Тікаля, беззаперечно свідчать про багатство та вплив підлеглих владарів. Відносини еліти майя з Теотіваканом були взаємовигідними для обох сторін.

Від правління “Knot-eye”-Бахлама I збереглися найбільш ранні відомі нам монументальні скульптури з Йашчілана.² Зокрема завершення календарного двадцятиліття у 514 році було відзначене встановленням стели 27. На її лицевій стороні можна побачити зображення пишно вбраного царя, що виконує традиційний ювілейний обряд. Стовпчики із ієрогліфічним написом, який доповнював сцену, на жаль, збереглися тільки частково, але дозволяють реконструювати дату події як 9.4.0.0.0, 13 Ахав 18 Йаш (19 жовтня 514 року).³ Імовірно, ця святкова календарна церемонія відбулася незадовго перед нещасливою для Йашчілана війною проти П'єдрас-Неграса.

Наступну пам'ятку з Йашчілана, датовану 523 роком стелу 14, дослідники так само пов'язують із “Knot-eye”-Бахламом I.⁴ Ім'я правителя, який встановив монумент, щоправда, не збереглося, але в кінці напису, імовірно, згадано його батька – Йашуун-Бахлама II.⁵ Важливо зауважити, що обидві стели “Knot-eye”-Бахлама I дійшли до нас у вигляді пошкоджених фрагментів. Можливо, вони були зумисне знищені або перероблені в середині VIII століття Йашуун-Бахламом IV, бо нагадували про темні часи перебування Йашчілана під зверхністю П'єдрас-Неграса. У всякому разі, на стелі 27 збереглися рештки

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 417, note 8.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 68, 77.

³ Найновіша публікація монумента: Fash B., Tokovinine A., Graham I. Corpus... P. 3:279.

⁴ Найновіша публікація монумента: Fash B., Tokovinine A., Graham I. Corpus... P. 3:252-3:253.

⁵ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 121.

пізнього різьблення, явно доданого за владарювання цього правителя-пропагандиста.¹

Наступникові “Knot-eye”-Бахлама I К’ініч-Татбу’-Холю II належить у ранній історії Йашчілана особливе місце. Саме цьому правителю приписують створення серії одвірків з переліком перших десяти *на’чанських* владарів. Відповідальний він і за появу деяких інших шедеврів монументальної скульптури стародавніх майя, зокрема одвірка 48 з Йашчілана, на якому вишуканими повнофігурними ієрогліфами записано дату 9.4.11.8.16, 2 Кіб 19 Паш (14 лютого 526 року) – день коронації К’ініч-Татбу’-Холя II.²

На час владарювання десятого *на’чанського* царя припадають далекосяжні зміни у Мезоамериці. Здавалося б, завдяки перемогам *йокібських* владарів на Усумасінті встановилася стабільність, але панель 12 із П’едрас-Неграса – це останній відомий нам приклад безпосередньої участі Теотівакана у політичних подіях в області майя. Після 518 року західні гегемони раптово зникли зі сцени. Причини цього, імовірно, слід шукати в змінах, що сталися у самому серці їхніх володінь. За археологічними даними, близько 550-575 років невідомий ворог спалив піраміди і храми у центральній частині Теотівакана.³ Найбільше місто Доколумбової Америки вже ніколи остаточно не отямилось після такого удару.

Дослідження показали, що як винуватці спустошення, так і переможені належали до однієї культури Теотівакана, отже, маємо підстави припускати або внутрішній політичний конфлікт, або повстання сусідніх спільнот, невдоволених владою метрополії.⁴ Подробиці цієї глибокої кризи залишаються наразі невідомими, але якщо послаблення Теотівакана відбувалося поступово,

¹ Martin S. At the Periphery... P. 56-57.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 121.

³ Beramendi-Orosco L., Gonzalez-Hernandez G., Soler-Arechalde A., Manzanilla L. A High-Resolution Chronology for the Palatial Complex of Xalla in Teotihuacan, Mexico, Combining Radiocarbon Ages and Archaeomagnetic Dates in a Bayesian Model // Radiocarbon. 2021. Vol. 63, Nr. 4. P. 1082.

⁴ López Luján L., Filloy Nadal L., Fash B. et al. The Destruction of Images in Teotihuacan: Anthropomorphic Sculpture, Elite Cults, and the End of a Civilization // Res: Anthropology and Aesthetics. 2006. Vol. 49-50. P. 28-32.

то контроль над такими віддаленими периферіями, як низини майя, міг бути втрачений задовго перед спаленням самого міста.

Дуже правдоподібно, що саме фатальні зміни у Центральній Мексиці стали тим каталізатором, який розхитав підвалини політичної системи майя.¹ Відхід Теотівакана із низин неминуче послаблював позиції його союзників, насамперед «Священних *Мутульських* Владарів». Після смерті Чак-Ток-Іч'аака III Тікаль на три десятиліття поринув у темну перехідну епоху, найімовірніше пов'язану із боротьбою за владу різних груп всередині панівної династії. П'єдрас-Неграс так само переживав тоді тяжкі часи: ми майже нічого не знаємо про його історію у другій половині VI століття, але близько 550 року палац та інші споруди у місті було спустошено і спалено.² Нещодавні дослідження текстів з Копана показують, що й там середина VI століття стала добою глибокої кризи.³ Маємо, таким чином, достатньо підстав констатувати втрату правителями Теотівакана свого становища гегемонів і розпад великої коаліції, створеної під їхньою зверхністю.

Нестабільність в одних царствах збіглася у часі із піднесенням нової могутньої сили – «Священних *Канульських* Владарів», резиденція яких тоді розташовувалася на території Цібанче.⁴ Паралельно із поглибленням кризи в Тікалі, вони після 520 року розгорнули масштабну експансію у Петені. Впродовж наступних десятиліть головні союзники або васали Тікаля (Ель-Перу, Наранхо, Караколь та інші) один за одним перейшли під егіду *канульських* царів. Зрештою в 562 році правитель Тікаля Вак-Чан-К'авііль зазнав нищівної поразки у війні проти *Кануля*.⁵ Всі ці події, які змінили хід історії майя, давно та добре відомі. Менш зрозуміло, яким чином піднесення

¹ Willey G. The Classic Maya Hiatus: A Rehearsal for the Collapse? // *Mesoamerican Archaeology: New Approaches* / Ed. by N. Hammond. Austin: University of Texas Press, 1974. P. 422-423; Biro P. A New Teotitla Lord... P. 48-50.

² Houston S., Escobedo H., Child M. et al. In the Land of the Turtle Lords: Archaeological Investigations at Piedras Negras, Guatemala, 2000 // *Mexicon*. 2000. Vol. 22, No. 5. P. 101-102.

³ Tokovinine A. Copan Reloaded: A New Look at the Ante Step and its Context. Paper presented at the 81st Annual Meeting of the Society for American Archaeology, Vancouver, British Columbia, 2017; Biro P. A New Teotitla Lord...

⁴ Martin S., Velasquez E. Politics and Places... P. 23-33.

⁵ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 245-248; Vepretskii S. The Force Awakens...

канульських владарів було пов'язано із завершенням епохи домінування Теотівакана.

С. Гюнтер свого часу представив *Кануль* і Теотівакан як непримиренних антагоністів.¹ Такий погляд справді не позбавлений певних підстав. Правителі Цібанче явно скористалися послабленням мексиканської імперії і зайняли вакантне тепер місце гегемона в низинах майя.² Однак ми не маємо надійних доказів їхньої ворожості до Теотівакана. Навпаки, *канульські* владарі, подібно до інших царів майя, використовували мексиканську символіку і спадщину задля власної легітимації. На накривці вази невідомого походження, яка нині зберігається у *Museum zu Allerheiligen* (Шаффгаузен, Швейцарія), один із представників цієї династії посмертно носить титул «особи з *Віинте 'нааха*».³ Крім того, найбільшу споруду Цібанче, «Піраміду бакланів», було збудовано з мексиканськими архітектурними елементами талуд-і-таблеро, а її фасад декоровано теотіваканськими та майяськими символами.⁴ Також на стелі 1 та елементі 33 з Ла-Корони імені *канульського* владаря Йукноом-Йіч'аак-К'ахк'а передує незвичний додатковий епітет Вашаклахуун-Убаах-Чан («Вісімнадцять образів змія»). Саме так звали теотіваканське божество «змія війни», культ якого було після вторгнення чужинців привнесено на землі майя з Центральної Мексики.⁵ Нарешті, згадку про Сіхйах-К'ахк'а нещодавно вдалося виявити на ієрогліфічних сходах з Ель-Ресбалона – міста, що розташовувалося поблизу Цібанче та визнавало його політичну зверхність.⁶ Ці факти змушують

¹ Guenter S. Under a Falling Star...

² Martin S. Ancient Maya Politics... P. 245.

³ Prager C. A Classic Maya Ceramic Vessel from the Calakmul Region in the Museum Zu Allerheiligen, Schaffhausen, Switzerland // Human Mosaic. 2004. Vol. 35, No. 1. P. 36-38; Tokovinine A. Place and Identity... P. 78.

⁴ Nalda E. Prácticas funerarias en Dzibanché, Quintana Roo: los entierros en el Edificio de los Cormoranes // Arqueología. 2003. Vol. 31. P. 25-37; Estrada-Belli F. The First Maya Civilization: Ritual and Power Before the Classic Period. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2011. P. 138.

⁵ Taube K. The Turquoise Hearth... P. 281; Stuart D. Notes on a New Text from La Corona // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 30, 2012. URL:

<http://decipherment.wordpress.com/2012/06/30/notes-on-a-new-text-from-la-corona/> (дата звернення: 17.10.2023).

⁶ Tokovinine A., Balanzario S. Los reyes de las estrellas: las escaleras jeroglíficas de El Resbalón, Quintana Roo, México. Ponencia presentada en 12 Congreso internacional de mayistas Mexico D.F., 27 de junio de 2023.

поставити питання: чи не були *канульські* царі у IV-VI століттях васалами Теотівакана і, відповідно, союзниками свого майбутнього ворога, Тікаля?

На жаль, наразі нам бракує твердих доказів щоб впевнено відповісти на це питання. Проте цікаво звернути увагу на текст одвірка 35 з Йашчілана – останнього із серії чотирьох одвірків з переліком ранніх *па'чанських* владарів. На цьому монументі увічнено воєнні здобутки К'ініч-Татбу'-Холя II.¹ За уважного розгляду вони виглядають як дзеркальне відображення перемог “Knot-eye”-Бахлама I. В обох випадках у полоні опинилися воєначальники владарів *Ак'е'*, а кульмінацією оповіді виявляється точно датований тріумф над більш могутнім противником. Але є також важлива відмінність – цього разу у ролі головного ворога виступає не Тікаль, а *канульський* цар Туун-К'аб-Хіш.² Втручання останнього в сутички на Верхній Усумасінті могло бути просто одним з епізодів *канульської* експансії, яка саме тоді набирала обертів, але може також свідчити, що між 508 та 537 роками Тікаль і Цібанче мали спільні цілі та спільних ворогів. У цьому контексті важливо згадати, що на монументі 160 з Тоніни в одному ряду згадано про смерть *канульського* владаря в 505 році та Чак-Ток-Іч'аака III у 508 році.³

Імовірно, саме із занепадом влади Теотівакана можна пов'язати майже одночасне прийняття правителями Тікаля і Цібанче найвищого в політичній ієрархії майя титулу *калоомте'*. Як ми вже знаємо, сам цей титул дуже давній і використовувався ще легендарними царями. Проте в епоху домінування Теотівакана (кінець IV – початок VI століть) право називатися *калоомте'* належало виключно мексиканським чужинцям: Сіхйах-К'ахк'у, Хац'оом-Куйю і Тахоом-Ук'аб-Тууну. Дуже важливо, що жоден з видатних царів Тікаля, які правили між 379 та 508 роками, не титулував себе на монументах як *калоомте'*.

¹ YAX: Lnt. 35, A1-D8.

² Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan... P. 73-78; Martin S., Grube N. Chronicle... P. 121.

³ Vepretskii S. The Force Awakens...

Така показна «скромність» зумовлювалася їхнім підлеглим статусом щодо Теотівакана.¹

Щоправда, як показали дослідження *Proyecto Atlas Epigráfico de Petén*, на стелі 40 з Тікаля, датованій 468 роком, К'ан-Кітама названо «західним К'авіілем» (блок D17).² Д. Беляєв інтерпретує цей факт як доказ виходу Тікаля з-під влади Теотівакана, початку незалежної політики *мутульських* владарів.³ Таке тлумачення видається нам сумнівним. Ми поки що не зовсім добре розуміємо значення титулу «західний К'авііль», але важливо, що на стелі 31 з Тікаля та стелі 22 з Вашактуна саме так названо Сіхйях-К'ахк'а.⁴ Якщо К'авііль тут має широке метафоричне значення «влада»⁵, то титул, імовірно, позначав носія влади, отриманої із Заходу, тобто з Теотівакана. У цьому контексті цікаво також, що на вівтарі Q прибуття К'ініч-Йаш-К'ук'-Мо' із Теотівакана в Копан описане як «зупинка К'авііля». ⁶ Ми вважаємо, що використання К'ан-Кітамом титулу «західний К'авііль» означає, що правитель Тікаля перебрав на себе роль, яку раніше виконував Сіхйях-К'ахк', тобто здійснював верховну владу в Петені від імені мексиканської імперії.

Після мексиканського завоювання першими в Тікалі почали титулуватися як *калоомте* діти Чак-Ток-Іч'аака III. На стелі 12, датованій 527 роком, царівна Іш-Йок'ін носить «жіночу» версію цього титулу **IX-KALOOMTE'**.⁷ Її брат Вак-Чан-К'авііль названий «західним *калоомте*» на розписній тарілці K8121 у зв'язку із церемонією завершення двадцятиліття в 554 році.⁸ Приблизно тоді ж у Цібанче першим *канульським калоомте* нової епохи, напевно, став К'ахк' -

¹ Martin S. Ancient Maya Politics... P. 80.

² TIK: St. 40, D17. Фото монумента опубліковане в: Beliaev D., Tokovinine A., Vepretskiy S., Luin C. Los monumentos de Tikal // Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase I. Informe Final No. 1, Temporada abril-mayo 2013 / Director D. Beliaev, Co-Directora M. de León. Ciudad de Guatemala: Instituto de Antropología e Historia de Guatemala, 2013. P. 552.

³ Беляєв Д. Д. Новые открытия...

⁴ Stuart D. "The Arrival of Strangers"... P. 480; Grube N., Martin S. Proceedings of the Maya Hieroglyphic Workshop: Tikal and its Neighbors, March 11-12 / Transcribed and edited by P. Wanyerka. Austin: Department of Art and Art History, University of Texas, 2000. P. 70-71, 90-91.

⁵ Helmke C., Awe J. Sharper than a Serpent's Tooth... P. 11-16; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 128-129.

⁶ Stuart D. The Beginnings of the Copan Dynasty... P. 238.

⁷ TIK: St. 12, C5.

⁸ Grube N., Martin S. Proceedings... P. 157, 171.

Ті'-Ч'іч', який «сів на владарювання» в 550 році.¹ Навряд чи цей хронологічний збіг є випадковим. У попередній період Тікаль і Цібанче, імовірно, залишалися васалами мексиканських *калоомте*', хоча відігравали провідну роль кожен у своєму регіоні. Чітка ієрархія сприяла політичній стабільності та встановленню тривалого миру. Ми майже не маємо свідчень про війни в Петені упродовж V століття. Перші ознаки внутрішніх конфліктів з'являються лише на початку правління Чак-Ток-Іч'аака III.² Однак після послаблення Теотівакана в низинах майя виник вакуум верховної влади. І Тікаль, і Цібанче заявили про свої претензії на статус нового гегемона, виявом чого стало прийняття обома сторонами титулу *калоомте*'. Конкуренція за лідерство між ними вилилася в низку спустошливих війн і визначила дальший хід історії майя.

4.4. Історія Йашчілана між 537 і 629 роками. Війни проти *Шукальнааха* та Паленке

Перемога над *канульським* воєначальником – останнє відоме на сьогодні свідчення про діяльність К'ініч-Татбу'-Холя II. Дату смерті цього *па'чанського* владаря в наявних написах не зафіксовано. Його правлінням завершується царський список, вирізьблений на одвірках зі «Споруди 12» - головне джерело наших знань про ранню історію Йашчілана. Прогалину міг би заповнити довгий текст ієрогліфічних сходів 1, але ті його частини, в яких колись розповідалося про одинадцятого і наступних місцевих царів, нині занадто пошкоджені та не піддаються реконструкції. Завдяки тексту стели 1 з Дос-Каобаса відомо, що Йашуун-Бахлам III, який став царем Йашчілана у 629 році, вважався п'ятнадцятим *па'чанським* владарем. К'ініч-Татбу'-Холь II, нагадаємо, був

¹ Martin S., Beliaev D. K'ahk' Ti' Ch'ich': A New Snake King from the Early Classic Period // The PARI Journal. 2017. Vol. 17, No. 3. P. 5-6.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 37.

десятим представником династії. Значить, між 537 та 629 роками престол Йашчілана мусили обіймати щонайменше чотири особи. Поодинокі свідчення про більшість із них збереглися завдяки зовнішнім згадкам та ретроспективним текстам.¹

Одразу на двох пізніх монументах епохи Іцамкокаах-Бахлама III (681-732), ієрогліфічних сходах 3 та одвірку 46 з Йашчілана, згадується перемога, здобута 20 листопада 564 року «Священним *Па'чанським* Владарем» “Кпот-еуе”-Бахламом II. Сказано, що в полон до правителя Йашчілана потрапив *шукальнаахський* владар або воєначальник К'ан-Ток-Луук.² Володіння *шукальнаахських* царів розташовувалися на південний захід від Йашчілана. Достеменно відомо, що після 600 року головною резиденцією династії стало місто *Усііхвіц* (Бонампак), добре знане сьогодні в цілому світі завдяки чудовим настінним фрескам.³

Значно складніше визначити ранню *шукальнаахську* столицю або столиці. На панелі невідомого походження з регіону городища Лаканха, що нині зберігається в колекції Думбартон-Окс, згадується місто *Шукальнаах*, яким у VIII столітті керував провінційний намісник. Згідно з інтерпретацією Д. Беляєва та О. Сафронова, *Шукальнаах* – це стародавня назва Лаканхи, яку й потрібно вважати місцем походження династії.⁴ Згодом не пізніше 600 року *шукальнаахські* царі переселилися із Лаканхи до Бонампака і закріпилися там. Ототожнення міста *Шукальнаах* із першою столицею однойменних правителів видається безсумнівним, проте мусимо зауважити, що вже на підставі текстів

¹ Дивіться також: Martin S., Grube N. Chronicle... P. 121.

² YAX: Lnt. 46, G7-G9; YAX: HS. 3-I, A1-B4.

³ Беляєв Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах... С. 121-122. Топонім *Усііхвіц* дешифровано в: Stuart D. Vulture Hill: The Place Name of Bonampak // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, March 16, 2008. P. 1-3. URL: <http://decipherment.files.wordpress.com/2008/03/bonampak-place-glyph.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

⁴ Беляєв Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах... С. 132.

VI століття вимальовується значно складніша картина, аніж звичайне перенесення єдиної царської резиденції на нове місце.¹

В ієрогліфічних написах представлено цілу низку топонімів, у той чи інший спосіб пов'язаних зі «Священними *Шукальнаахськими* Владарями»: *Усіхвіц* (Бонампак), *Шукальнаах* (Лаканха чи якесь інше городище поблизу), *Саклакаль*, *Бубульха* та ще кілька недешифрованих. Модель управління всіма цими місцевостями також навряд чи ґрунтувалася на принципах жорсткої вертикалі: в підписах до згаданих вище фресок із Бонампака «Священними *Шукальнаахськими* Владарями» титулюються одразу кілька царевичів.² На цій підставі ми поділяємо висновок О. Токовініна, що територія *шукальнаахської* династії являла собою строкатий конгломерат областей, керованих родичами, які могли укладати союзи, а часом і ворогувати між собою.³ Наведений приклад вкотре показує нам, що змінні компоненти «емблемних ієрогліфів» слід розуміти не як назви монолітних централізованих держав, а як позначення різношерстих династичних кланів, не завжди навіть об'єднаних спільними інтересами.

З огляду на викладене не дивно, що відносини *шукальнаахських* владарів із Йашчіланом були дуже різними та мінливими. Імовірно, всередині цієї неоднорідної династії повсякчас точилася жорстока боротьба між прихильниками союзу з сусідом і умовною «партією війни». К'ан-Ток-Луук, вочевидь, належав до впливових ворогів Йашчілана - Іцамкокаах-Бахлам III наполегливо нагадував про перемогу над ним, бо й сам 729 року взяв у полон *шукальнаахського* владаря Ах-Пополь-Чайя. Найімовірніше, К'ан-Ток-Луук вважався не верховним правителем, а панував в одній з областей. Принаймні ми точно знаємо, що станом на 564 рік його династія уже не виглядала

¹ Навіть сама панель із колекції Думбартон-Окс може насправді походити не з Лаканхи, а із якогось іншого городища поблизу. Див.: O'Neil M., Tokovinine A. Carved Panel // Ancient Maya Art at Dumbarton Oaks / Ed. by J. Pillsbury, M. Doutriaux, R. Ishihara-Brito, and A. Tokovinine. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2012. P. 66-67.

² Houston S. The Good Prince: Transition, Texting and Moral Narrative in the Murals of Bonampak, Chiapas, Mexico // Cambridge Archaeological Journal. 2012. Vol. 22, Issue 02. P. 167.

³ Tokovinine A. Place and Identity... P. 82-84.

монолітною, зокрема у другій половині VI століття представники різних гілок *шукальнаахських* владарів здійснювали ювілейні обряди і встановлювали власні монументи в Охос-де-Агва та Лакансі.¹

Після тріумфу над К'ан-Ток-Лууком ми нічого не знаємо про історію Йашчілана аж до 599 року. Загалом у низинах майя друга половина VI століття минула під знаком початку панування «Священних *Канульських* Владарів». Завдяки низці перемог правителів Цібанче Туун-К'аб-Хіша, К'ахк'-Ті'-Ч'іч'а і Йукноом-Хут-...-Чана виник найбільший відомий наразі політичний альянс в історії майя.² Його внутрішню структуру дослідники досі розуміють не дуже добре. Вочевидь, як і за часів домінування Теотівакана й Тікаля, верховну владу у залежних центрах здійснювали численні підлеглі правителі. Про будь-які спроби створити централізовану державу, замінити місцеві династії призначеними із Цібанче чиновниками нічого невідомо. Правителі Караколя та деяких інших міст просто вчасно розірвали спілку з Тікалем, перейшовши на бік нового сюзерена.

У довготривалій перспективі такий строкатий альянс виявився вельми хистким, адже складався із надто великої кількості суб'єктів, що мали свої власні, часто суперечливі, цілі та інтереси. Зсередини його увесь час підточували внутрішні чвари. Окрім того, незважаючи на визначні здобутки правителів Цібанче, останнім так і не вдалося остаточно подолати й приборкати своїх численних сильних ворогів, насамперед Тікаль, Паленке і, можливо, Копан. Наступні майже двісті років історії майя минули на тлі безперервної боротьби між союзниками та противниками «Священних *Канульських* Владарів».

Експансія Цібанче розгорталася насамперед у Петені, проте зачепила й регіон Усумасінти. Головною перепорою на шляху *канульського* наступу там виявилось царство «Священних *Баакальських* Владарів» зі столицею в Паленке.

¹ Сафронов А. В. Государства майя... С. 85-86; Tokovinine A. Place and Identity... P. 82-84.

² Martin S., Grube N. Chronicle... P. 104-106.

Цікаво відзначити, що 24 грудня 583 року на трон Паленке сіла жінка, цариця Іш-Йохль-Ік'наль. Самостійне правління жінок – надзвичайно рідкісна подія в історії майя, яка зазвичай свідчила про внутрішньополітичну нестабільність і чвари всередині панівної династії.¹

Для боротьби із непоступливим супротивником *Кануль* створив широку коаліцію західних царств. На ієрогліфічних сходах з Паленке розповідається про спустошення цього міста ворожою армією, яка складалася з об'єднаних сил *канульського* владаря Йукноом-Хут...-Чана, *па'чанського* царя Іцамкокаах-Бахлама і правителя Санта-Елени Нуун-Хіш-Лакам-Чакка.² Щодо причин війни джерела мовчать, однак Паленке зазнало в ній цілковитої поразки, а фігурки чи статуї трьох богів-протекторів *баакальської* династії було скинуто – цей акт наруги, вочевидь, символізував приниження переможених і втрату ними заступництва вищих сил.³

Єдиний напис, завдяки якому відомо про це спустошення Паленке військами *Кануля* та його союзників, упродовж десятиліть залишається об'єктом численних тлумачень та інтерпретацій з боку різних дослідників. Довгий час тривали суперечки навіть стосовно дати події, оскільки її наведено лише за Календарним колом, до того ж частково пошкодженим. У 1954 році Ерік Томпсон висловив припущення, що в блоках D12-E1 ієрогліфічних сходів записано дату 6 Ак'баль 1 Йаш, яка відповідає дню 9.11.1.16.3 за Довгим рахунком (25 серпня 654 року).⁴ Від цього датування, втім, згодом відмовилися, оскільки, як показав Флойд Лонсбері, на сходах записане Календарне коло 6 Ламат 1 Сіп, котре цей вчений прив'язав до позиції Довгого рахунку 9.10.18.8.8 (8 квітня 651 року). Лінда Шіле і Пітер Метьюз прийняли реконструкцію 6 Ламат 1 Сіп, але запропонували більш ранню дату Довгого рахунку 9.8.5.13.8

¹ Stuart D., Stuart G. Palenque... P. 139.

² Martin S., Zender M., Grube N. Palenque and Its Neighbors... P. II-14; Stuart D., Stuart G. Palenque... P. 140-142; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 121-123.

³ Grube N. Palenque in the Maya World... P. 3.

⁴ Статтю Томпсона було передруковано в: Thompson E. Memoranda on Some Dates at Palenque // The Carnegie Maya III: Carnegie Institution of Washington Notes on Middle American Archaeology and Ethnology, 1940–1957 / Ed. by J. Weeks. Boulder: University Press of Colorado, 2011 [1954]. P. 517-520.

(21 квітня 599 року), яка припадала на правління Іш-Йохль-Ік'наль.¹ Ця остання пропозиція нині стала загальновизнаною, її після детального вивчення гіпсових відбитків напису, зроблених у ХІХ столітті Альфредом Модслі, підтримав Саймон Мартін.²

Окрім дати воєнної кампанії залишаються відкритими також деякі питання стосовно її учасників. Спустошення Паленке здійснили за наказом *канульського* владаря, але головним виконавцем цієї акції, імовірно, був правитель Санта-Елени Нуун-Хіш-Лакам-Чакк, «супроводжуваний» царем Йашчілана Іцамкокаах-Бахламом.³ Л. Шіле пов'язувала цих двох персонажів із описаною далі на тих самих сходах війною 659 року і ототожнювала *на'чанського* владаря Іцамкокаах-Бахлама з Іцамкокаах-Бахламом ІІІ.⁴ Її гіпотеза свого часу набула популярності, хоча завжди викликала обґрунтовані сумніви: Іцамкокаах-Бахлам ІІІ став правителем Йашчілана значно пізніше, у 681 році, а станом на 659 рік мав бути ще дитиною і навряд чи міг активно долучитися до військового походу.

На початку 2000-х років С. Гюнтер і О. Сафронов незалежно один від одного запропонували значно переконливішу інтерпретацію джерел. Згідно з їхніми висновками, на межі VI-VII століть у Йашчілані мав правити Іцамкокаах-Бахлам ІІ, імовірний спадкоємець “Knot-eye”-Бахлама ІІ.⁵ На монументах із Йашчілана будь-які свідчення про такого владаря відсутні, але він, найімовірніше, згадується в тексті панелі 4 з Бонампака як учасник чергового конфлікту всередині *шукальнаахської* династії, про що буде докладніше сказано далі. На ієрогліфічних сходах з Паленке теж, вочевидь

¹ Schele L. Some Thoughts on the Inscriptions of House C // Seventh Palenque Round Table, 1989 / Ed. by M. G. Robertson and V. Fields. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1994. P. 1.

² Martin S. Nuevos datos epigráficos sobre la guerra maya del Clásico // La guerra entre los antiguos mayas. Memoria de la Primera Mesa Redonda de Palenque / Ed. by S. Trejo. Mexico D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2000. P. 110.

³ Вагома роль царя Санта-Елени у цій війні підтверджується найновішим аналізом тексту, який здійснив Ю. Полюхович. Дивіться: Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 123; Sánchez Gamboa A., Polyukhovych Y., Cuevas M. et al. The Hieroglyphic Stairway of House C... P. 7-11.

⁴ Schele L. Some Thoughts... P. 2-3.

⁵ Guenter S. Under a Falling Star... P. 144; Сафронов А. В. Государства майя... С. 90, 93.

ідеться про Іцамкокаах-Бахлама II, котрий «супроводжував» правителя Санта-Елени під час війни 599 року, а не в 659 році. Саме така інтерпретація напису стала на сьогодні загальновизнаною з-поміж дослідників.¹

Участь Йашчілана у війні проти Паленке, напевно, означає, що перед 599 роком *па'чанські* владарі втратили незалежність та мушили визнати зверхність могутніх *канульських* гегемонів. Наступ останніх на Усумасінті розгортався цілеспрямовано і поступово, в кілька етапів. Пригадаймо: 537 року спроба Туун-К'аб-Хіша підкорити Йашчілан зазнала фіаско, але за наступних шістдесят літ цієї стратегічної мети вдалося досягти. Імовірно, саме підлеглим становищем Іцамкокаах-Бахлама II можна пояснити ту обставину, що нащадки воліли не згадувати про нього і не зберегли пам'ятки цього владаря.

Останній важливий епізод ранньої історії Йашчілана, як уже зазначалося, стосувався його відносин із *шукальнаахськими* сусідами. На панелі 4 з Бонампака повідомляється про воцаріння 28 квітня 600 року «Священного *Шукальнаахського* Владаря» Йахав-Чан-Муваана I і особливо наголошується, що церемонія його коронації відбулася в *Усіхвіці*, тобто власне Бонампаку.² Відтепер саме це місто стало чи не головною резиденцією *шукальнаахської* династії, принаймні там знайдено найбільше текстів, присвячених її історії. Приблизно на межі VI-VII століть Йахав-Чан-Муваан I уклав зміцнений шлюбом союз із важливими сусідами – владарями *Ак'е'*.³ Надалі, попри різноманітні перепони, взаємне тяжіння між цими царствами зберігалося й наприкінці VIII століття правителі Бонампака носили подвійний титул владарів *Шукальнааха* та *Ак'е'*.

Крім спілки з *Ак'е'* у зовнішніх зносинах Йахав-Чан-Муваан I орієнтувався на партнерство із Йашчіланом і в 603 році успішно воював проти

¹ Див., напр.: Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 122; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 419.

² ВРК: Реп. 4, А1-В3. У літературі панелі з Бонампака часто називають також «скульптурними каменями».

³ Порівняйте різні інтерпретації цієї події в: Беляєв Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах... С. 123-124; Biro P. The Classic Maya Western Region... P. 123.

Паленке.¹ Вочевидь, протистояння двох регіональних коаліцій, першим проявом якого став похід 599 року, далеко не обмежилось однією кампанією. Тривала боротьба на кількох фронтах врешті-решт виснажила Іш-Йохль-Ік'наль, і вона померла 8 листопада 604 року. Наступник цариці Паленке Ахен-Йохль-Мат спробував взяти реванш за численні невдачі попередніх років, зокрема знову воював проти Санта-Елени.² Тим часом правління Йахав-Чан-Муваана I у Бонампаку також виявилось недовгим. *Шукальнаахський* владар помер 5 серпня 605 року, і вже сім днів по тому його місце на престолі успадкував Ах-Нааль.³

На правління Ах-Нааля припало різке загострення міжусобної боротьби всередині династії «Священних *Шукальнаахських* Владарів». 20 березня 610 року йому навіть довелося тікати з власної столиці до Йашчілана і якийсь час переховуватися у Іцамкокаах-Бахлама II. Причина вимушеної еміграції крилася в конфлікті Ах-Нааля з іншим *шукальнаахським* владарем Ах-Чан-Тоок'ом. У вирішальній битві, яка сталася 25 березня 611 року, Ах-Чан-Тоок' зазнав поразки та, імовірно, опинився в полоні. Після цієї перемоги Ах-Нааль знову «оселився» в Бонампаку, тобто повернувся на свій трон.⁴ Вочевидь, усунути конкурента йому вдалося тільки завдяки військовій підтримці з боку Йашчілана. Показово, що саме *на'чанського* царя Іцамкокаах-Бахлама II зобразили як головного героя на панелі 4 з Бонампака, в тексті якої вміщено оповідь про всі ці буремні події. Правитель Йашчілана сидить на троні (подушці, обтягнутій шкірою ягуара) і як сюзерен вручає Ах-Наалю символ царської влади – коштовну налобну пов'язку.

¹ Grube N. Palenque in the Maya World... P. 3-4.

² Martin S., Zender M., Grube N. Palenque and Its Neighbors... P. II-16; Полюхович Ю. Ю. Політико-династична історія... С. 127-128; Love B., Vepretskii S. Corpus Volume 12: Santa Elena Monuments in Balancan Museum, Tabasco // Contributions to Mesoamerican Studies, March 13, 2023. P. 3-4. URL: https://contributionstomesoamericanresearch.files.wordpress.com/2023/03/ctms_corpus_v012_santa_elena_balancan_mexico_rev.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

³ BPK: Pan. 4, B7-D2.

⁴ Ibid., C4-D8. Про значення дієслова *kajaay*, «оселився» в написах майя дивіться: Tokovinine A. Place and Identity... P. 79-81; Martin S. Ancient Maya Politics... P. 129-132.

Ми поділяємо висновок О. Сафронова, що спробу перевороту в Бонампаку слід розглядати у ширшому контексті тривалого протистояння між *канульськими калоомте* з Цібанче та Паленке.¹ Йахав-Чан-Муваан I як союзник або васал Йашчілана воював проти Паленке, і Ах-Нааль, вочевидь, продовжував цей зовнішньополітичний курс попередника. Натомість Ах-Чан-Тоок', подібно до К'ан-Ток-Луука перед ним, мав представляти інтереси ворожої щодо Йашчілана партії. Дуже імовірно, що здійснений ним у 610 році переворот відбувся за підтримки Паленке, адже Ахен-Йохль-Мат саме тоді намагався перейти в контрнаступ по всьому регіону. Проте *баакальський* правитель дещо переоцінив власні сили. Ах-Нааль отримав надійний захист у Йашчілані, натомість дії Паленке спричинили блискавичну зворотну реакцію з боку *канульського* гегемона Ук'ай-Кана. Цар Цібанче особисто очолив новий похід на Усумасінту і допоміг своїм тамтешнім васалам. 24 березня 611 року зазнав поразки Ах-Чан-Тоок', а вже у квітні *канульське* військо вкотре спустошило Паленке.² Ці перемоги дозволили Йашчілану відновити панування над Бонампаком.

На панелі 4 з Бонампака Іцамкокаах-Бахлам II названий «владарем на третьому двадцятилітті», тобто він був на той час уже доволі зрілою людиною віком від сорока до шістдесяти років.³ Після порятунку і реставрації Ах-Нааля ми більше нічого не знаємо про діяльність цього *па'чанського* царя. Його наступником у Йашчілані мав стати К'ініч-Татбу'-Холь III – батько Йашуун-Бахлама III. С. Мартін і Н. Грюбе датують стелу 2 з Йашчілана 613 роком. Якщо так, то вона мала бути встановлена Іцамкокаах-Бахламом II або К'ініч-Татбу'-Холем III.⁴ Втім, хронологія цього монумента залишається проблемною, адже його початкова дата збереглася погано, зате далі в тексті можна розпізнати ім'я так званого «Ах-Ніка» - головного бранця Іцамкокаах-Бахлама

¹ Сафронов А. В. Государства майя... С. 95-96.

² Про нову атаку на Паленке: Martin S. Nuevos datos epigráficos... P. 109; Stuart D., Stuart G. Palenque... P. 143.

³ ВРК: Пан. 4, I3-I6.

⁴ Martin S., Grube N. Chronicle... P. 121.

III.¹ Ми не відкидаємо можливість більш пізнього датування стели 2 кінцем VII або початком VIII століть.²

На цьому зафіксована писемними джерелами рання історія Йашчілана добігає кінця. 19 вересня 629 року місцевим царем став Йашуун-Бахлам III. У політичному житті держави *па'чанських* і *каахських* владарів розпочався новий етап, аналіз якого виходить за хронологічні межі нашої роботи.

¹ Looper M., Macri M., Polyukhovych Y. et al. Maya Hieroglyphic Database, 1991-2023. URL: <https://www.mayadatabase.org/> (дата звернення: 17.10.2023). Прізвисько «Ах-Нік» не є дійсним читанням ієрогліфічного імені цього бранця і використовується нами лише як усталене в літературі позначення.

² Найновіша публікація цього монумента: Fash B., Tokovinine A., Graham I. Corpus... P. 3:210-3:211.

ВИСНОВКИ

Максимально повна і точна реконструкція політичної історії майя класичної доби залишається сьогодні першорядним завданням для сучасної майяністики. Ієрогліфічну писемність майя дешифрував Ю. В. Кнорозов, але значного прогресу в розумінні написів вдалося досягти тільки починаючи від другої половини 1980-х років. Виконаний у нашому дослідженні детальний аналіз історіографії та джерельної бази показав, що, попри важливі здобутки й досягнення останніх десятиліть, чимало актуальних проблем залишаються дотепер нерозв'язаними або не були належним чином висвітлені у науковій літературі. Робота над створенням єдиного «Корпусу ієрогліфічних написів майя» просувається дуже повільно і деякі важливі писемні джерела з історії Йашчілана досі не опубліковані або не були свого часу якісно задокументовані. Також в історіографії на сьогодні відсутнє комплексне дослідження політичної історії майя як єдиного цілого, адже головна увага дослідників зосереджувалася на окремих найбільш помітних царствах і династіях. У випадку Йашчілана епіграфісти, які намагалися проаналізувати дані із цього царства в ширшому порівняльному контексті, зосереджувалися здебільшого на його пізній історії, торкаючись діяльності «Священних *Па'чанських* Владарів» у IV-VI століттях лише побіжно. В українській історіографії Ю. Ю. Полюхович перекладав написи на одвірках 3 і 37 з Йашчілана, проте наша робота є першим вітчизняним дослідженням, спеціально присвяченим історії цього міста.

Викладові подій ранньої історії Йашчілана в роботі передують загальна характеристика політичного устрою майя класичної доби. Показано, що впродовж досліджуваного періоду майя не створили єдиної держави, а відносини між десятками більших чи менших царств низинної зони будувалися на принципах багатоступеневої ієрархії. На вершині політичної системи перебували кілька гегемонів, які претендували на провідне становище в низинах або панували кожен у своєму регіоні: царі Тікаля, Калакмуля, Паленке,

Копана та деякі інші. Окрім звичного статусу «священного владаря» вони мали найвищий титул *калоомте*, який умовно можна порівняти з європейським відповідником «імператор». Сходинкою нижче розмістилися царі, котрі мали васалів, але й самі мусили коритися волі могутнішого зверхників. Саме до цієї категорії на певних історичних етапах можемо віднести Йашчілан та його сусіда і запеклого ворога П'єдрас-Неграс. Нарешті, переважну більшість серед майяських царів складали малозначущі правителі невеликих поселень.

Така складна сюзеренно-васальна система на практиці ніколи не була стабільною. Бажання розширити чи переділити сфери впливу спонукало царів майя провадити майже безперервні війни один з одним. Наведені в нашій роботі свідчення археологічних та писемних джерел дозволяють зробити висновок, що, всупереч популярній в історіографії концепції «ритуальної війни», збройні конфлікти далеко не зводилися до індивідуального суперництва вельмож чи полювання за потенційними жертвами і трофеями. Як показали розкопки у Віцні та в долині ріки Пасьон, війна часом призводила до спустошення і запустіння цілих регіонів. Водночас ведення війн суттєво ускладнювалося суто логістичними труднощами, адже за відсутності тяглових тварин та колісного транспорту харчі й інші припаси переносилися вручну. Саме тому конфлікти найчастіше спалахували між сусідніми царствами.

У роботі досліджено роль «священних владарів» майя як особливих посередників між богами та людьми і проаналізовано значення публічних ритуалів у сакралізації їхнього статусу. Саме на вірі в наявність у царів сакральної сили значною мірою ґрунтувалася їхня легітимність. Вдале виконання «священним владарем» функцій політичного та військового лідера безпосередньо залежало від його здатності porozумітися з богами і здійснити необхідні ритуали. Правитель – центральна постать переважної більшості урочистих церемоній. Вшановуючи богів та приносячи необхідні жертви, він підтримував порядок у Всесвіті, запобігав настанню хаосу. Зв'язок царя майя з богами був складним та обопільним. Священні владарі не вважалися богами і у

власних написах ніколи так не величалися. Проте цар мусив піклуватися про «своїх» богів: він їх годував, одягав, будував для них храми. Навзамін вдячні боги дослухалися до молитов правителя, даруючи добробут йому та підданам. Крім піклування про богів до обов'язків правителя належала підтримка зв'язку із померлими предками. Нехтування цими зобов'язаннями позбавляло «священного владаря» легітимності в очах підданих і могло призвести до скинення його з престолу.

Вивчення політичної історії раннього Йашчілана доцільно починати з проблеми походження місцевої династії. Аналіз «емблемних ієрогліфів», тобто найпопулярніших спадкових царських титулів майя, дозволяє припустити, що перший правитель Йашчілана Йопаат-Бахлам I не народився у цьому місті, а прибув туди з Ель-Соца, розташованого в Центральному Петені. Правителі Йашчілана та Ель-Соца мали ідентичні подвійні титули «Священних *Па'чанських* Владарів» і «Священних *Каахських* Владарів». Імовірно, Йопаат-Бахлам I був родичем царів Ель-Соца, представляв бічну гілку цієї династії. Такий сценарій розвитку подій добре узгоджується із загальними тенденціями політичного розвитку майя за ранньої класики, коли вихідці з Петену поширювали свою владу на периферію і засновували там нові царські дома.

Повний перелік перших десяти царів Йашчілана зберігся на чотирьох одвірках зі «Споруди 12», а також у довгому тексті ієрогліфічних сходів 1. Ці написи дещо різняться за формою, однак оповідають про ті самі події – коронації місцевих владарів та взяття ними у полон важливих бранців з інших царств. Ґрунтовний аналіз джерел не залишає сумнівів стосовно того, що на монументах описано саме воєнні перемоги, а не «дружні візити», як раніше часто стверджувалося в історіографії. Важливою проблемою залишається також хронологія ранніх правителів Йашчілана. Починаючи від 1980-х років дослідниками було запропоновано кілька альтернативних хронологічних реконструкцій, проте жодна з них не є безпроблемною і наразі не може вважатися остаточно доведеною, бо забагато критично важливих компонентів

дат Календарного кола втрачено чи пошкоджено. У нашій роботі ми відмовилися від точних дат для перших шістьох царів Йашчілана і обмежилися тільки приблизною хронологією.

Важливим джерелом для реконструкції політичної історії Йашчілана є датована кінцем VIII століття панель 3 із П'єдрас-Неграса. На жаль, окремі фрагменти цього напису залишаються проблемними для розуміння – деякі епіграфісти шукали в ньому ретроспективні свідчення про ранніх *па'чанських* владарів. Увагу дослідників привернула зокрема згадка про 17 двадцятиліть, упродовж яких правитель П'єдрас-Неграса здійснює опіку над царем Йашчілана та його почетом. Ми обґрунтували у нашому дослідженні нову інтерпретацію цієї репліки, яка пропонується в історіографії вперше. На нашу думку, фраза «ти наш опікун упродовж сімнадцяти двадцятиліть» не стосувалася тривалості домінування П'єдрас-Неграса над Йашчіланом. Мова тут ішла про вічний характер влади померлого сюзерена над підданими, незалежний від впливу звичайного земного часу. За такого тлумачення зникають будь-які підстави заперечувати чіткі свідчення ієрогліфічних написів, відповідно до яких засновником царської династії в Йашчілані вважався Йопаат-Бахлам I. Його особливий статус як першого владаря підтверджується почесним титулом «воєначальник із *Чіхча'*», що містить відсилку до легендарної прабатьківщини одразу кількох могутніх династій майя.

Наразі неможливо надійно визначити походження бранців, захоплених найбільш ранніми *па'чанськими* владарями. Тільки починаючи від другої половини V століття ми вперше отримуємо інформацію, яка дозволяє більш чітко визначити місце Йашчілана у політичному ландшафті майя і Мезоамерики загалом. Не раніше 454 року відбулося заснування династії у П'єдрас-Неграсі. Як і їхні конкуренти з Йашчілана, тамтешні царі переселилися до своєї нової столиці з іншого місця. Пам'ять про міграцію збереглася в подвійній ідентичності «Священних *Йокібських* Владарів» та «владарів *К'іна'*». Аналіз джерел показує, що другий титул є суто місцевим. У зовнішніх згадках

П'єдрас-Неграс неодноразово фігурує саме як *К'іна'*. Натомість емблему «Священний *Йокібський* Владар», яка зустрічається на монументах П'єдрас-Неграса найчастіше, його царі, імовірно, «принесли» зі своєї прабатьківщини - таємничої місцевості *Йокіб*, точне розташування якої наразі невідоме.

Одразу після перетворення П'єдрас-Неграса на нову регіональну силу почалася його запекла ворожнеча з Йашчіланом. Відомо, що сьомий *на'чанський* владар Хац'оом-Холь і його наступник Йашуун-Бахлам II здобували перемоги над П'єдрас-Неграсом та захоплювали цінних бранців. У зв'язку із обома війнами згадується правитель П'єдрас-Неграса на ім'я Іцам-К'ан-Ахк. Здійснений нами аналіз джерел дозволив переглянути міцно вкорінене в історіографії твердження, буцімто на тріумфальних монументах з Йашчілана згадано двох різних владарів, які послідовно обіймали трон П'єдрас-Неграса: Іцам-К'ан-Ахка I («Правитель А») та Іцам-К'ан-Ахка II («Правитель В»). Значно імовірніше, що в обох випадках згадано одну й ту саму особу — ворожого царя Іцам-К'ан-Ахка I, а отже список правителів П'єдрас-Неграса потребує уточнення.

За наступників Іцам-К'ан-Ахка I ворожнеча П'єдрас-Неграса із Йашчіланом не просто не припинилася, але й набула більшого масштабу, втягнула головні сили світу майя і навіть Теотівакан — могутню державу, яка домінувала тоді у Центральній Мексиці. Аналіз написів на одвірку 37 з Йашчілана, панелі 2 із П'єдрас-Неграса та монументі 160 з Тоніни дозволив нам спростувати популярний в історіографії погляд, нібито у другій половині V століття Тікаль звільнився з-під опіки Теотівакана, після чого головним союзником мексиканського гегемона в області майя став П'єдрас-Неграс. Судячи з джерел, правителі Тікаля, П'єдрас-Неграса і Теотівакана у 508-518 роках діяли як союзники в боротьбі проти спільних ворогів, насамперед царя Йашчілана «Knot-eye»-Бахлама I. На нашу думку, це означає, що очолювана Тікалем широка коаліція царств майя, котрі визнавали верховенство Теотівакана, станом на 508 рік продовжувала існувати. Якщо так, то зверхність

Теотівакана над Тікалем та іншими царствами низин була більш тривалою і глибокою, аніж традиційно вважається.

Розпад створеної імператорами Теотівакана коаліції припав приблизно на середину VI століття. Ця криза збіглася в часі із піднесенням «Священних *Канульських* Владарів», резиденція яких тоді розташовувалася на території Цібанче. Правителі Цібанче явно скористалися послабленням мексиканської імперії і зайняли вакантне тепер місце гегемона в низинах майя, однак ми не маємо надійних доказів їхньої ворожості до Теотівакана. Навпаки, *канульські* владарі, подібно до інших царів майя, використовували мексиканську символіку і спадщину задля власної легітимації. Зібрані у нашій роботі факти дозволили вперше в історіографії висловити припущення, що *канульські* царі були у IV-VI століттях васалами Теотівакана і, відповідно, союзниками свого майбутнього ворога, Тікаля. Після послаблення мексиканського гегемона в низинах майя виник вакуум верховної влади. Як Тікаль, так і Цібанче заявили про свої претензії на статус нового гегемона, виявом чого стало прийняття обома сторонами титулу *калоомте*'. Конкуренція за лідерство між ними вилилася в низку спустошливих війн і визначила дальший хід історії майя.

Головними відомими нам подіями політичної історії Йашчілана у другій половині VI та першій чверті VII століть є війни проти *шукальнаахських* владарів і Паленке. Участь Йашчілана в очолюваній *канульським* владарем атаці на Паленке може свідчити, що станом на 599 рік царство опинилося в сфері впливу Цібанче. Останній зафіксований написами епізод ранньої історії Йашчілана пов'язаний із втручанням *па'чанського* владаря Іцамкокаах-Бахлама II у внутрішню династичну боротьбу в Бонампаку. Після коронації Йашуун-Бахлама III у 629 році в історії Йашчілана почався новий етап, аналіз якого виходить за хронологічні межі нашої роботи.

Загалом здійснений нами аналіз політичного устрою держав майя класичної доби дозволяє зробити висновок, що вони типологічно належали до тієї ж групи ранніх цивілізацій, як і перші цивілізації Старого світу.

Додаток 2: Позначення археологічних пам'яток і монументів за системою *Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions*

Використані в роботі умовні позначення археологічних пам'яток
(городищ) (повний перелік дивіться на сайті Корпусу:
<https://peabody.harvard.edu/maya-site-codes>)

ВРК – Bonampak (Бонампак)

DCB – Dos Caobas (Дос-Каобас)

LTI – Laxtunich (Лаштуніч)

PAL – Palenque (Паленке)

PNG – Piedras Negras (П'єдрас-Неграс)

TIK – Tikal (Тікаль)

TNA – Tonina (Тоніна)

TZB – Tzibanche (Цібанче)

YAX – Yaxchilan (Йашчілан)

ZAP – El Zapote (Ель-Сапоте)

Типи монументів

HS. – Hieroglyphic Stairway (ієрогліфічні сходи)

Lnt. – Lintel (одвірок)

Mon. – Monument (монумент)

Pan. – Panel (панель)

St. – Stela (стела)

Монументи невідомого походження або з усталеними назвами

Brussels St. – «Брюссельська стела»

Den. Pan. – «Денверська панель»

Marcador – «Маркадор» з Тікаля

Pan. Sl. – Panel of the Slaves («Панель рабів») з Паленке

Додаток 3: Оновлений список правителів П'єдрас-Неграса

Ім'я царя	Роки правління
К'ініч-Йат-Ахк I	не раніше 454
Іцам-К'ан-Ахк I	після 454 – приблизно 470-ті
Йат-Ахк II	перед 508 – після 518?
?	близько 534
?	після 554
К'ініч-Йо'наль-Ахк I	603-639
Іцам-К'ан-Ахк II	639-686
К'ініч-Йо'наль-Ахк II	687-729
Іцам-К'ан-Ахк III	729-757
Йо'наль-Ахк III	758-766
Ха'-К'ін-Шоок	767-781
К'ініч-Йат-Ахк III	781-808

Список джерел та літератури

Джерела

Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане / Перевод со староиспанского, вводная статья и примечания Ю. В. Кнорозова. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1955. 310 с.

Beetz C., Satterthwaite L. The Monuments and Inscriptions of Caracol, Belize. Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania, 1981. 202 p.

Boot E. The Updated Preliminary Classic Maya-English, English-Classic Maya Vocabulary of Hieroglyphic Readings // Mesoweb Resources, 2009. 256 p. URL: <http://www.mesoweb.com/resources/vocabulary/index.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Coe M. The Maya Scribe and His World. New York: The Grolier Club, 1973. 160 p.

Fash B., Tokovinine A., Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 4: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2022. P. 3:190-3:294.

Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 1: Introduction to the Corpus. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1975. P. 1:1-1:62.

Graham I., von Euw E. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 1: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1977. P. 3:1-3:61.

Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 2: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1979. P. 3:62-3:125.

Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 3, Part 3: Yaxchilan. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1982. P. 3:126-3:189.

Graham I., Henderson L., Mathews P., Stuart D. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 2: Tonina. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2006. P. 9:64-9:128.

Jones C., Satterthwaite L. The Monuments and Inscriptions of Tikal: The Carved Monuments. Philadelphia: The University Museum, University of Pennsylvania, 1982. 264 p.

Kerr J. The Maya Vase Book: A Corpus of Rollout Photos of Maya Vases. New York: Kerr Associates, 1989-1999. Vols. 1-6.

Looper M., Macri M., Polyukhovych Y., Vail G. MHD Reference Materials 1: Preliminary Revised Glyph Catalog // Glyph Dwellers, Report 71. 2022. 47 p. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R71.pdf> (дата звернення: 17.06.2023).

Looper M., Macri M., Polyukhovych Y. et al. Maya Hieroglyphic Database, 1991-2023. URL: <https://www.mayadatabase.org/> (дата звернення: 17.10.2023).

Maler T. Researches in the Central Portion of the Usumatsintla Valley: Report of Explorations for the Museum, 1898-1900. Cambridge, Mass.: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 1901. Vol. 2, Part 1. P. 1-75 and plates 1-33.

Maler T. Researches in the Central Portion of the Usumatsintla Valley: Report of Explorations for the Museum – Part Second. Cambridge, Mass.: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 1903. Vol. 2, Part 2. P. 76-216 and plates 34-80.

Maudslay A. Biologia Centrali-Americana: Archaeology. London: R. H. Porter and Dulau and Co, 1889–1902. Vol. 2. 47 p. and 98 plates.

Maya Vase Database: An Archive of Rollout Photographs Created by Justin Kerr. URL: <http://research.mayavase.com/kerrmaya.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Stuart D. Inscriptions of the River Cities: Yaxchilan, Piedras Negras and Pomona. Sourcebook for the XXXI Maya Meetings. University of Texas at Austin, 2007. 158 p.

Stuart D., Graham I. Corpus of Maya Hieroglyphic Inscriptions, Volume 9, Part 1: Piedras Negras. Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 2003. P. 9:1-9:63.

Text Database and Dictionary of Classic Mayan. A Working List of Maya Hieroglyphic Signs and Their Graphs. URL: <https://classicmayan.org/zeichenkatalog/> (дата звернення: 16.10.2023).

Thompson E. A Catalog of Maya Hieroglyphs. Norman: University of Oklahoma Press, 1962. 472 p.

Tokovinine A. Beginners Visual Catalog of Maya Hieroglyphics // Mesoweb Resources, 2017. 36 p. URL: <http://www.mesoweb.com/resources/catalog/index.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Література

Бабошкин М. Ритуал кровопускания у древних майя в классический период // Древние цивилизации Старого и Нового Света: культурное своеобразие и диалог интерпретаций. Москва: Издательство Ипполитова, 2003. С. 33-39.

Беляев Д. Д. Формирование и развитие государственной организации у майя Петена в классический период (I тыс. н. э.): дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2001. 522 с.

Беляев Д. Д. Государства майя в системе международных отношений Мезоамерики классического периода // Древние цивилизации Старого и Нового Света: культурное своеобразие и диалог интерпретаций. Москва: Издательство Ипполитова, 2003. С. 40-52. URL: <https://web.archive.org/web/20101122155955/http://www.mezoamerica.ru/indians/maya/maya-inter.html> (дата звернения: 17.10.2023).

Беляев Д. Д. Новые открытия в истории древней цивилизации майя. Доклад, представленный на 15-м Всероссийском фестивале науки «Наука 0+». Москва, 18 октября 2020 года. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pSmtVbE4aSY> (дата звернения: 17.10.2023).

Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Ак'е и Шукальнах: история и политическая география государств майя Верхней Усумасинты // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ. 2004. Вып. 6. С. 119-142.

Беляев Д. Д., Сафронов А. В. Династическая история Йокиба во второй половине VIII в. // Вопросы эпиграфики. Выпуск 7. Часть 1. / Отв. ред. А. Г. Авдеев. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2013. С. 533-599.

Беляев Д. Д., Токовинин А. А. Сакральная власть майяских царей (III–IX вв. н.э.) // Сакрализация власти в истории цивилизаций / Отв. ред. Д. М. Бондаренко, Л. А. Андреева и А. В. Коротаев. Москва: Институт Африки РАН, 2005. С. 146-160.

Гуляев В. И. Города-государства майя: (Структура и функции города в раннеклассовом обществе). Москва: Наука, 1979. 304 с.

Гуляев В. И. Боги древних майя // Атеистические чтения. 1982. Вып. 12. С. 36-51.

Гуляев В. И. Культ предков у древних майя // Религии мира: История и современность / Под ред. Л. Р. Полонской. Москва: Наука, 1984. С. 56-81.

Гуляев В. И. Доколумбовы плавания в Америку. Москва: Ломоносовъ, 2010. 216 с.

Гуляев В. И. История мезоамериканской археологии. Москва: ИА РАН, 2010. 316 с.

Давлетшин А. И. Палеография древних майя: дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2003.

Ершова Г. Г. Последний гений XX века. Юрий Кнорозов: судьба ученого. Москва: РГГУ, 2019. 798 с.

Кнорозов Ю. В. Автобиография. 1948. URL: <http://knorosov.com/knor3.html> (дата звернения: 16.10.2023).

Кнорозов Ю. В. Древняя письменность Центральной Америки // Советская этнография. 1952. № 3. С. 100-118.

Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя. Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1963. 664 с.

Полухович Ю. Ю. Політико-династична історія держави майя Баакаль за матеріалами корпусу епіграфічних джерел Паленке (Лакамха'): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2012. 621 с.

Сафронов А. В. Двойной «эмблемный иероглиф» в иероглифических текстах майя // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ, выпуск 7 / Отв. ред. И. А. Гвоздева. Москва: ЭхоПресс-2000, 2005. С. 174-189.

Сафронов А. В. Государства майя Западного региона в классический период: дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2006. 623 с.

Стаднік М. А. Мезоамериканські кодекси XIII–XVI століття: історико-культурне значення та проблеми реконструкції: кваліфікаційна робота магістра. Київ, 2022. 86 с.

Стюфляєв М. І. Історія і пропаганда в написах царя Йашчілана Йашуун-Бахлама IV // USL Science II: науковий збірник матеріалів конференцій (Київ, 2022) / Під ред. О. Машевського. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 49-57.

Стюфляєв М. І. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку ранніх царів П'єдрас-Неграса за ієрогліфічними текстами з Йашчілана // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2023. Вип. 63. С. 30-61.

Талах В. М. Уявлення класичних майя про потойбічне буття за написами із "Храму написів" у поселеннях Паленке, Чіапас, Мехіко (Мексиканські Сполучені Штати) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. 2018. Вип. 1(136). С. 71-74.

Талах В. М. Вступ до ієрогліфічної писемності майя. Київ, 2019. 219 с.

Токовинин А. А. Ритуальный танец майя в царских надписях городища Йашчилан (2-я пол. VIII в. н.э.) // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ, выпуск 4 / Отв. ред. И. А. Гвоздева. Москва: МГУ, 2001. С. 195-207.

Токовинин А. А. Царь и его сахали: областные правители в западных царствах майя (VII-VIII вв. н.э.) // Древний Восток и античный мир: Труды кафедры истории Древнего мира исторического факультета МГУ. 2002. Вып. 5. С. 218-231.

Barrois R., Tokovinine A. The Underworld and the Celestial World in the Maya Ball Game // FAMSI Reports, 2005. P. 1-18. URL:

http://www.famsi.org/reports/03101/03barrois_tokovinine/03barrois_tokovivine.pdf

(дата звернення: 17.10.2023).

Beliaev D., Galeev P., Vepretskiy S. Las inscripciones jeroglíficas monumentales en la exposición permanente del Museo Nacional de Arqueología y Etnología // Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase III / Director D. Beliaev, Co-Directora M. de León. Ciudad de Guatemala: CEMYK, 2016. P. 62-180.

Beliaev D., Houston S. A Sacrificial Sign in Maya Writing // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 20, 2020. URL: <https://mayadecipherment.com/2020/06/20/a-sacrificial-sign-in-maya-writing/> (дата звернення: 17.10.2023).

Beliaev D., Tokovinine A., Vepretskiy S., Luin C. Los monumentos de Tikal // Proyecto Atlas Epigráfico de Petén, Fase I. Informe Final No. 1, Temporada abril-mayo 2013 / Director D. Beliaev, Co-Directora M. de León. Ciudad de Guatemala: Instituto de Antropología e Historia de Guatemala, 2013. P. 37-170.

Beramendi-Orosco L., Gonzalez-Hernandez G., Soler-Arechalde A., Manzanilla L. A High-Resolution Chronology for the Palatial Complex of Xalla in Teotihuacan, Mexico, Combining Radiocarbon Ages and Archaeomagnetic Dates in a Bayesian Model // Radiocarbon. 2021. Vol. 63, Nr. 4. P. 1073-1084.

Berlin H. El glifo “emblema” en las inscripciones mayas // Jornal de la Société des Americanistes. 1958. No. 47. P. 111-119.

Bernal G. Glifos Enigmáticos de la Escritura Maya: El logograma T514, **YEJ**, “filo” // Arqueología Mexicana. 2015. Vol. 23, No. 135. P. 78-85.

Biro P. The Classic Maya Western Region: A History. Oxford: Archaeopress, 2011. 338 p.

Biro P. A New Teotitla Lord of the South: K’ahk’ Uti’ Chan Yopat (578-628 C.E.) and the Renaissance of Copan // Glyph Dwellers, Report 57. 2017. P. 1-64. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R57.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Boot E. Continuity and Change in Text and Image at Chichen Itza, Yucatan, Mexico: A Study of the Inscriptions, Iconography and Architecture at a Late Classic to Early Postclassic Maya Site. Leiden: CNWS Publications, 2005. 599 p.

Braswell G. Introduction: Reinterpreting Early Classic Interaction // The Maya and Teotihuacan, Reinterpreting Early Classic Interaction / Ed. by G. Braswell. Austin: University of Texas Press, 2003. P. 1-44.

Brunhouse R. In Search of the Maya: The First Archaeologists. New York: Ballantine Books, 1973. 257 p.

Canuto M., Auld-Thomas L., Arredondo E. Teotihuacan and Lowland Maya Interactions: Characterizing a Mesoamerican Hegemony // Teotihuacan: The World Beyond the City / Ed. by K. Hirth, D. Carballo, and B. Arroyo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2020. P. 371-408.

Canuto M., Estrada-Belli F., Garrison T. et al. Ancient Lowland Maya Complexity as Revealed by Airborne Laser Scanning of Northern Guatemala // Science. 2018. Vol. 361, No. 6409. P. 1-17.

Carter N. Once and Future Kings: Classic Maya Geopolitics and Mythic History on the Vase of the Initial Series from Uaxactun // The PARI Journal. 2015. Vol. 15, No. 4. P. 1-15.

Carter N., Gutiérrez Castillo Y., Newman S. Border Lords and Client Kings: El Zotz and Bejucal in the Late Classic Period // An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 93-115.

Chamberlain R. The Conquest and Colonization of Yucatan, 1517-1550. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1948. 365 p.

Coe M. Breaking the Maya Code. London and New York: Thames and Hudson, 1992. 304 p.

Colas P. R. Personal Names: A Diacritical Marker of an Ethnic Boundary among the Classic Maya // *Maya Ethnicity: The Construction of Ethnic Identity from Preclassic to Modern Times* / Ed. by F. Sachse. *Acta Mesoamericana*, Vol. 19. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2006. P. 85-98.

Demarest A., O'Mansky M., Wolley C. et al. Classic Maya Defensive Systems and Warfare in the Petexbatun Region: Archaeological Evidence and Interpretations // *Ancient Mesoamerica*. 1997. Vol. 8, Issue 2. P. 229-253.

Escobedo H., Houston S. Arqueología e historia en Piedras Negras, Guatemala: síntesis de las temporadas de campo de 1997-2000 // *XV Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala*, 2001 / Editado por J.P. Laporte, H. Escobedo y B. Arroyo. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2002. P. 135-144.

Estrada-Belli F. *The First Maya Civilization: Ritual and Power Before the Classic Period*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2011. 192 p.

Estrada-Belli F., Tokovinine A. A King's Apotheosis: Iconography, Text, and Politics from a Classic Maya Temple at Holmul // *Latin American Antiquity*. 2016. Vol. 27, Issue 2. P. 149-168.

Estrada-Belli F., Tokovinine A. Chochkitam: A New Classic Maya Dynasty and the Rise of the Kaanu'l (Snake) Kingdom // *Latin American Antiquity*. 2022. Vol. 33, Issue 4. P. 713-732.

Evans S. T. *Ancient Mexico and Central America: Archaeology and Culture History*. London - New York: Thames and Hudson, 2004. 608 p.

Fash W., Tokovinine A., Fash B. The House of New Fire at Teotihuacan and its Legacy in Mesoamerica // *The Art of Urbanism: How Mesoamerican Cities Represented Themselves in Architecture and Imagery* / Ed. by W. Fash and L. Lopez Lujan. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2009. P. 201-229.

Fierro Padilla R., García Moll R. Símbolos de prestigio y poder entre los gobernantes del Clásico Tardío en las Tierras Bajas mayas del sur: los datos arqueológicos de Yaxchilán, Chiapas // Estudios de Cultura Maya. 2022. Vol. 60. P. 97-130.

Garrison T., Stuart D. Un análisis preliminar de las inscripciones que se relacionan con Xultun, Petén, Guatemala // XVII Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2003 / Editado por J. P. Laporte, B. Arroyo, H. Escobedo y H. Mejia. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2004. P. 829-842.

Golden C., Scherer A. Border Problems: Recent Archaeological Research along the Usumacinta River // The PARI Journal. 2006. Vol. 7, No. 2. P. 1-16.

Golden C., Scherer A., Houston S. et al. Centering the Classic Maya Kingdom of Sak Tz'i' // Journal of Field Archaeology. 2020. Vol. 45, Issue 2. P. 67-85.

Goodman J. Maya Dates // American Anthropologist. 1905. Vol. 7. P. 642-647.

Gronemeyer S. The Maya Site of Tortuguero, Tabasco, Mexico: Its History and Inscriptions. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2006. Acta Mesoamericana, Vol. 17. 212 p.

Grube N. Classic Maya Dance: Evidence from Hieroglyphs and Iconography // Ancient Mesoamerica. 1992. Vol. 3, Issue 2. P. 201-218.

Grube N. Palenque in the Maya World // Eighth Palenque Round Table, 1993 / Ed. by M. Macri, J. McHargue. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1996. P. 1-13.

Grube N. Onomástica de los gobernantes mayas // La organización social entre los mayas prehispánicos, coloniales y modernos: Memoria de la Tercera Mesa Redonda de Palenque, Vol. II / Editado por V. Tiesler, R. Cobos y M. G. Robertson. Mexico-Merida: Instituto Nacional de Antropología e Historia y Universidad Autónoma de Yucatán, 2002. P. 323-353.

Grube N. Toponyms, Emblem Glyphs, and the Political Geography of Southern Campeche // *Anthropological Notebooks*. 2005. Vol. 11, No. 1. P. 89-102.

Grube N. Monumentos esculpidos: epigrafía e iconografía // *Reconocimiento arqueológico en el sureste del estado de Campeche, México: 1996-2005* / Editor I. Šprajc. Oxford: Archaeopress, 2008. P. 177-231.

Grube N. A Logogram for **SIP**, "Lord of the Deer" // *Mexicon*. 2012. Vol. 34, Nr. 6. P. 138-141.

Grube N., Martin S. Proceedings of the Maya Hieroglyphic Workshop: Tikal and its Neighbors, March 11-12 / Transcribed and edited by P. Wanyerka. Austin: Department of Art and Art History, University of Texas, 2000. 181 p.

Grube N., Martin S. The Coming of Kings: Writing and Dynastic Kingship in the Maya Area between the Late Preclassic and the Early Classic // *Notebook for the XXV Maya Hieroglyphic Forum*. University of Texas at Austin, 2001. P. II-1 – II-53.

Guenter S. Under a Falling Star: The Hiatus at Tikal. Unpublished M. A. thesis, La Trobe University, Melbourne, Australia, 2002. 342 p.

Guenter S. The Epigraphy of El Perú-Waka' // *Archaeology at El Perú-Waka': Ancient Maya Performances of Ritual, Memory, and Power* / Ed. by O. Navarro-Farr and M. Rich. Tucson: University of Arizona Press, 2014. P. 147-166.

Helmke C. Mythological Emblem Glyphs of Ancient Maya Kings // *Contributions in New World Archaeology*. 2012. Vol. 3. P. 91-126.

Helmke C. Tactics, Trophies and Titles: A Comparative Perspective on Ancient Maya Raiding // *Ancient Mesoamerica*. 2020. Vol. 31, Issue 1. P. 29-46.

Helmke C., Awe J. Death Becomes Her: An Analysis of Panel 3, Xunantunich, Belize // *The PARI Journal*. 2016. Vol. 16, No. 4. P. 1-14.

Helmke C., Awe J. Sharper than a Serpent's Tooth: A Tale of the Snakehead Dynasty as Recounted on Xunantunich Panel 4 // *The PARI Journal*. 2016. Vol. 17, No. 2. P. 1-22.

Helmke C., Beliaev D., Vepretskii S. The Litany of Runaway Kings: Another Look at Stela 12 of Naranjo, Guatemala // *The PARI Journal*. 2020. Vol. 21, No. 2. P. 1-28.

Helmke C., Hammond G., Guderjan T. et al. Sighting a Royal Vehicle: Observations on the Graffiti of Tulix Mul, Belize // *The PARI Journal*. 2019. Vol. 19, No. 4. P. 10-30.

Helmke C., Hoggarth J., Awe J. A Reading of the Komkom Vase Discovered at Baking Pot, Belize. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2018. 144 p.

Helmke C., Kupprat F. Where Snakes Abound: Supernatural Places of Origin and Founding Myths in the Titles of Classic Maya Kings // *Places of Power and Memory in Mesoamerica's Past and Present: How Sites, Toponyms and Landscapes Shape History and Remembrance* / Ed. by Daniel Graña-Behrens. Estudios Indiana, Vol. 9. Berlin: Gebrüder Mann Verlag, 2016. P. 33-83.

Helmke C., Nielsen J. The Writing on the Wall: A Paleographic Analysis of the Maya Texts of Tetitla, Teotihuacan // *The Maya in a Mesoamerican Context: Comparative Approaches to Maya Studies* / Ed. by J. Nielsen, and C. Helmke. *Acta Mesoamericana*, Vol. 26. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2013. P. 123-166.

Houston S. Problematic Emblem Glyphs: Examples from Altar de Sacrificios, El Chorro, Río Azul, and Xultun // *Research Reports on Ancient Maya Writing* 3. Washington D.C.: Center for Maya Research, 1986. 11 p.

Houston S. Hieroglyphs and History at Dos Pilas: Dynastic Politics of the Classic Maya. Austin: University of Texas Press, 1993. 181 p.

Houston S. Into the Minds of Ancients: Advances in Maya Glyph Studies // Journal of World Prehistory. 2000. Vol. 14, No. 2. P. 121-201.

Houston S. The Epigraphy of El Zotz // Mesoweb Articles, 2008. P. 1-6. URL: <http://www.mesoweb.com/zotz/articles/ZotzEpigraphy.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Houston S. A Splendid Predicament: Young Men in Classic Maya Society // Cambridge Archaeological Journal. 2009. Vol. 19, Issue 2. P. 149-178.

Houston S. The Good Prince: Transition, Texting and Moral Narrative in the Murals of Bonampak, Chiapas, Mexico // Cambridge Archaeological Journal. 2012. Vol. 22, Issue 02. P. 153-175.

Houston S. Crafting Credit: Authorship among Classic Maya Painters and Sculptors // Making Value, Making Meaning: Techné in the Pre-Columbian World / Ed. by C. Costin. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2016. P. 391-431.

Houston S. The Gifted Passage: Young Men in Classic Maya Art and Text. New Haven: Yale University Press, 2018. 256 p.

Houston S., Escobedo H., Child M. et al. In the Land of the Turtle Lords: Archaeological Investigations at Piedras Negras, Guatemala, 2000 // Mexican. 2000. Vol. 22, No. 5. P. 97-110.

Houston S., Escobedo H., Child M. et al. The Moral Community: Maya Settlement Transformation at Piedras Negras, Guatemala // The Social Construction of Ancient Cities / Ed. by M. Smith. Washington D.C: Smithsonian Institution Press, 2003. P. 212-253.

Houston S., Inomata T. The Classic Maya. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 402 p.

Houston S., Stuart D. Of Gods, Glyphs and Kings: Divinity and Rulership among the Classic Maya // Antiquity. 1996. Vol. 70, Issue 268. P. 289-312.

Houston S., Stuart D. Peopling the Classic Maya Court // Royal Courts of the Ancient Maya. Vol. 1: Theory, Comparison, and Synthesis / Ed. by T. Inomata and S. Houston. Boulder: Westview Press, 2001. P. 54-83.

Houston S., Stuart D., Taube K. The Memory of Bones: Body, Being, and Experience among the Classic Maya. Austin: University of Texas Press, 2006. 334 p.

Houston S., Tokovinine A. Caracol at Cambridge // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, September 12, 2016. URL: <https://mayadecipherment.com/2016/09/12/caracol-at-cambridge/> (дата звернення: 17.10.2023).

Hull K. Verbal Art and Performance in Ch'orti' and Maya Hieroglyphic Writing. PhD Dissertation, University of Texas at Austin, 2003. 696 p.

Inomata T. The Last Day of a Fortified Classic Maya Center: Archaeological Investigations at Aguateca, Guatemala // Ancient Mesoamerica. 1997. Vol. 8, Issue 2. P. 337-351.

Inomata T., Triadan D. Culture and Practice of War in Maya Society // Warfare in Cultural Context: Practice, Agency, and the Archaeology of Violence / Ed. by A. E. Nielsen and W. H. Walker. Tucson: The University of Arizona Press, 2009. P. 56-83.

Jobbová E., Helmke C., Bevan A. Ritual Responses to Drought: An Examination of Ritual Expressions in Classic Maya Written Sources // Human Ecology. 2018. Vol. 46. P. 759-781.

Jackson S. Politics of the Maya Court: Hierarchy and Change in the Late Classic Period. Norman: University of Oklahoma Press, 2013. 191 p.

Jackson S., Stuart D. The Aj K'uhun Title: Deciphering a Classic Maya Term of Rank // Ancient Mesoamerica. 2001. Vol. 12, Issue 2. P. 217-228.

Jones G. The Conquest of the Last Maya Kingdom. Stanford, California: Stanford University Press, 1998. 568 p.

Kettunen H., Helmke C. Introduction to Maya Hieroglyphs // Workshop Handbook for the European Maya Conference, Sixteenth Edition. Wayeb, 2019. 151 p. URL: <https://www.wayeb.org/wp-content/uploads/2019/04/wh2019english.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

Lacadena A. El título lakam: evidencia epigráfica sobre la organización tributaria y militar interna de los reinos mayas del Clásico // Mayab. 2008. No. 20. P. 23-43.

Lacadena A. Titulos militares en los textos jeroglificos mayas del periodo clasico. Ponencia presentada en 8 Congreso internacional de mayistas Mexico D.F., 8-13 de agosto de 2010.

Looper M. MHD Reference Materials 4: Preliminary Lists of Proper Names // Glyph Dwellers, Report 74, 2022. P. 1-71. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R74.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Looper M., Polyukhovych Y. A New Drawing of the Denver Plaque // Glyph Dwellers, Report 40. 2016. P. 1-10. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R40.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Looper M., Polyukhovych Y. Four Painted Vessels in the Nasher Museum of Art at Duke University // Glyph Dwellers, Report 81, 2022. P. 1-44. URL: <http://glyphdwellers.com/pdf/R81.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Lopes L. A Reading for the “STINGER” Glyph // Mesoweb Articles, 2005. P. 1-7. URL: www.mesoweb.com/articles/lopes/Stinger.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

Lopes L., Davletshin A. The Glyph for Antler in the Mayan Script // Wayeb Notes, No. 11, 2004. P. 1-18. URL: https://www.wayeb.org/notes/wayeb_notes0011.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

López Luján L., Filloy Nadal L., Fash B. et al. The Destruction of Images in Teotihuacan: Anthropomorphic Sculpture, Elite Cults, and the End of a Civilization // Res: Anthropology and Aesthetics. 2006. Vol. 49-50. P. 12-39.

López Varela S. Analisis y Clasificacion de la Ceramica de un Sitio Maya del Clasico: Yaxchilan, Mexico. Oxford: British Archaeological Reports, 1989. 224 p.

Love B. Glyph T93 and Maya "Hand-scattering" Events // Research Reports on Ancient Maya Writing No. 5. Washington D.C: Center for Maya Research, 1987. P. 7-16.

Love B., Vepretskii S. Corpus Volume 12: Santa Elena Monuments in Balancan Museum, Tabasco // Contributions to Mesoamerican Studies, March 13, 2023. P. 1-13. URL: https://contributionstomesoamericanresearch.files.wordpress.com/2023/03/ctms_corpus_v012_santa_elena_balancan_mexico_rev.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

Marcus J. Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilizations. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992. 517 p.

Martin S. Tikal's "Star War" Against Naranjo // Eighth Palenque Round Table, 1993 / Ed. by M. Macri and J. McHargue. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1996. P. 223-236.

Martin S. At the Periphery: The Movement, Modification and Re-Use of Early Monuments in the Environs of Tikal // The Sacred and the Profane: Architecture and Identity in the Maya Lowlands / Ed. by P. R. Colas, K. Delvendahl, M. Kuhnert, A. Schubart. Acta Mesoamericana, Vol. 10. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2000. P. 51-61.

Martin S. Nuevos datos epigráficos sobre la guerra maya del Clásico // La guerra entre los antiguos mayas. Memoria de la Primera Mesa Redonda de Palenque /

Ed. by S. Trejo. Mexico D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2000. P. 105-124.

Martin S. In Line of the Founder: A View of Dynastic Politics at Tikal // Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State / Ed. by J. Sabloff. Santa Fe and Oxford: School of American Research Press and James Curry, 2003. P. 3-45.

Martin S. Moral-Reforma y la contienda por el oriente de Tabasco // Arqueología Mexicana. 2003. Vol. 11, No. 61. P. 44-47.

Martin S. A Broken Sky: The Ancient Name of Yaxchilan as Pa' Chan // The PARI Journal. 2004. Vol. 5, No. 1. P. 1-7.

Martin S. Preguntas epigráficas acerca de los escalones de Dzibanché // Los cautivos de Dzibanché / Ed. por E. Nalda. Ciudad de Mexico: INAH, 2004. P. 104-115.

Martin S. Of Snakes and Bats: Shifting Identities at Calakmul // The PARI Journal. 2005. Vol. 6, No. 2. P. 5-13.

Martin S. Cacao in Ancient Maya Religion: First Fruit from the Maize Tree and other Tales from the Underworld // Chocolate in Mesoamerica: A Cultural History of Cacao / Ed. by C. McNeil. Gainesville: University Press of Florida, 2006. P. 154-183.

Martin S. Wives and Daughters on the Dallas Altar // Mesoweb Articles, 2008. 9 p. URL: <http://www.mesoweb.com/articles/martin/Wives&Daughters.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Martin S. The Old Man of the Maya Universe: A Unitary Dimension to Ancient Maya Religion // Maya Archaeology 3 / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2015. P. 186-227.

Martin S. Ideology and the Early Maya Polity // Origins of Maya States / Ed. by L. Traxler and R. Sharer. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum, 2016. P. 507-544.

Martin S. Secrets of the Painted King List: Recovering the Early History of the Snake Dynasty // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, May 5, 2017. URL: <https://mayadecipherment.com/2017/05/05/secrets-of-the-painted-king-list-recovering-the-early-history-of-the-snake-dynasty/> (дата звернення: 17.10.2023).

Martin S. Ancient Maya Politics: A Political Anthropology of the Classic Period 150–900 CE. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 542 p.

Martin S., Beliaev D. K'ahk' Ti' Ch'ich': A New Snake King from the Early Classic Period // The PARI Journal. 2017. Vol. 17, No. 3. P. 1-7.

Martin S., Fialko V., Tokovinine A., Ramirez F. Contexto y texto de la Estela 47 de Naranjo-Sa'aal, Peten, Guatemala // XXIX Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2015 / Editado por B. Arroyo, L. Méndez Salinas y G. Aju Alvarez. Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2016. P. 615-628.

Martin S., Grube N. Evidence for Macro-Political Organization amongst Classic Maya Lowland States. Manuscript, 1994. 62 p. URL: <http://www.mesoweb.com/articles/Martin-Grube/Macro-Politics.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. London – New York: Thames and Hudson, 2000. 240 p.

Martin S., Grube N. Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. 2nd edition. London – New York: Thames and Hudson, 2008. 240 p.

Martin S., Skidmore J. Exploring the 584286 Correlation between the Maya and European Calendars // The PARI Journal. 2012. Vol. 13, No. 2. P. 3-16.

Martin S., Velasquez E. Politics and Places: Tracing the Toponyms of the Snake Dynasty // The PARI Journal. 2016. Vol. 17, No. 2. P. 23-33.

Martin S., Zender M., Grube N. Palenque and Its Neighbors // Notebook for the XXVI Maya Hieroglyphic Forum. University of Texas at Austin, 2002. P. II-1-II-66.

Mathews P. Notes on the Dynastic Sequence of Bonampak, Part 1 // Third Palenque Round Table, 1978, Part 2 / Ed. by M. G. Robertson. Austin: University of Texas Press, 1980. P. 60-73.

Mathews P. Maya Early Classic Monuments and Inscriptions // A Consideration of the Early Classic Period in the Maya Lowlands / Ed. by G. Willey and P. Mathews. Albany: State University of New York at Albany, 1985. P. 5-54.

Mathews P. The Sculpture of Yaxchilan. Ph.D. dissertation. Yale University, New Haven, 1988. 488 p.

Mathews P. Classic Maya Emblem Glyphs // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 19-29.

Mathews P. La escultura de Yaxchilán. México D.F.: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1997. 374 p.

Mathews P., Schele L. Lords of Palenque: The Glyphic Evidence // Primera Mesa Redonda de Palenque, Part I: A Conference on the Art, Iconography, and Dynastic History of Palenque, 1973 / Ed. by M. G. Robertson. Pebble Beach, CA: Robert Louis Stevenson School, 1974. P. 63-75.

Miller M., Brittenham C. The Spectacle of the Late Maya Court: Reflections on the Murals of Bonampak. Austin: University of Texas Press, 2013. 285 p.

Miller M., Martin S. *Courtly Art of the Ancient Maya*. London – New York: Thames and Hudson, 2004. 304 p.

Morley S. *An Introduction to the Study of the Maya Hieroglyphs*. Washington D.C.: Government Printing Office, 1915. 300 p.

Morley S. *The Inscriptions of Peten*. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1938. Vol. 2. 618 p.

Nahm W. Hieroglyphic Stairway 1 at Yaxchilan // *Mexicon*. 1997. Vol. 19, Nr. 4. P. 65-69.

Nahm W. New Readings on Hieroglyphic Stairway 1 // *Mexicon*. 2006. Vol. 28, Nr. 2. P. 28-39.

Nalda E. Prácticas funerarias en Dzibanché, Quintana Roo: los entierros en el Edificio de los Cormoranes // *Arqueologia*. 2003. Vol. 31. P. 25-37.

Navarro-Farr O., Pérez G., Pérez J. C. et al. Investigaciones en el Perú-Waka', Guatemala // *Arqueología Mexicana*. 2016. No. 137. P. 32-37.

Newman S., Garrido J. L., Carter N. Collapse, Continuity, Change: El Zotz in the Terminal Classic Period // *An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala* / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 116-139.

O'Neil M., Tokovinine A. Carved Panel // *Ancient Maya Art at Dumbarton Oaks* / Ed. by J. Pillsbury, M. Doutriaux, R. Ishihara-Brito, and A. Tokovinine. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2012. P. 58-67.

Prager C. A Classic Maya Ceramic Vessel from the Calakmul Region in the Museum Zu Allerheiligen, Schaffhausen, Switzerland // *Human Mosaic*. 2004. Vol. 35, No. 1. P. 31-39.

Prager C. Übernatürliche Akteure in der Klassischen Maya-Religion: Eine Untersuchung zu intrakultureller Variation und Stabilität am Beispiel des k'uh

“Götter”-Konzepts in den religiösen Vorstellungen und Überzeugungen Klassischer Maya-Eliten (250 – 900 n.Chr.). PhD dissertation, University of Bonn, 2013. 789 p.

Proskouriakoff T. Historical Implications of a Pattern of Dates at Piedras Negras, Guatemala // *American Antiquities*. 1960. Vol. 25, No. 4. P. 454-475.

Proskouriakoff T. Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan, Part 1 // *Estudios de Cultura Maya*. 1963. Vol. 3. P. 149-167.

Proskouriakoff T. Historical Data in the Inscriptions of Yaxchilan, Part 2 // *Estudios de Cultura Maya*. 1964. Vol. 4. P. 177-201.

Proskouriakoff T. *Maya History*. Austin: University of Texas Press, 1993. 240 p.

Roman E., Garrison T., Houston S. Ruling through Defense: The Rise of an Early Classic Dynasty at El Zotz // *An Inconstant Landscape: The Maya Kingdom of El Zotz, Guatemala* / Ed. by T. Garrison and S. Houston. Louisville: University Press of Colorado, 2018. P. 70-92.

Safronov A., Beliaev D. La epigrafía de Uaxactun despues de un siglo, 1916-2016 // *XXX Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala, 2016* / Editado por B. Arroyo, L. Méndez Salinas y G. Aju Alvarez. Ciudad de Guatemala: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, 2017. P. 515-528.

Sanchez A., Polyukhovych Y., Cuevas M. et al. The Hieroglyphic Stairway of House C, Palenque, Chiapas: New Approaches // *Mexicon*. 2020. Vol. 42, Nr. 1. P. 7-11.

Sánchez A., Sheseña A., Krempel G., Yadeún J. Ritual y jerarquía durante el gobierno de K'ihnich Bahlam Chapaht de Tonina: los Monumentos 181 y 182 // *Ancient Mesoamerica*. 2019. Vol. 30, Issue 3. P. 439-455.

Schele L. An Epigraphic History of the Western Maya Region // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 72-101.

Schele L. The Founders of Lineages at Copan and other Maya Sites // Ancient Mesoamerica. 1992. Vol. 3, Issue 1. P. 135-144.

Schele L. Some Thoughts on the Inscriptions of House C // Seventh Palenque Round Table, 1989 / Ed. by M. G. Robertson and V. Fields. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1994. P. 1-10.

Schele L., Freidel D. A Forest of Kings: The Untold Story of the Ancient Maya. New York: William Morrow Paperbacks, 1990. 544 p.

Schele L., Mathews P. Royal Visits and Other Intersite Relationships among the Classic Maya // Classic Maya Political History: Hieroglyphic and Archaeological Evidence / Ed. by P. Culbert. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 226-252.

Schele L., Miller M. The Blood of Kings: Dynasty and Ritual in Maya Art. Fort Worth: Kimbell Art Museum, 1986. 335 p.

Scherer A. Mortuary Landscapes of the Classic Maya: Rituals of Body and Soul. Austin: University of Texas Press, 2015. 305 p.

Scherer A., Golden C. War in the West: History, Landscape, and Classic Maya Conflict // Battlegrounds and Battered Bodies: War in Pre-Columbian America / Ed. by A. Scherer, and J. Verano. Washington DC: Dumbarton Oaks, 2014. P. 57-92.

Schüren U. The Yaxchilan Emblem Glyphs: Indicators of Political Change and Expansion of a Classic Maya Polity // Mexican. 1992. Vol. 14, Nr. 2. P. 30-39.

Skidmore J. Cancuen in the News // Mesoweb Reports and News, 2005. URL: http://www.mesoweb.com/reports/cancuen_news.html (дата звернення: 17.10.2023).

Stephens J. Incidents of Travel in Central America, Chiapas, and Yucatan. New York: Harper & Brothers, 1841. Vols. 1-2. 424 p.

Stephens J. Incidents of Travel in Yucatan. New York: Harper & Brothers, 1843. Vols. 1-2. 472 p.

Stone A. Disconnection, Foreign Insignia, and Political Expansion: Teotihuacan and the Warrior Stelae of Piedras Negras // Mesoamerica After the Decline of Teotihuacan, A.D. 700–900 / Ed. by R. Diehl, and J. Berlo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1989. P. 153-172.

Streck M. Großes Fach Altorientalistik: Der Umfang des keilschriftlichen Textkorpus // Altorientalistik im 21. Jahrhundert: Selbstverständnis, Herausforderungen, Ziele / Ed. M. Hilgert. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, Nr. 142. Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, 2010. P. 35-58.

Stuart D. The "Count of Captives" Epithet in Classic Maya Writing // Fifth Palenque Round Table, 1983 / Ed. by V. Fields. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 1985. P. 97-101.

Stuart D. Epigraphic Evidence of Political Organization in the Usumacinta Drainage. Manuscript, 1985. P. 1-52. URL: <https://mayadecipherment.com/wp-content/uploads/2013/11/stuart-new-epigraphic-evidence-of-late-classic-maya-political-organization.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

Stuart D. Ten Phonetic Syllables // Research Reports on Ancient Maya Writing 14. Washington D.C.: Center for Maya Research, 1987. P. 1-55.

Stuart D. Hieroglyphs on Maya Vessels // The Maya Vase Book: A Corpus of Rollout Photographs of Maya Vases by Justin Kerr, Volume 1. New York: Kerr Associates, 1989. P. 149-160.

Stuart D. A Study of Maya Inscriptions. PhD Dissertation, Department of Anthropology, Vanderbilt University, Nashville, 1995. 465 p.

Stuart D. Kings of Stone: A Consideration of Stelae in Ancient Maya Ritual and Representation // RES: Anthropology and Aesthetics. 1996. Vol. 29-30. P. 148-171.

Stuart D. “The Fire Enters His House”: Architecture and Ritual in Classic Maya Texts // Function and Meaning in Classic Maya Architecture / Ed. by S. Houston. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1998. P. 373-425.

Stuart D. Una guerra entre Yaxchilán y Piedras Negras? // Proyecto Arqueológico Piedras Negras, informe preliminar no. 2, segunda temporada, 1998 / Ed. por H. Escobedo y S. Houston. Ciudad de Guatemala: Instituto de Antropología e Historia de Guatemala, 1999. P. 389-392.

Stuart D. “The Arrival of Strangers”: Teotihuacan and Tollan in Classic Maya History // Mesoamerica’s Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs / Ed. by D. Carrasco, L. Jones, and S. Sessions. Boulder: University Press of Colorado, 2000. P. 465-513.

Stuart D. The Maya Hieroglyphs for *Mam*, “Grandfather, Grandson, Ancestor”. Manuscript, 2000. P. 1-18. URL: <https://web.archive.org/web/20220308125346/http://decipherment.files.wordpress.com/2007/09/mam-glyph.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).

Stuart D. Longer Live the King: The Questionable Demise of K'inich K'an Joy Chitam of Palenque // The PARI Journal. 2003. Vol. 4, No. 1. P. 1-4.

Stuart D. The Beginnings of the Copan Dynasty: A Review of the Hieroglyphic and Historical Evidence // Understanding Early Classic Copan / Ed. by E. Bell, M. Canuto, and R. Sharer. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2004. P. 215-247.

Stuart D. The Paw Stone: The Place Name of Piedras Negras, Guatemala // The PARI Journal. 2004. Vol. 4, No 3. P. 1-6.

Stuart D. The Inscriptions from Temple XIX at Palenque: A Commentary. San Francisco: Pre-Columbian Art Research Institute, 2005. 208 p.

Stuart D. The Origin of Copan's Founder // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 25, 2007. URL: <https://mayadecipherment.com/2007/06/25/the-origin-of-copans-founder/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. The Captives on Piedras Negras, Panel 12 // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, August 18, 2007. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2007/08/18/the-captives-on-piedras-negras-panel-12/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. Old Notes on the Possible **ITZAM** Sign // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, September 29, 2007. URL: <https://mayadecipherment.com/2007/09/29/old-notes-on-the-possible-itzam-sign/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. "White Owl Jaguar": A Tikal Royal Ancestor // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, November 4, 2007. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2007/11/04/white-owl-jaguar-a-tikal-royal-ancestor/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. Vulture Hill: The Place Name of Bonampak // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, March 16, 2008. P. 1-3. URL: <http://decipherment.files.wordpress.com/2008/03/bonampak-place-glyph.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. The Order of Days: The Maya World and the Truth about 2012. New York: Harmony Books, 2011. 368 p.

Stuart D. Notes on a New Text from La Corona // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 30, 2012. URL:

<http://decipherment.wordpress.com/2012/06/30/notes-on-a-new-text-from-la-corona/>

(дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. The Name of Paper: The Mythology of Crowning and Royal Nomenclature on Palenque's Palace Tablet // Maya Archaeology 2 / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2012. P. 116-142.

Stuart D. A Possible Sign for Metate // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, February 4, 2014. URL: <http://decipherment.wordpress.com/2014/02/04/a-possible-sign-for-metate/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. Ian Graham and the Maya // The PARI Journal. 2017. Vol. 18, No. 1. P. 1-8.

Stuart D. An Update on **CHA'**, "Metate" // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, July 27, 2018. URL: <https://mayadecipherment.com/2018/07/27/an-update-on-cha-metate/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D. A Captive's Story: Xub Chahk of Ucanal // Maya Decipherment: Ideas on Ancient Maya Writing and Iconography, June 23, 2019. URL: <https://mayadecipherment.com/2019/06/23/a-captives-story-xub-chahk-of-ucanal/> (дата звернення: 17.10.2023).

Stuart D., Grube N., Schele L. A Substitution Set for the "Ma Cuch/Batab" Title // Copan Note 58, 1989. P. 1-3.

Stuart D., Houston S. Classic Maya Place Names. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 1994. 106 p.

Stuart D., Macleod B., Martin S., Polyukhovich Y. Glyphs on Pots: Decoding Classic Maya Ceramics // Sourcebook for the XXIX Maya Hieroglyphic Forum. University of Texas at Austin, 2005. P. 110-197.

Stuart D., Stuart G. Palenque: Eternal City of the Maya. London - New York: Thames and Hudson, 2008. 272 p.

Sugiyama N., Fash W., Fash B., Sugiyama S. The Maya at Teotihuacan? New Insights into Teotihuacan-Maya Interactions from the Plaza of the Columns Complex // *Teotihuacan: The World Beyond the City* / Ed. by K. Hirth, D. Carballo, and B. Arroyo. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2020. P. 139-171.

Tate C. Yaxchilan: The Design of a Ceremonial City. Austin: University of Texas Press, 1992. 320 p.

Taube K. The Turquoise Hearth: Fire, Self-Sacrifice, and the Central Mexican Cult of War // *Mesoamerica's Classic Heritage: From Teotihuacan to the Aztecs* / Ed. by D. Carrasco, L. Jones, and S. Sessions. Boulder: University Press of Colorado, 2000. P. 269-340.

Taube K. Tetitla and the Maya Presence at Teotihuacan // *The Maya and Teotihuacan, Reinterpreting Early Classic Interaction* / Ed. by G. Braswell. Austin: University of Texas Press, 2003. P. 273-314.

Teeple J. Maya Astronomy // *Contributions to American Archaeology*, No. 2. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1931. P. 29-116.

Teufel S. Die Monumentalskulpturen von Piedras Negras, Peten, Guatemala: Eine hieroglyphische und ikonographisch-ikonologische Analyse. Ph.D. Dissertation. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2004. 631 p.

Thompson E. Maya Hieroglyphic Writing: An Introduction. Washington D.C.: Carnegie Institution of Washington, 1950. 363 p.

Thompson E. The Rise and Fall of Maya Civilization. Norman: University of Oklahoma Press, 1954. 304 p.

Thompson E. Memoranda on Some Dates at Palenque // *The Carnegie Maya III: Carnegie Institution of Washington Notes on Middle American Archaeology and*

Ethnology, 1940–1957 / Ed. by J. Weeks. Boulder: University Press of Colorado, 2011 [1954]. P. 517-520.

Tokovinine A. People from a Place: Re-Interpreting Classic Maya Emblem Glyphs // Ecology, Power, and Religion in Maya Landscapes / Ed. by C. Isendahl and B. L. Persson. Acta Mesoamericana, Vol. 23. Markt Schwaben: Verlag Anton Saurwein, 2011. P. 91-106.

Tokovinine A. Place and Identity in Classic Maya Narratives. Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2013. 180 p.

Tokovinine A. “It is his Image with Pulque”: Drinks, Gifts, and Political Networking in Classic Maya Texts and Images // Ancient Mesoamerica. 2016. Vol. 27, Issue 1. P. 13-29.

Tokovinine A. Copan Reloaded: A New Look at the Ante Step and its Context. Paper presented at the 81st Annual Meeting of the Society for American Archaeology, Vancouver, British Columbia, 2017.

Tokovinine A. Fire in the Land: Landscapes of War in Classic Maya Narratives // Seeking Conflict in Mesoamerica: Operational, Cognitive, and Experiential Approaches / Ed. by S. Morton and M. Peuramaki-Brown. Louisville: University of Colorado Press, 2019. P. 77-100.

Tokovinine A., Balanzario S. Los reyes de las estrellas: las escaleras jeroglíficas de El Resbalón, Quintana Roo, México. Ponencia presentada en 12 Congreso internacional de mayistas Mexico D.F., 27 de junio de 2023.

Tokovinine A., Fialko V. Stela 45 of Naranjo and the Early Classic Lords of Sa'aal // The PARI Journal. 2007. Vol. 7, No. 4. P. 1-14.

Tokovinine A., Zender M. Lords of Windy Water: The Royal Court of Motul de San José in Classic Maya Inscriptions // Motul de San José: Politics, History, and Economy in a Classic Maya Polity / Ed. by A. Foias and K. Emery. Gainesville: University Press of Florida, 2012. P. 30-66.

Tsukamoto K., Esparza O. Ajpach' Waal: The Hieroglyphic Stairway of the Guzmán Group of El Palmar, Campeche, Mexico // *Maya Archaeology 3* / Ed. by C. Golden, S. Houston, and J. Skidmore. San Francisco: Precolumbia Mesoweb Press, 2015. P. 30-55.

Vepretskii S. The Force Awakens: History and Politics of Early Kanu'l. Paper presented at the 26th European Maya Conference, Bratislava, Slovakia, 9-11 December 2021.

Wahl D., Anderson L., Estrada-Belli F., Tokovinine A. Palaeoenvironmental, Epigraphic and Archaeological Evidence of Total Warfare among the Classic Maya // *Nature Human Behavior*. 2019. Vol. 3, Issue 10. P. 1049–1054.

Webster D. The Not So Peaceful Civilization: A Review of Maya War // *Journa Willey G. The Classic Maya Hiatus: A Rehearsal for the Collapse?* // *Mesoamerican Archaeology: New Approaches* / Ed. by N. Hammond. Austin: University of Texas Press, 1974. P. 1 of World Prehistory. 2000. Vol. 14, No. 1. P. 65-119.

Willey G. The Classic Maya Hiatus: A Rehearsal for the Collapse? // *Mesoamerican Archaeology: New Approaches* / Ed. by N. Hammond. Austin: University of Texas Press, 1974. P. 417-430.

Wrobel G., Helmke C., Gibbs S. et al. Two Trophy Skulls from Pacbitun, Belize // *Latin American Antiquity*. 2019. Vol. 30, Issue 1. P. 149-168.

Zender M. The Toponyms of El Cayo, Piedras Negras, and La Mar // *Heart of Creation: The Mesoamerican World and the Legacy of Linda Schele* / Ed. by A. Stone. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2002. P. 166-184.

Zender M. Study of Classic Maya Priesthood. PhD Dissertation, University of Calgary, 2004. 621 p.

Zender M. Mexican Associations of the Early Classic Dynasty of Turtle Tooth I of Piedras Negras. Paper presented at the Hieroglyphic Forum, 31st Annual Maya Meetings at Texas, University of Texas at Austin, 2007.

РЕЗЮМЕ

Стюфляев М. И.

Рання історія царства майя Йашчілан (III - початок VII століть)

У магістерській роботі проаналізовано головні питання ранньої історії царства майя Йашчілан від III до початку VII століть нашої ери. Приділено особливу увагу проблемі походження місцевої династії, хронології правління ранніх царів, а також відносинам Йашчілана з іншими державами регіону майя та Мезоамерики. Здійснено нову реконструкцію списку царів П'єдрас-Неграса. Також запропоновано авторську інтерпретацію політичної історії майя в першій половині VI століття, зокрема обґрунтовано концепцію довгого панування Теотівакана в низинній зоні.

Styuflyayev M. I.

The Early History of Maya Kingdom Yaxchilan (3rd to Early 7th Centuries)

This MA thesis analyzes the main issues of the early history of the Maya kingdom Yaxchilan from 3rd to early 7th centuries AD. Particular attention is paid to the problem of the origin of the local dynasty, the chronology of the reign of the early kings, as well as the relations of Yaxchilan with other polities of the Maya area and Mesoamerica. A new reconstruction of the Piedras Negras king list was proposed. The author's interpretation of Maya political history in the first half of the 6th century AD is also proposed, in particular, the concept of a long Teotihuacan supremacy in the lowlands is substantiated.

CERTIFICATE

confirms participation

Maksym Styuflyaev

in the International scientific conference

**UKRAINE-LATIN AMERICA: 30 YEARS OF COOPERATION
TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE
UKRAINIAN SCIENTIST YURI KNOROV**

1854

Ivan Fechko

Head of the Educational Department
of the Student Initiative Group
"Wind of Changes UA"

Oleg Mashevsky

Head of the Department of Modern
and Contemporary History of
Foreign Countries of Taras Shevchenko
National University of Kyiv

Eduard Kuzmenko

Head of the Sports Department of
the Student Parliament of Taras
Shevchenko National
University of Kyiv

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет

СЕРТИФІКАТ

виданий

Максиму Стюфляєву

*засвідчує участь у 76-й Міжнародній конференції
молодих учених «Каразінські читання»*

Декан історичного факультету
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Голова Наукового товариства студентів,
аспірантів, докторантів та молодих вчених
історичного факультету

доц. Сергій ЛИТОВЧЕНКО

Варвара ТУРЧАН

21 квітня 2023 р.
м. Харків, Україна

Українська
Студентська
Ліра

USL science

Збірник зі студентських
науково-практичних конференцій

ІСТОРІЯ І ПРОПАГАНДА В НАПИСАХ ЦАРЯ ЙАШЧІЛАНА ЙАШУУН-БАХЛАМА IV

Стюфляєв Максим Ігорович

студент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Епіграфіка майя – це порівняно молода історична дисципліна, яка сьогодні динамічно розвивається. Ієрогліфічну писемність майя було дешифровано Юрієм Кнорозовим у середині минулого століття – значно пізніше, ніж відомі системи письма Стародавнього Сходу. До суцільного читання текстів вчені перейшли ще пізніше – вирішальний прорив відбувся наприкінці 1980-х років і пов'язаний насамперед із роботою молодого покоління американських, британських та німецьких епіграфістів (Д. Стюарт, С. Хаустон, С. Мартін, Н. Грюбе та інші). Значний прогрес у розумінні стародавніх написів докорінно змінив наше уявлення про історію майя. Якщо раніше її вивчали насамперед за колоніальними джерелами XVI-XIX століть, то тепер «заговорив» корпус писемних пам'яток класичної доби (III-X століття нашої ери). Перші підсумки з його дослідження було узагальнено у 2000 році, коли вийшла друком книга С. Мартіна та Н. Грюбе «Хроніка царів і цариць майя». У цій праці стисло розповідається про історію одинадцяти наймогутніших і найкраще досліджених царських династій класичної доби [4].

Поява нових джерел вивела спеціалістів на важливу теоретичну проблему: якою мірою ми можемо покладатися на точність інформації, вміщеної в написах майя? Деякі скептично налаштовані дослідники ставлять під сумнів достовірність ієрогліфічних текстів як історичного джерела. Д. Маркус, приміром, вважала монументальні написи сапотеків і майя зразком ефективною політичної пропаганди. На її думку, автори текстів, виконуючи накази своїх

ЗМІСТ

І ЧАСТИНА

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «УКРАЇНА – ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА: 30 РОКІВ СПІВПРАЦІ, ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО Ю. В. КНОРОЗОВА» (25 ЛИСТОПАДА 2022 Р.)

100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО Ю.В. КНОРОЗОВА: ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА ІНФОРМАЦІЙНОМУ ФРОНТІ

Ініціативна студентська група «Wind of Changes UA»..... 5

СЕКЦІЯ 1: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ТА КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ВУДУЇЗМ

Білоус Євген Вадимович..... 15

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТИ У ДОКОЛУМБОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ АМЕРИКИ (МАЙЯ, ІНКИ, АЦТЕКИ): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Москаленко Вікторія Ігорівна22

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ СИСТЕМИ СТАРОДАВНІХ МАЙЯ

Олексенко Тетяна Олександрівна27

**ЦИФРОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ МЕЗОАМЕРИКАНСЬКИХ
КОДЕКСІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ**

Стаднік Марія Андріївна 37

**ІСТОРІЯ І ПРОПАГАНДА В НАПИСАХ ЦАРЯ ЙАШЧІЛАНА ЙАШУУН-
БАХЛАМА IV**

Стюфляєв Максим Ігорович49

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПЕРУ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В
ТУРИЗМІ**

Теплюк Олександр Анатолійович 58

**ІБЕРОАМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ ДИПЛОМАТІЇ ТА МІЖДЕРЖАВНИЙ
ДІАЛОГ У РЕГІОНІ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ТА
КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ,
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР
ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРАКТИК ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ
БРАЗИЛІЯ**

Ціватий В'ячеслав Григорович65

**СЕКЦІЯ 2: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ КРАЇН
ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ XVI– ПОЧАТКУ XXI СТ.**

**REPÚBLICA DOMINICANA Y HAÍTÍ: DICOTOMÍA DE DOS NACIONES
HISTÓRICAMENTE ANTAGÓNICAS**

Annette Virginia Restituyo Grullón..... 75

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
76-ї Міжнародної наукової конференції

Харків – 2023

**Західні царства майя в орбіті впливу гегемонів:
відносини Йашчілана і П'єдрас-Неграса з Теотіваканом та Тікалем
на початку VI століття**

Стюфляєв Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

stuflyaev@gmail.com

Одним із найбільш важливих та дискусійних питань в історії Доколумбової Мезоамерики залишається полеміка про характер зв'язків численних царств майя класичної доби (III–X ст. н. е.) із далеким Теотіваканом — величезним містом-державою, розташованим неподалік від сучасного Мехіко, тобто за 1000 кілометрів на захід від низинної зони майя. Суперечки стосовно ролі центральномексиканського чинника в становленні найвідомішої індіанської цивілізації не вщухають десятиліттями. Вплив культури Теотівакана на майя знайшов вияв у поширенні особливих типів елітної кераміки та архітектури, але насамперед помітний у монументальній скульптурі. З другого боку, в самому Теотівакані археологи знаходять майяську кераміку і написи, виконані ієрогліфами майя. Дослідниками було запропоновано різні, подеколи діаметрально протилежні, інтерпретації цих очевидних міжрегіональних зв'язків. На думку А. Стоун та Л. Шіле, політичний вплив Теотівакана в області майя полягав у створенні зразків престижної чужинницької символіки, використаних місцевою елітою для зміцнення свого авторитету і влади над простолюдом. Про пряме зовнішнє вторгнення чи завоювання за такого тлумачення не йшлося. Протилежного погляду дотримувалася основоположниця епіграфіки майя Т. Проскурякова. Проаналізувавши написи на монументах із Тікаля, вона дійшла висновку, що у 378 р. туди прибула армія чужинців, яка скинула з трону попереднього царя і замінила його своїм ставленцем — вихідцем із Центральної Мексики.

На цей час уже очевидно, що відносини майя з Теотіваканом були двосторонніми й комплексними. Наприклад, деякі дослідники припускають, що на території мексиканського міста-імперії існував окремий майяський квартал. Водночас ієрогліфічні тексти з Тікаля, Копана і П'єдрас-Неграса переконливо свідчать, що після війни 378 р.

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Строй Олександр. Перша "нічна" битва під Сінгарою: до питання про наслідки військової кампанії 344 р. н. е. в Месопотамії	98
Пучков Олександр. Проблема тривалості Першого перехідного періоду Стародавнього Єгипту	100
Топчий Валерій. Політичне протистояння між Спартою та Афінами в працях Ксенофонта Афінського	104

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Лагодич Володимир. Cursus honorum: стратиг Коментіол у війні з аварами 583–602 рр.	108
Спиридончук Богдан. Оборона факторій Генуезької Газарії (XIV–XV ст.)	110
Скульбоденко Артем. Соціально-статусна роль ювелірних прикрас у візантійському суспільстві VI–XI ст.	112
Буділовська Марія. Шлюб вестготів. Аналіз на основі "варварської" правди	114
Польшакова Анастасія. Ремісничі гільдії Оксфорду в XII–XV ст.	115
Стюфляєв Максим. Західні царства майя в орбіті впливу гегемонів: відносини Йашчілана і П'єдрас-Неграса з Теотіваканом та Тікалем на початку VI століття	117

ISSN 2220-7929

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

Серія «ІСТОРІЯ»

Випуск 63

Засновано 1964 року

Харків 2023

ЗМІСТ

СТАТТІ

Зелінський А. До питання про прийняття епіклеси «Евергет»
Птолемеєм III 10

Стюфляєв М. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку
ранніх царів П'єдрас-Неграса за ієрогліфічними текстами
з Йашчілана 30

Karikov S. The Activities of Johannes Bugenhagen during the 1530s to 1550s:
The Unity of Theory and Practice in Lutheran Confessionalization..... 62

Lyman S. The foreign policy of Klemens von Metternich in the works
of V. K. Nadler (1840–1894)..... 75

Нижнікова С. Жіночі духовні училища на українських теренах (1854–
1918 роки) у сучасній історіографії 97

Миколенко Д. До питання про виникнення футбольної інфраструктури
в Софії наприкінці XIX — на початку XX ст. 117

Волосник Ю. Нелегальна діяльність приватних підприємців на м'ясному
ринку Харкова (друга половина 1920-х — початок 1930-х років) 132

ДЖЕРЕЛА

Ярмиш О. Харків під нацистською окупацією у висвітленні радянських
розвідниць (березень 1942 року)..... 160

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-02>
УДК 930.2:003.321]:929.731:94(399.7)(=827)"04"

Максим Стюфляєв

магістрант історії

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: stuflyaev@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6690-8762>

ОДНЕ ІМ'Я — ОДНА ОСОБА: ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ СПИСКУ РАННІХ ЦАРІВ П'ЄДРАС-НЕГРАСА ЗА ІЄРОГЛІФІЧНИМИ ТЕКСТАМИ З ЙАШЧІЛАНА¹

Статтю присвячено важливому епізоду ранньої історії двох сусідніх царств, розташованих у західній частині низинної зони майя: Йашчілана і П'єдрас-Неграса.

Як цитувати: Стюфляєв, М. Одне ім'я — одна особа: проблема реконструкції списку ранніх царів П'єдрас-Неграса за ієрогліфічними текстами з Йашчілана. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 63, 2023, с. 30-61. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-02>

How to cite: Styuflyayev, M. One Name, One Person: The Problem of Reconstructing the List of Early Kings of Piedras Negras in Light of the Hieroglyphic Texts from Yaxchilan. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 63, 2023, pp. 30-61. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-02> (In Ukrainian)

© Стюфляєв М., 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

¹ Автор сердечно дякує своїм українським колегам-майністам Марії Стаднік, Юрієві Полоховичу та Вікторові Талаху, які ознайомилися із чорновим рукописом статті й дали низку важливих зауважень щодо її змісту, а також люб'язно надали свої авторські ілюстрації. Саймону Мартіну (Simon Martin, *University of Pennsylvania Museum*) і *Peabody Museum of Archaeology and Ethnology at Harvard University* дякую за дозволу використати у статті промальовки монументів. Також широко дякую перекладачці Марії Пухлій за допомогу в редагуванні англomовного резюме. Нарешті, висловлюю глибоку вдячність моєму науковому керівникові Сергію Сорочану, який підтримав ідею написання цієї статті і порадив подати її до «Вісника ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»».

Упродовж майже всієї класичної доби історії майя (III–X ст. н. е.) названі держави ворогували між собою та претендували на домінування в регіоні Верхньої Усумасінти. У статті розглянуто дискусійні питання, пов'язані із заснуванням династій Йашчілана та П'єдрас-Неграса, а також висвітлено початковий етап їхнього воєнного протистояння, який припав на другу половину V ст. Зазначено, що родоначальники обох царських домів, імовірно, були особами немісцевого походження — вони переселилися до своїх нових столиць ззовні. Головними джерелами, використаними в роботі, є ієрогліфічні написи з Йашчілана: одвірки 11, 35, 37 і 49 та ієрогліфічні сходи 1. У названих текстах міститься перелік місцевих царів, а також коротко описано їхні воєнні тріумфи. Зокрема сказано, що сьомий правитель Йашчілана Хац'оом-Холь і його наступник Йашуун-Бахлам II здобували перемоги над П'єдрас-Неграсом та захоплювали цінних бранців. У зв'язку із обома війнами згадується правитель П'єдрас-Неграса на ім'я Іцам-К'ан-Ахк. Спочатку не раніше другої половини 450-х рр. Хац'оом-Холь полонив самого Іцам-К'ан-Ахка, а наприкінці 460-х або у 470-х рр. Йашуун-Бахлам II взяв у полон воєначальника, який служив Іцам-К'ан-Ахку. В історіографії міцно утвердилася думка, що на тріумфальних монументах з Йашчілана згадано двох різних владарів, які послідовно обіймали трон П'єдрас-Неграса: Іцам-К'ан-Ахка I («Правитель А») та Іцам-К'ан-Ахка II («Правитель В»). Однак перебування на троні двох поспіль царів майя із однаковим іменем суперечило би усталеній практиці зміни коронаційних імен: в історії Йашчілана і П'єдрас-Неграса прямий спадкоємець престолу ніколи не повторював імені попередника. Крім того, на монументах з Йашчілана згадано тільки про полон ворожого царя, а не про його смерть. Історія майя рясніє прикладами, коли переможений правитель після полону повертався додому і владарював у своїй державі ще багато років. Саме так могло статися у випадку із Іцам-К'ан-Ахком I. Проте існує ще простіше імовірне пояснення подвійної згадки про нього. У суспільстві майя класичної доби підлеглі правителі та сановники зберігали особистий зв'язок зі своїм зверхником навіть після смерті останнього. Воєначальник із П'єдрас-Неграса міг залишатися людиною Іцам-К'ан-Ахка I, навіть якщо його владар на час повторної війни давно вже загинув у полоні. Отже, достатньо вагомих підстав для розрізнення ранніх царів П'єдрас-Неграса Іцам-К'ан-Ахка I та Іцам-К'ан-Ахка II немає. Більш імовірно, що в обох випадках у Йашчілані згадано одну й ту саму особу — ворожого царя Іцам-К'ан-Ахка I, а список правителів П'єдрас-Неграса потребує уточнення.

Ключові слова: майя класичної доби, ієрогліфічні тексти, політична історія, Йашчілан, П'єдрас-Неграс.

Ієрогліфічну писемність майя дешифрував у середині XX ст. наш видатний співвітчизник, уродженець Харківщини і студент Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) Юрій Кнорозов. Саме Кнорозов переконливо довів, що писемність майя належала до словесно-складового типу, тобто поєднувала знаки, які позначали цілі слова (логограми) і знаки-склади (силабограми). Також він коректно встановив читання багатьох ієрогліфів, чим підтвердив правильність власних висновків (Knorozov 1952). Втім, на Заході відкриття радянського вченого сприйняли не одразу — за обставин «холодної війни» діалогу перешкоджали політичні чинники та різка критика поглядів Кнорозова, що містилася в публікаціях найавторитетнішого майяніста того часу Еріка Томпсона (Coe 1992, 145-166). Самого Юрія Валентиновича комуністична влада СРСР майже не відпускала за кордон. Ізоляція аж ніяк не сприяла його науковим пошукам: позбавлений можливості повноцінного спілкування з колегами та прямого доступу до джерел, Кнорозов запропонував чимало хибних читань ієрогліфів. Через це перші його роботи часто кращі за пізніші.

Сучасний етап вивчення писемності майя розпочався у другій половині 1980-х рр. Він пов'язаний насамперед із роботою молодого покоління американських, британських і німецьких епіграфістів (Девід Стюарт, Стівен Хаустон, Саймон Мартін, Ніколай Грюбе та інші), які прийняли й розвинули досягнення Кнорозова. Головна ознака цього етапу — перехід від тлумачення окремих знаків до суцільного читання й перекладу текстів (Talakh 2019, 7). Значний прогрес у розумінні стародавнього письма докорінно змінив наше уявлення про історію майя. Якщо раніше її вивчали насамперед за колоніальними джерелами XVI–XIX ст., то тепер «заговорив» великий корпус пам'яток класичної доби (III–X ст. н. е.). Зразковим прикладом його дослідження вважається видана 1993 р. монографія С. Хаустона: «Ієрогліфи та історія Дос-Піласа: династична політика майя класичної доби» (Houston 1993). Найкращим доступним сьогодні загальним оглядом політичної історії майя залишається книга С. Мартіна та Н. Грюбе «Хроніка царів